

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ORTA DOĞU'DA CİHATÇI AKIMLAR VE BARIŞ ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Emre YILDIZ

Danışman
Doç. Dr. İbrahim MAZMAN

Haziran - 2016

KIRIKKALE

ÖNSÖZ

Birey, doğduğu andan itibaren kendini biçimlendiren sosyalizasyon sürecine uğramaktadır. Bu sosyalizasyon sürecinde bireyin ait olduğu toplumun kültürel yapısını belirlemede dinin önemli bir payı vardır. Din, bireye olan etkileri nedeniyle tarih boyunca toplumsal yapıda önemli bir yer tutmuş, dini kurumlar, toplumun inşa sürecinde önemli rol oynamıştır. Toplumun şekillenmesinde önemli bir yer tutan din, tarih boyunca da zaman zaman yapılan savaşlarda gerekçe olarak gösterilmiş, aynı dine mensup olmayanlar veya aynı dinin farklı mezhebine bağlı olanlar ötekileştirilmiştir. Bu nedenle yapılan savaşlar ve çatışma durumlarını anlamada dini kurumları ve bu kurumların temelini anlamak önemli yer teşkil etmektedir.

Dünyada var olan çatışma bölgelerine bakıldığında, ekonomik siyasi temellere rağmen çatışan gruplar için temel gerekçe din olarak gösterilmektedir. Günümüzde gelişmekte olan barış çalışmaları da, mevcut çatışma durumlarını bu çerçevede ele almakta ve çatışma bölgelerine olan yardımları, bölge halklarının inançlarını da gözeterik yapmaktadır. Bu sorunların çözümünde, kendi inançlarına ve öteki inançlara sübjektif yaklaşan bireylerin daha geniş bir bakış açısı kazanması açısından bu çalışmalar büyük önem kazanmaktadır.

Savaşın diğer yüzü ise çatışmalarda aktif biçimde yer almayan sivillerin durumudur. Savaşın neresinde duracaklarını tam olarak bilemeyen sivil toplulukların çoğunluğunu oluşturan kadınlar ve çocuklar en büyük mağduriyeti yaşamaktadır. Bu insanlar, eğitim, sağlık, yiyecek gibi en temel ihtiyaçlarının bile karşılanmadığı, can güvenliklerinin olmadığı çatışma bölgelerinden uzaklaşmak, savaşın yaşanmadığı bölgelere ve ülkelere sığınmak istemektedirler. Bunu yasal yollardan yapamadıkları için büyük kitleler halinde kaçan ve yasal olmayan yollara başvurarak göç eden mülteci ve sığınmacılar gittikleri yerlerde daha farklı sorunlarla karşılaşmaktadırlar, Bu sorunların giderilmesi, göç ettikleri bölgelerde daha az ötekileştirilerek geldikleri toplumlara daha kolay entegre olmalarını sağlamak açısından barış çalışmaları daha büyük bir öneme sahiptir.

Bu araştırmayı yaparken bana yol göstererek tez çalışmama görüş ve önerileriyle katkı sağlayan değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. İbrahim MAZMAN'a ve Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü bölüm başkanı Prof. Dr. Dolunay ŞENOL'a ve öğrenim hayatım boyunca desteğini esirgemeyen ebeveynlerime teşekkürlerimi sunarım.

Emre YILDIZ

ÖZET

Dinin, toplumları değiştirdiği gibi, diğer toplumsal dinamikler de çeşitli dini akımları, mezhepleri ortaya çıkarmıştır. Bu mezhepler de toplumların içerisinde alt örgütlenmelere temel atmıştır. Her toplumsal yapı merkezi bir düşünce etrafında toplanırken, periferisinde de marjinal alt grupları taşır. Günümüzde de bu alt gruplar çeşitli cihat anlayışlarını karşımıza çıkarmaktadır. Bu anlayışlara sahip gruplar, inançtan olduğu kadar, dünyadaki siyasal ve ekonomik değişimlerle de etkileşim halinde olarak kendileri de değişir. Bu kapsamda ortaya çıkan cihatçı akımlarla birlikte barış çalışmaları da yeniden şekillenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, mezhep, alt grup, cihat, İslamiyet, Orta Doğu, Barış inşası

ABSTRACT

As religions change societies, other society dynamics give way to different religious movements and sects. These sects in turn, give way to suborganisations within the society. While each societal “building centre” gathers around an idea, it carries marginal subgroups within its periphery. Today, these subgroups bring out many different understandings of “Jihad”. Groups with these understandings change in accordance with the political and economical changes/developments in the world as much as they change with faith. In this context, with these Jihadist movements, peacebuilding studies started to remodeling.

Key Words: religion, sect, subgroup, jihad, Islam, Middle East, peacebuilding

TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo– 1 Arap Bölgesi’nde toplam nüfus.....	102
Grafik– 1 Arap Bölgesi’nde toplam nüfus.....	103
Tablo–2 Arap Bölgesi’nde genç nüfus.....	103
Grafik–2 Arap Bölgesi’nde genç nüfus.....	104
Tablo –3 Arap Bölgesi’nde doğurganlık.....	105
Grafik–3 Arap Bölgesi’nde doğurganlık.....	105
Tablo– 4 Arap Bölgesi’nde şehir nüfusu.....	106
Grafik– 4 Arap Bölgesi’nde şehir nüfusu.....	106
Tablo–5 Arap Bölgesi’nde gelen göç, giden göç ve sığınmacılar.....	107
Grafik–5 Arap Bölgesi’nde gelen göç, giden göç ve sığınmacılar.....	108
Tablo– 6 Arap Bölgesi’nde işsiz nüfus.....	109
Tablo –7 Türkiye’deki mülteci ve sığınmacı nüfusu.....	111
Grafik–6 Türkiye’deki mülteci nüfusu.....	111
Grafik– 7 Türkiye’deki sığınmacı nüfusu.....	112
Tablo– 8 Orta Doğu’daki toplam mülteci ve sığınmacı nüfusu.....	112
Grafik– 8 Orta Doğu’daki toplam mülteci nüfusu.....	113
Grafik– Orta Doğu’daki toplam sığınmacı nüfusu.....	114

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET/ABSTRACT.....	iii
TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1.Araştırmanın Yöntemi.....	4
1.1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	4
1.1.2. Araştırmanın Amacı.....	7
1.1.3. Araştırmanın Önemi.....	7
1.1.4. Evren ve Örneklem.....	9
1.1.5. Literatür.....	9
1.1.6. Yöntem ve Teknikler.....	10
1.1.6.1.Nitel Araştırma.....	10
1.1.6.2.Verı Kaynakları ve Verı Toplama Tekniği.....	10
1.2.Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve.....	11
1.2.1. Kavramsal Çerçeve.....	11
1.2.2. Kuramsal Çerçeve.....	12
1.2.2.1.Gerçekliğin Sosyal İnşası.....	13

1.2.2.2.Din ve Toplum.....	15
----------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU VE İSLAM DÜNYASI

2.1.İslamiyet.....	18
2.1.1. İslam Tarihi.....	18
2.1.1.1.Hz Muhammet Dönemi.....	18
2.1.1.2.Dört Halife Dönemi.....	21
2.1.1.3.Emevi ve Abbasi Dönemi.....	23
2.1.1.4.Türklerin İslam'a Geçişi.....	27
2.1.1.5.Haçlı Seferleri.....	29
2.1.1.6.Moğol Etkisi.....	30
2.1.1.7.Osmanlı Devleti.....	32
2.2.Orta Doğu İslam Toplumları.....	34
2.2.1. Mezhepler.....	36
2.3.Cihat Anlayışları.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU VE DÜNYA SİSTEMİ

3.1. Dünya Ülkelerinin Bakış Açısından Orta Doğu.....	47
3.1.1. Modern Orta Doğu'nun Şekillenmesi.....	52
3.1.1.1. Milletler Cemiyeti Mandaları.....	55
3.1.1.2. Orta Doğu'nun Şekillenmesinde Siyonizm Etkisi.....	57
3.1.2. Doğu-Batı Çatışması.....	62
3.2. Avrupa Müslümanları.....	64
3.3. Küreselleşme ve Cihatçı Akımlar.....	68
3.4. Orta Doğu'nun Dünya Sistemlerine Etkisi.....	70
3.4.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönem.....	76

3.4.2. Arap Baharı.....	78
-------------------------	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA BARIŞ ÇALIŞMALARI

4.1. Barış Çalışmalarının Temelleri.....	82
4.2. Orta Doğu'ya Yönelik Barış Çalışmaları.....	87
4.3. Orta Doğu'daki Barış Çalışmalarının Orta Doğu Sosyal Yapısına Etkisi.....	92
4.3.1. Arap Baharı'nda Barış Çalışmaları.....	94
4.3.2. Barış Çalışmaları.....	98
4.4. Orta Doğu Barış Çalışmalarının Etkisinin Sosyolojik Analizi.....	100
4.4.1. Demografik Yapı.....	100
4.4.1.1.Nüfus.....	100
4.4.1.2.Genç Nüfus.....	101
4.4.1.3.Doğum Oranları.....	102
4.4.1.4.Şehir Nüfusu.....	104
4.4.1.5.Gelen Göç, Giden Göç ve Sığınmacılar.....	105
4.4.1.6.İşsizlik.....	107
4.4.2. Mülteciler ve Sığınmacılar.....	108
4.4.2.1.Türkiye'de Mülteciler ve Sığınmacılar.....	108
4.4.2.2.Toplam Mülteci ve Sığınmacılar.....	110
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	119

GİRİŞ

Bilinen insanlık tarihi boyunca din, toplumların sosyal düzenini sağlama noktasında önemli bir kural koyucu olmuştur. Başlangıçta belirli tabiat olayları üzerinden gelişen dini bakış, toplumların daha kompleks yapıya girmesiyle organize olarak sistemleşmiştir. İbrahimi dinlerle birlikte toplumsal düzeni biçimlendiren bu sistem güçlenmiştir. Dünyanın her yerinde İbrahimi dinler olmasa da dinin asıl işlevi “toplumsal düzeni oluşturan kuralları koymak ve sürdürmek”tir.

Din, toplumsal yaşamı düzenlemesinin yanı sıra toplumun içindeki farklı dinamikleri de harekete geçirmektedir. Toplumsal yaşamdaki güç odaklarının varlığına dayanan dinamikler dinin birleştirici, yönlendirici ve harekete geçirici gücünden yararlanmak istemişlerdir. Din yoluyla insanları bir araya getirmek ikna etmek ve yönlendirmek her zaman daha kolay olmuştur. Dinin gücünden toplumsal düzen oluşturmak için yararlanılmakla birlikte farklı bakış açılarının yol açtığı yorumlar ve bunun sonucunda gelişen uygulamalar farklı yapılar oluşturarak ayrılıklara yol açmıştır. Bu ayrılıkçı yapı zaman zaman elindeki gücü hâkim kültür adına kullanarak toplumsal yapıda gruplaşmalara, bölünmelere ve çatışmalara yol açmıştır.

İslam Dini toplumsal düzen oluşturmada Kur'an-ı Kerim'i temel kabul etmekle birlikte insana ve insan ilişkilerine, toplumsal düzene yönelik farklı yorumlar geliştirilmiştir. Bu yorumlar, uygulamada belirli güçlerin hâkimiyeti altında mezheplerin ortaya çıkmasına ve bölünmelere neden olmuştur. İslam dünyasında bu anlamda çok sayıda mezhep ortaya çıkmış ve Dört Halife döneminden itibaren ilk gruplaşmalar, dolayısıyla bölünmeler yaşanmaya başlanmıştır.

Ayrılıkçı yaklaşımların oluşturduğu mezhepler toplumların içerisinde alt örgütlenmelere temel atmıştır. Her toplumsal yapı merkezi bir düşünce etrafında toplanırken, periferisinde de marjinal alt grupları taşır. Günümüzde de bu alt gruplar çeşitli Cihat anlayışlarını karşımıza çıkarmaktadır. Bu anlayışlara sahip gruplar,

inançtan yola çıkmakla birlikte dünyadaki farklı siyasal ve ekonomik sistemlerle etkileşime girerek değişime uğramışlardır.

Günümüzde ortaya çıkan Cihat anlayışına sahip akımlar, kendilerince kötü gidişat olarak gördükleri toplumsal değişimleri düzeltmenin yolunu da sadece savaşta bulmaktadırlar. Ancak bu akımların haklı olup olmadığını ya da İslam'a uygun olup olmadığını anlayabilmek için öncelikle İslam anlayışlarından ne anladıklarını bilmek gerekir. Bu İslam anlayışının toplumsal yapı içindeki yerini ve bu yapıyı nasıl biçimlendirdiğini araştırmak gerekmektedir. Ayrıca bu akımın nerede, ne zaman ve hangi koşullarda ortaya çıktığı da önemlidir.

Günümüzde varlığını sürdüren akımlara baktığımızda bir şekilde İslamiyet'in tarihsel sürecinde mutlaka bir mezheple organik bir bağının olduğu tespit edilmektedir. Doğal olarak o günlerden bugüne değişen dünya düzeni bu yapıyı da etkilemektedir. Ortaya çıktığı dönemin teknolojik ve gelişmişlik boyutu mezhepsel ayrılıkların oluşturduğu çatışmaları bölgesel sınırlarda tutarken günümüzün ulaşım ve iletişim kaynakları bu çatışmaları bölge sınırlarının ötesine taşıyarak tüm dünyaya yaymaktadır. Çatışmalarda kullanılan savaş malzemelerindeki teknolojik gelişim, bu çatışmanın içinde olan olmayan bütün insanları etkilemektedir.

Bu akımların niteliği ne olursa olsun, bugün dünya siyasetini belirlemede rol oynadıkları gözle görünen bir gerçektir. Bu akımların içinde veya karşısında olmayan toplumlarda dolaylı biçimde eylemlere maruz kalmakta yaşanan mağduriyet dünya siyaseti üzerinde etkili olmaktadır. Bugün yaşanan gelişmeler tüm dünya toplumlarına bu anlamda bir rol biçmekte ülkeleri, Orta Doğu sorununun içine çekerek çözüm üretmeye zorlamaktadır.

Orta Doğu'da cihatçı akımların gittikçe güçlenmesi yalnızca bölge insanının gücünden kaynaklanmamaktadır. Günümüz iletişim araçlarıyla dünyanın farklı bölgelerine duyurulan çatışmalar, buralardan gelen cihatçıların bölgede savaşa katılımı ile daha da güçlenmektedir. Cihatçı akımların ortaya koyduğu radikal tutum ise bu yapı içindeki insanın hayatta kalabilmek için ya bu akımlara katılmaya ya da göçe zorlanmaktadır. Bu durum Avrupa'ya kadar uzanan sığınmacı ve mülteci sorununu da beraberinde getirerek yine tüm dünyayı ilgilendiren ikinci bir sorun

olarak ortaya çıkmakta Orta Doğu'da yaşanan savaşın bir uzantısı olarak yine dünya siyasetinde etkili olmaktadır..

Oldukça zor koşullarda yaşam mücadelesi veren, yerlerinden olan bu insanlar gittikleri yerlerde de farklı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Orta Doğu halkının kendine özgü yaşam biçimi gittikleri yerlerdeki uyumlarını güçleştirmektedir. Bunun yanın da yoğun bir biçimde göç ettikleri ülke insanların korkuya dayalı tutumları nedeniyle aşağılanmaya, horlanmaya maruz kalmakta hak etmedikleri bir dışlanma ve tepkiyle karşılaşmaktadırlar. Günümüz Avrupa politikası bu sığınmacıları kendi ülkelerindeki tepkileri de göz önüne alarak çözmeye çalışmaktadırlar.

Bu savaşın uzantısı dünya siyaseti yanında özellikle Avrupa ülkelerinin ekonomisi, sosyal yapısı üzerinde de etkili olmakta ülkeler arasında yeni siyasi anlaşmalara zemin hazırlamaktadır. Bu soruna çözüm üretmek için resmi politikalar yanın da gönüllü kuruluşlar da gelişmeleri etkileyecek roller üstlenerek soruna barış yoluyla çözüm yolu aramaktadır. Orta Doğu insanının yaşam koşullarını iyileştirmek, temel ihtiyaçları yanın da sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını gidermek, sığındıkları bölgelere entegrasyonunu sağlamak amacıyla örgütlenen kuruluşlar;barış çalışmalarını başlatmış, Orta Doğu insanının yaşamını düzenlemede etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bu çalışmaların etkilerini incelemek ve bugünden yola çıkarak geleceğe yönelik ihtiyaçları öngörmek, bu coğrafyanın barışa ulaşmasına katkı sağlayacaktır

Barış çalışmaları toplumsal sorunlara sosyolojik yaklaşımın bir ürünüdür. Bu alanda çalışabilmek için barış çalışmalarını kapsayan alanları ve koşullarını bilmek gerekmektedir. Bu savaş, Orta Doğu'da patlak vermekle birlikte tüm dünya ülkelerini içine almaktadır. Bu savaşın nedenleri, tarihsel süreci, koşulları ve sonuçları bağlamında verilere dayanarak incelemek,günümüz barış çalışmalarını değerlendirmek için gereklidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1.1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

İlk çağlardan itibaren medeniyetin beşiği sayılan Orta Doğu çevre coğrafyalara daha geç dönemlerde de dünyaya derin izler bırakmıştır. Roma ve Pers imparatorlukları gibi pek çok imparatorluk, bu bölgeyi ele geçirmek istemiş fakat bölge için yapılan savaşların ekonomik ve sosyal yükleri, ellerindeki gücü harcamalarına ve zayıflamalarına neden olmuştur. Dolayısıyla, bu coğrafyada zafere ulaşmak, pek çok imparatorluk için tam anlamıyla mümkün olmamıştır.

Tarihte zengin kaynakları nedeniyle diğer uygarlıkları kendine çeken bu coğrafya barındırdığı çok kültürlü, çok kimlikli yapısıyla bugün dünyaya yayılmış birçok inanca kaynaklık etmiştir. Bu inançlar, bugün dünyanın farklı yerindeki toplumları etkilemiş ve dünyanın sosyolojik haritasını şekillendirmiştir.

Büyük Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan Hıristiyanlığın kaynağı bu coğrafyadır. Gene kavimler göçü sonrası Avrupa'da yer alan kavimlerin tüm sosyo ekonomik yapısını değiştirecek olan Hıristiyanlık Roma imparatorluğu üzerinden yayılmıştır. İspanya'dan Hindistan ve Endonezya'ya yayılan İslamiyet'in de çıkış noktası Orta Doğu'dur. Yüzyıllar boyu kral yolu, ipek yolu ve baharat yolu gibi önemli ticaret yollarının geçtiği bu coğrafya zenginlik sembolüdür.

Bir inanç merkezi ve ekonomik zenginlik kaynağı olması nedeniyle Orta

Doğu'nun savaşız geçen dönemi çok azdır. Tarih boyunca yapılan akınların temel amacı ise ekonomik sebeplerle bölgeyi idare etmektir. Yani dünyadan Orta Doğu'ya olan akın Orta Doğu'nun dünyaya olan etkisinin bir yansımasıdır.

Dünyanın çok uzak yerlerindeki farklı inançlara sahip toplumlar, hiç görmedikleri bu coğrafya üzerinden bir idea oluşturmuş ve oluşturdukları idealar için bir araya gelmiş, seferler yapmış, hatta bölgeye yerleşmişlerdir. Orta Doğu kendisine hâkim olan uygarlıklar için bir zenginlik kaynağı olduğu kadar, bir zafiyet kaynağıdır. Orta Doğu'nun ekonomik gücü ve coğrafi konumu pek çok uygarlığın yapı taşlarını Orta Doğu temelleri üzerine kurmasına neden olmuştur. Bu uygarlıklar için Ortadoğu'nun kaybedilişi kendi varlıklarının sonunu da getirmiştir.

İslam inancının Orta Doğu'da hızla yayılmasının ardından yüz yıl içerisinde bu coğrafyadaki çeşitli kültürel grupları etkisi altına alarak hâkim kültür haline gelişi, bugün var olan Orta Doğu sosyo-kültürel yapının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

İslamiyet'in belirli aileler üzerinden güçlenmesi ve askeri fetih yoluyla yayılması, Orta Doğu'daki sosyo-kültürel yapıdaki farklılıkların ve benzerliklerin oluşmasında büyük etkide bulunmuştur. Kısa sürede Orta Doğu kimliği ile özdeşleşen İslam kimliği, bölge coğrafyasının Batı'da doğurduğu sorularla da özdeşleşmiştir. Yoğun bir savaş tarihi olan Orta Doğu'nun savaşçı kimliği, bölge dışındaki halkların bu kimliği İslam ile özdeşleştirmelerine neden olmuştur.

Sürekli olarak dini akımlarla yeniden ve yeniden şekillenen Bereketli Hilal, en son şekillenmesini İslam'ın yayılması ile yaşamıştır. İslam ile oluşan sosyal yapı günümüz Orta Doğu coğrafyasına da doğrudan etkilemekte, hatta mevcut küresel ekonomik sistem ile dünyayı da etkisi altına almaktadır. Son yıllarda gelişen olaylarla yeniden şekillenen cihatçı anlayış dolayısıyla dünya ekonomik yapısını ve politik dengelerini de etkilemektedir. Bu açılardan bakıldığında, gelişen cihatçı akımlar ve bu akımların akabinde gelişen yeni barış çalışmalarının yapısı ve biçimi de tezin konusunu oluşturmaktadır.

Batı toplumlarının özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen Soğuk Savaş

ve çatışma alanlarına yönelik barış çalışmaları, aynı zamanda küresel bir kültürün de oluşmasında etkili olmuştur. Küresel kültürün oluşum sürecinde siyasi kurumların ve medyanın da etkisiyle Orta Doğu özellikle Soğuk Savaş'ın ardından İslamcı yapısıyla ön plana çıkmaya başlasa da, daha sonra dünya çapında örgütlenen Batı dünyasının sivil toplum kuruluşları bu bölgenin sosyal yapısındaki kültürel çeşitliliği destekleyen çalışmalarıyla bölgede etkili olmuştur.

Bugün özellikle Arap Baharı'nı takip eden süreçte Arap Kışı olarak bilinen cihatçı grupların bölgesel otorite eksikliğinden faydalanarak güç kazanmaları sonucunda bölgede küçük gruplar arasında yaşanan çatışmalara yapılan dış müdahalelerle bölge bir savaş alanı olmuştur. Bu ortam bölge insanını göçe sürüklemiş ve göçün boyutu arttıkça sorun küresel bir boyut kazanmıştır. Küresel boyut kazanan çatışma ortamı ve cihatçı grupların buldukları bölgelerin ötesinde gerçekleştirdikleri eylemlerle birlikte bölgeye yönelik barış çalışmaları hız kazanmıştır.

Bölgeye yönelik barış çalışmalarını araştırırken, Orta Doğu tarihinin bölgede gelişen olaylara etkisini de göz ardı etmemek gerekir. İslam ve Orta Doğu tarihi çerçevesinde bölgenin bugünkü sosyal yapısına nasıl gelindiği daha iyi anlaşılacak ve barış çalışmalarının geleceği konusunda da fikir sahibi olunacaktır. Bu nedenle tezin kapsamı cihatçı akımlar ve barış çalışmalarının yanında, Orta Doğu ve İslam tarihini de içermektedir.

Bugün Barış çalışmalarının zorunlu kılan Orta Doğu koşullarını anlayabilmek ve barış çalışmalarının etkili olmasını sağlamak için Orta Doğunun Dinamiklerini iyi bilmek ön koşuldur. Bu dinamikler, tarihsel bir süreci içeren sosyal kültürel yapıyla ilgilidir. Bölge insanının çatışmasına yol açan ayrılıkçı yaklaşımların temelini oluşturan bu yapı içinde inançların çok önemli bir yer tuttuğu düşünüldüğünde tarihsel süreci değerlendirmenin gereği ortaya çıkmaktadır.

1.1.2. Araştırmanın Amacı

Tezin amacı üç başlıkta toplanmaktadır: mevcut cihatçı akımların gelişmelerine neden olan temel etkenleri incelemek ve buna karşılık gelişen barış çalışmalarının ne yöne gelişerek kimlere ne kadar hizmet vereceği ve nasıl bir etkiye bulunacağını aktarmak. Böylelikle hem Orta Doğu hareketlerinin daha iyi anlaşılması sağlanacak, hem de barış çalışmaları daha detaylı olarak tanınmış olacaktır.

1.1.3. Araştırmanın Önemi

Orta Doğu binyıllar boyunca dünya akımlarında önemli bir yer tutmuştur. Özellikle son 1000 yılda ise bu coğrafyanın merkezinde İslam vardır. Orta Doğu coğrafyasında sadece Müslüman topluluklar için değil, tüm dini topluluklar için din, merkez konumdadır. Ayrıca Orta Doğu ülkelerinin neredeyse tamamı İslam coğrafyasının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. cihat anlayışı İslam'ın önemli ortak kavramlarından birisi olmakla birlikte, mezhep ve fıkıhlarla uygulamada farklılık göstermektedir. Bu çalışma, İslam anlayışındaki cihat kavramıyla birlikte farklılıklarını da ortaya koyarak çatışmalardaki karşıtlığın herkes tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Araştırma özellikle savaş bölgelerinden iltica eden mültecilerin durumu ve göçler sonucu oluşan demografik değişiklikler üzerinde duracaktır. Bu sayede savaşın toplumlara nasıl derin iz bıraktığı da görülebilecektir. Çalışma mültecilerin sosyal kültürel yapısı, göç ettikleri bölgelere etkilerini anlamak açısından da önem taşımaktadır. Savaş bölgelerindeki insanların koşullarını, bakış açılarını, anlamak, bu bölgede yaşayan insanların yaşam algılarındaki farklılığı görebilmek, sürecin tarihsel kökenine inerek durumun ciddiyetini daha iyi kavramak açısından da araştırmadan faydalanabilecektir.

Böylece araştırmadan yola çıkarak, Türkiye'ye gelen mülteciler ve diğer göçmenlere yönelik politikalara ve yeni göç dalgalarına yönelik çalışmalar da

yapılabilecektir. Araştırmanın önemli bir bölümünde günümüzde gerçekleşen göçlerdeki demografik yapının temelinde yatan tarihi olaylardan detaylı söz edilerek günümüzde yaşanan Orta Doğu'ya ait toplumsal olayların temelleri daha iyi anlaşılacaktır.

Orta Doğu'daki cihatçı hareketlerin temeli günümüzden çok daha eskiye dayanmaktadır. Bu hareketler zaman zaman bölgedeki Osmanlı İmparatorluğu, Safevi İmparatorluğu, Selçuklu İmparatorluğu gibi devletleri de hedef almıştır. Bugün görülmektedir ki bu akımlar İslam dünyasının bütününde istedikleri etkiyi yaratamamakta ve daha çok şiddete başvurmaktadırlar. Oluşan şiddet ortamı Orta Doğu'ya olduğu kadar dünyanın geri kalanına da etki etmektedir. Bu nedenle Orta Doğu meseleleri birer dünya meselesidir ve barış çalışmaları da dünya çapında olmaktadır.

Orta Doğu'yu dini ve etnik olarak yekpare bir parça olarak görmek hata olacaktır. Orta Doğu tarihi boyunca pek çok etnik ve dini gruba ev sahipliği yaparken, bugün de bu toplumların bugüne yansıması olan etnik ve dini azınlık grupları barındırmaktadır. Ayrıca pek çok İslami mezhep ve fıkıh grubu da Orta Doğu'nun çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Toplumsal yapılarında zaman zaman büyük farklılıklar olan bu grupların çoğunluğu barışçıl olsa da her inanç grubunda olduğu gibi daha radikal grupları da içerisinde barındırmaktadır. Bu çalışmada, küreselleşen dünya ile birlikte savaşçı grupların davalarının da küresel bir boyut kazandığı görülmektedir.

Araştırma İslamiyet'in Müslüman olmayanlar tarafından nasıl anlaşıldığını görmek ve buna karşılık Müslümanların da içinde yer aldığı barış çalışmalarında Müslümanların rolünü daha iyi anlayarak ön yargıları kırmak açısından da önemlidir.

1.1.4. Evren ve Örneklem

Araştırma bir yüksek lisans çalışmasıdır. Bu nedenle imkânlar dâhilinde çalışma da belirli bir alanla sınırlı tutulmuştur. Orta Doğu belirli sınırları içeren bir coğrafyadan ziyade tarihi bir bölgeyi ifade etmektedir. Araştırma boyunca temel inceleme alanı da Mısır, İran, Türkiye, Arap yarımadası, Mezopotamya ve Levent'tir.

Araştırma boyunca genel anlamda Orta Doğu incelense de, hem günümüz dünya politikalarına etkisi hem de Türkiye'ye olan etkileri nedeniyle Suriye daha detaylı incelenmiştir. Araştırmanın getirdiği maddi ve güvenlik sebebiyle olan sınırlamalar dâhilinde, çalışma yazılı kaynakların incelenmesi üzerinden yapılmıştır.

1.1.5. Literatür

Barış çalışmaları XX. yüzyılda başlamış ve hızla yayılmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından bu çalışmalarda gözle görülür bir artış olmuş ve barış kavramı yeniden tanımlanmıştır. Bu bakımdan çatışma bölgeleri araştırmalarını II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayırmak doğru olacaktır. Bir üçüncü evre ise Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte daha çok önem kazanan yeni unsurların ortaya çıkışı ve bu unsurlara yönelik çalışmalar olmuştur.

Türkiye'de barış çalışmaları Soğuk Savaş döneminde başlamış, Soğuk Savaşın bitmesinin ardından yaşanan terör olayları nedeniyle çalışmalar artmıştır. Orta Doğu'ya yönelik çalışmalar ise İsrail-Filistin sorunu ile başlamakla beraber Arap Baharı'nın ardından yaşanan Arap Kışı ile birlikte daha aktif bir hal almıştır. Özellikle Suriye'de yaşanan iç savaş ve Cihatçı örgütlerin Türkiye sınırında aktif olmasıyla birlikte yaşanan mülteci akını, Türkiye'deki çalışmalar Birleşmiş Milletler ve uluslararası sivil toplum kuruluşları boyutunda yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur.

Türkiye'ye gelen mülteci nüfusun fazlalığının yol açtığı sosyal hareketlilik ve Türkiye'nin Müslüman nüfus ağırlıklı bir ülke oluşu cihatçı örgütlerin tanınmasına

yönelik çalışmaları ve mülteci politikalarına yönelik projeleri zorunlu kılmıştır.

Araştırma öncesi ve araştırma boyunca Türkiye’de İslamiyet tarihi ve cihatçı akımlara yönelik makale ve diğer araştırmalar incelenmiştir. Buna karşılık görece daha kısa süredir çalışma alanı olan barış çalışmalarına yönelik araştırmaların çok azı mevcut Orta Doğu’da yaşanan savaş ortamına yöneliktir.

Bu koşullar altında Birleşmiş Milletler ve Birleşmiş Milletler’e bağlı Mülteci Yüksek Komiserliği’nin yaptığı çalışmalar incelenmiş, ayrıca Türkiye’de mültecilere ve Suriye’deki iç savaşa yönelik projeler yapan DRC, NRC, CARE, GOAL, GiZ, Mercy Corps, Global Communities gibi barış çalışmalarına yönelik çalışan uluslararası sivil toplum kuruluşlarının ulaşılabilir verileri ve tamamlanmış projeleri incelenmiştir.

1.1.6. Yöntem Ve Teknikler

1.1.6.1. Nitel Araştırma

Nitel araştırma, nitel veri toplama teknikleriyle toplanmış verilerin analizi yoluyla yapılan araştırma türüdür. "Geçmişten kalan veya güncel belgeler, sosyal araştırmacı için zengin bir veri kaynağıdır (Punch, 2005: 180)".

Nitel veriler, toplumsal yaşamdaki eylem ve olayları temsil eden metin veya semboller üzerinden incelenir (Neuman, 2007: 659).

1.1.6.2. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Tekniği

Araştırmada kuramsal çerçevenin oluşturulmasında bilgi sosyolojisi ve din sosyolojisi metinlerinden yararlanılmıştır. Barındırdığı riskler nedeniyle birincil kaynak olarak sahada araştırma yapmak mümkün olmamakla birlikte yazılı ikincil kaynaklar aracılığı ile verilere ulaşılmıştır.

1.2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.2.1. Kavramsal Çerçeve

Araştırma süresince kullanılan veya araştırmanın incelenmesinde yardımcı olacak olan kavramlar şunlardır:

Cihat: İslam'da din adına yapılan savaştır. İki türü vardır: bir tanesi kişinin kendi içinde olan cihat ve diğeri ise kişinin kendisi dışında savaştığı cihat.

Mülteci: Toplumsal bir olaydan kaçan ve kaçtığı bölgede yasal bir statü edinebilen kişiye mülteci denir.

Sığınmacı: Toplumsal olaydan kaçtığı halde, buldukları ülkede yasal statü edinmemiş göçmenlere denir.

Savaş: Belirli bir bölgede veya küresel boyutta iki veya daha fazla grubun silahlı olarak çatışma durumudur. Ekonomik kaynakların seferber edildiği topyekun savaş ve yerel savaş olarak ikiye ayrılır (Marshall, 2005: 761).

Orta Doğu: Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya'yı içerisine alan coğrafi bölgedir. Araştırma boyunca ise İran-Türkiye-Mısır ve bu bölgelerin arasında yer alan Arap yarımadası, Levent ve Mezopotamya'yı tanımlamak için kullanılmıştır.

Barış çalışmaları: Belirli bir bölgede yapılan çatışmayı önleyici veya çatışma sonrası toplumsal düzenin yeniden kurulmasına yönelik yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalardır.

Arap Baharı: 18 Aralık 2010 tarihinde Tunus'tan başlayarak kısa sürede tüm Arap dünyasına yayılan özgürlük hareketi.

Arap Kışı: Arap Baharı sonrası protestoların yaşandığı kimi ülkelerde süreç

iç savaşa sürüklenmiştir. Bu süreçte aşırı dinci örgütler ve otoriter yönetimler kimi yerlerde yükselişe geçmiş ve güç kazanmıştır. Bu aşırı hareketler Arap Kışı adıyla adlandırılmaktadır.

Şehit: Arapça'da "tanık" anlamına gelir. İslam dininde din yolunda ölen kişilere verilen unvandır.

Mücahit: Arapça "cihat eden" anlamına gelen kelimedir. İslam'da din adına savaşan kişilere verilen unvandır.

1.2.2. Kuramsal Çerçeve

Araştırma boyunca Peter Berger, Thomas Luckmann, Max Weber gibi isimlerden yararlanılmıştır. Araştırma temelde barış çalışmalarının sosyal etkileri üzerinedir, ancak araştırmanın evreni düşünüldüğünde din ve İslam üzerine olan teoriler de önem kazanır. Çünkü bu etkileşim temelde Müslüman sosyal yapıları içerisinde gerçekleşmektedir. Burada iki sosyoloji alanı önem kazanmaktadır: din sosyolojisi ve bilgi sosyolojisi.

İslamiyet, Orta Doğu sosyal yapısını temelden etkiler. İsrail gibi çoğunluğun inancı Müslüman olmayan toplumlarda dahi derin izler bırakmış ve hala gündelik hayatı etkileyerek Orta Doğu toplumlarının yaşantısında büyük rol oynamaktadır. Orta Doğu'nun bugünkü savaş ortamı düşünüldüğünde ve çatışmaların çoğunda İslam'ı kullanan bir grubun varlığı öne çıkmaktadır. "Cihat" kavramının da İslami bir kavram olduğu ve zaman zaman kimi örgütlerce kullanıldığı düşünüldüğünde din sosyolojisinin bu çalışma için önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Bilgi sosyolojisi açısından bakıldığında bilginin kaynağı açısından Berger ve Luckmann araştırmaya uygundur. Gerçekliğin sosyal inşası boyutunda bireyin içinde bulunduğu sosyal çevre ona yeni bir gerçeklik kazandırır. Bilgi sosyolojisi ise bu inşa sürecini analiz eder. Hem Batı toplumları hem de Orta Doğu toplumları açısından farklı bilgi kaynaklarının oluşu ve bu kaynaklar üzerinden oluşan gerçeklik de,

gerçekliğin içinde bulunduğu toplum tarafından kabul görür.

1.2.2.1. Gerçekliğin Sosyal İnşası

İnsan ile sosyal dünya arasında diyalektik bir ilişki vardır. Toplum, insani bir üründür. Toplum, nesnel bir gerçekliktir. İnsan, sosyal bir üründür. Dışsallaşma ve nesnelleşme, süregiden bir diyalektik sürecin uğraklarıdır.

Toplum hem nesnel/objektif hem de öznel/sübjektif bir gerçeklik olduğu için, topluma dönük her uygun teorik anlayışın bu iki veçheyi de kavraması zorunludur. Eğer toplumu dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme uğraklarından oluşan kesintisiz bir diyalektik süreç aracılığıyla kavransak toplumun hem nesnel/objektif hem de öznel/sübjektif bir gerçeklik olduğunu da kabul etmiş oluruz.

Sosyal dünya içerisinde kendi varlığını dışsallaştırırken aynı anda bu dünyayı nesnel bir gerçeklik olarak içselleştirmekte olan toplumun birey üyeleri için de geçerlidir. Bir başka deyişle; toplum içinde olmak demek, toplumun diyalektiğine iştirak etmek demektir (Berger&Luckmann, 2008:189).

Yaşamın doğasındaki kutupluluk aynı zamanda bir çekim yasası oluşturarak toplumsal düzenin oluşmasında temel teşkil eder. Toplumsal düzen içerisinde insanın sosyal yaşantısıyla ortaya koyduğu kavramsal boyut kendi zıddıyla var olur. Bu kavramların hayata geçirilmesiyle birlikte oluşturduğu ivme, dayanışma, tamamlama, çoğalma gibi dürtülerle birlikteliklere ve sosyal düzen içindeki gruplaşmalara uzanır; bu durum ayrılıkları ve çatışmaları da beraberinde getirir. Sosyal düzende doğrunun ortaya konması için yanlışın, iyinin ortaya konması için kötünün varlığı şarttır. Bu zıtlıklar arasındaki ayrılıkçı yaklaşımlar ise toplumsal düzende ezen – ezilen ilişkisine dönüşür. Bu da gruplar arasında çatışmalara yol açarak bir savaş ortamı oluşturabilir. Savaşın olduğu yerde barışın olması kaçınılmazdır.

Birey, toplumun bir üyesi olarak doğmaz. O, sosyalliğe doğru bir yatkınlıkla doğar ve toplumun bir üyesi haline gelir. Bu yüzden her bireyin hayatında toplumsal diyalektiğe katılmaya başladığı esnada, zamansal bir ardışıklık söz konusu olur. Bu sürecin başlangıç noktası içselleştirme değildir. İçselleştirme, önce bir kişinin hemcinsini anlamasında, ikinci olarak da bu dünyanın anlamlı ve sosyal bir gerçeklik olarak kavranmasında temeldir (Berger&Luckmann, 2008:190).

Toplumsal yapı içerisinde yer alan normlar dizisine bağılı olarak her birey, kendisini bu yapıya ait hisseder. İçinde bulunulan toplumda uğranılan sosyalizasyon süreci bireyi daha büyük bir bütünüün parçası haline getirir. Aile veya klan yapısının daha ön plana çıktığı Doğu toplumlarında birey kendini içinde yaşadığı toplumdan ayırt edemez. Bireyin, kendini ait hissettiğı toplumun genel normları ve inancı doğrultusunda, bu yapıyı içselleştirir.

Birey, ancak bu içselleştirme derecesine ulaştığı zaman, bir toplumun üyesi olur. Buna yol açan ontogenetik süreç, sosyalizasyondur. Böylelikle sosyalizasyon, bireyin bir toplumun ya da toplumun bir kesitinin nesnel dünyasına kapsamlı ve tutarı şekilde girmesi olarak tanımlanabilir (Berger&Luckmann, 2008:191).

Bireyin sosyalizasyona uğrayarak kazandığı toplumsal kimliğin yanında bireyselliğini de yürüttüğü bir toplumsal düzen içinde olması insanın en temel özelliğidir. Birey içinde yaşadığı toplumun gerçekliğini kendi bireysel bakış açısı doğrultusunda anlayıp algılarken, bilgi içinde yaşadığı toplumun gerçekliğinin daha nesnel ve toplumsal bir bakış açısı ile anlaşılması için gereklidir. Bilgi sosyolojisi, bu toplumsal gerçekliğin açıklanmasına da hizmet eder.

Berger'e göre toplumsal bilgi ve gerçeklik arasındaki ilişki diyalektik bir ilişkidir ve bu diyalektiğe hem gündelik yaşamın hem de bilimsel kuramlaştırmanın meydana geldiğı toplumsal bir dünya ev sahipliğı yapar. Berger için toplumsal bir dünya içinde yaşamak, gerek bireysel gerek kolektif varoluşumuzun asli belirleyicisidir (Balcı, 2012: 49).

Bilgi sosyolojisinin birincil gayesi, bu dünyanın nasıl bir yapıya sahip olduğunu bilimsel olarak açıklamaktır. Bilgi ve toplum ilişkisinde içinde bulunulan toplum belirli olgu ve olaylar örgüsünü belirli bir anlam sisteminde yeniden ve yeniden inşa eder.

Toplumdaki sınıf, tabaka, aile, kent gibi sosyolojik birimlerin ortak bilinç ve yaşantıları bilginin oluşumunu, üretimini ve değişimini etkilemektedir. Felsefe ise bilgiyi zihinsel kategorilerle açıklar ve bilginin apriori (doğuştan) olduğunu düşünür. Hatta ilk çağ felsefecilerinin babası Sokrates, bilginin doğuştan geldiğini kanıtlamak için okuma yazması olmayan bir köleye sorduğı sorular aracılığıyla geometri sorusunu çözdürür ve sonuçta der ki: „Bütün yaptığım çeşitli sorular yönelterek doğuştan gelen (apriori) bilgiyi uyandırmak oldu“. Tüm bilgilerin duyumlardan geldiğini, dolayısıyla bilginin tek kaynağının duyumlar olduğunu savunan felsefi akımlar olsa da (duyumculuk gibi) bu görüşlerde de odağa özne alınmış ve öznenin her faaliyetinin

duyumun değişim ve dönüşüme uğramasının ya da uğratılmasının bir sonucu olduğu düşünölmüştür. Oysa sosyoloji için insan zihni doğuştan birtakım bilgilerle dünyaya gelmez ve aynı zamanda yaşayan insanın zihni bir ,boş levha' da değildir. Sosyolojiye göre insanlar topluluk halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren zihni yapıları bu ortak yaşama biçiminden etkilenecek oluşur ve bilgi bunun sonucunda inşa olur. Başka bir deyişle bilgi insanların yeryüzünde toplum / topluluk olarak var olmaya başlayarak sosyal gerçekliği oluşturmaya başladıkları andan itibaren vardır. İnsanların oluşturduğu toplumsallık yoksa bilgi de var olamaz. Çünkü insanın sosyal eylemleri ancak toplumsallıkla gerçekleşebilir. Yani toplum / topluluk yoksa bilgi de yoktur (Birekul, 2012: 64).

İslam dini geniş kitleleri etkileyen çoğulcu bir inançtır. Toplum halinde yaşayan insanın diğer insanlarla ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyerek sosyal bir varlık olan insanı bu ilişkileri üzerinden değerlendirir.

Bilgi sosyolojisi, (her ne kriterle olursa olsun) ,bilginin nihaî geçerliliğine ya da geçersizliğine bakmaksızın bir toplumda bilgi olarak kabul gören her ne varsa bizzat ilgilenmelidir. Bütün insani bilginin sosyal durumlar içerisinde geliştirilmesi, nakledilmesi ve korunması ölçüsünde, bilgi sosyolojisi, bunu ortaya çıkaran süreçleri (ki bunlar, olduğu gibi kabul edilen bir ,gerçeklik'in sokaktaki adam açısından katılaşması sonucu bu biçimde oluşan süreçlerdir) anlamaya çalışmalıdır. Bir başka deyişle, iddiamız odur ki bilgi sosyolojisi, gerçekliğin sosyal inşasını analiz etmekle ilgilenir (Berger ve Luckmann, 2008: 6).

Bilgi sosyolojisi, insani bilginin sosyal durumlar içerisinde geliştii süreçleri de anlamaya çalışmaktadır. Bunun içinde İslamiyet'in başlangıç ve yayılış sürecindeki gelişmelerinin tarihsel süreç içerisinde kronolojik bir yaklaşımla incelenmesi de söz konusudur. Bu süreçte toplumsal boyutta gelişen olaylar, neden – sonuç ilişkisine dayalı olarak gerçekliğin sosyal inşasının analiz edilmesinde kullanılmaktadır.

1.2.2.2. Din ve Toplum

Toplumsal yapının gelişiminde dinin rolü büyüktür. İnsan ile toplum arasındaki diyalektik ilişkide adetlerin ve geleneklerin oluşumunda din önemli bir pay sahibidir. Araştırma toplum ile dini kurumların arasında gelişen ilişki üzerine eğilmektedir. Bu nedenle din sosyolojisi araştırması özelliğini de taşıyan tez, aynı insan toplum arasında olduğu gibi, insan-din, toplum-din arasındaki diyalektik ilişkilere de araştırmacı bir gözle yaklaşmaktadır.

Din yasal kurumlar ve sosyal adetler alanının tümü üzerinde tıpkı sembolizmin bir kültürün belirli temel unsurlarını ve büyüsel tabuların buyruğunun insanlar ve eşyalar ile somut ilişki türlerini kalıplaştırdığı biçimde kalıplaştırıcı bir etkide bulunur. (...) Yasa, kutsal yasadır. Din tarafından kalıplaştırılan yasa egemenliği, yasal düzenin ve dolayısıyla da ekonominin rasyonelleşmesi üzerinde en önemli sınırlamalardan birini teşkil eder (Weber, 2012: 342).

Toplum hayatı, bireylerin ilişkilerini herkes için geçerli toplumsal kurallar çerçevesi içinde yürütmesini bekler. Toplum hayatının toplumun kendi içinde oluşturduğu güç dengesi çerçevesinde kimsenin kimseye zarar vermeden yaşamasını sürdürmesini ister. Bunun için gerekli kurallar oluşturur Bu kurallar, bir güce, bir felsefeye dayandırılır. Din toplum kurallarının en güçlü dayanak noktasıdır. Çünkü bu kurallar insanüstü bir gücün varlığı üzerinden olağan üstü bir biçimde gelmiştir. Dinin kazandırdığı kutsallık ile birlikte ahlaki uyarıların dönüştüğü tanrısal emirler belirli bir norm haline gelir.

Max Weber'in din tanımlamasının mümkünse başından değil de sonunda yapılmasının daha doğru olduğu düşüncesine katılmamakla beraber; Weber'in eserlerini okuyan bir kimsenin öyle bir sonuca ulaşmadığı ve boş yere bekleyip durduğunu ifade eder. (...) Emile Durkheim kutsal ve kutsal dışı tanımlamasından başlayıp dinin toplumsal işlevselliği açısından yaptığı tanımlamayı bitirir. Durkheim bu tavrıyla Weber'in aksine devrinin birçok din bilimcilerin yaptığı gibi özsel tanımlama karşısında yer alır. Bu bağlam Durkheim'im dine yaklaşımı Weber'inkinden daha köklüce ve sosyolojik olduğunu söyleyebiliriz. Ancak gerçekte işlevsel tanımlar lehine getirilen en güçlü kanıtlardan biri, onların daha belirgin; dolayısıyla daha yalın ve daha saf sosyolojik çözümlene yöntemi elverişli oldukları kesindir. (...) Luckmann'ın din tanımlaması, "insan organizmasının biyolojik tabiatını nesnel, ahlaken sınırlayıcı ve tamamen kuşatıcı mana âlemleri vasıtasıyla aşkınlaştırma yeteneğinde odaklandığı görülür. Netice itibarıyla din toplumsal bir fenomen olarak kalmaz aynı zamanda tam anlamıyla antropolojik bir fenomen de olur. Böylece beşeri olan her şey dini olarak da görülmüş olur"(Berger, 1993: 90-92).

Toplumsal ilişkilerde dinin işlevi, birey ile maneviyat arasında ilişki kurmak ve bu sayede insanın sınırlı yetenekleri nedeniyle çözemediği problemlere yönelik bir cevap meydana getirmektir. Dinin daha kapsayıcı olması ve maneviyata yönelik cevaplar vermesi, bireyin kendi kimlik oluşum sürecinde kendini dini bir üst kimlikle tanımlaması da sık görülmektedir. Kimi zaman bu kimlik bireyin taşıdığı diğer kimliklerin de önüne geçmektedir.

Dünya üzerindeki varlığının anlam ve amacını da bu ölçütlere göre sorgular ve ona göre varoluşunu temellendirir. İnsanoğlu ile ilgili manevi olguların en başta geleni dindir. İnsan ve manevi âlem arasında ilişki kurmak ve kutsal güce sahip olanı tanımanın yollarını göstermek, tüm dinlerin en belirgin işlevidir. İnsana has bir olgu olan din, insanın sınırlı ve ölümlü bir varlık oluşundan kaynaklanan durumuna karşı aradığı bir çaredir. Din, insana kendinden daha kapsamlı ve daha kalıcı, ebedi bir gerçeğe kendini tanımlayarak, bu fani yeryüzü yaşamını anlamlandırmasına katkıda

bulunur. Ayrıca insan bu sonsuz evrende kendi yalnızlığını ve acizliğini de dinin güven ve değer veren özelliğiyle hissetmez ya da daha az hisseder. Tarihte de haklarında bilgiye ulaşabildiğimiz bütün toplulukların anlam dünyaları dini olarak nitelendirilebilecek özelliklerle şekillenmiştir (Yılmaztürk, 2003: 4).

İnsanın dünya üzerinde var oluşu ve dünya ile ilişkisi dini bir çerçevenin içindedir. Çünkü dini kurallara bakıldığında insanı dünya ile ilişkisine göre değerlendirmektedir. Bu nedenle dini kurallar insanı “bu dünya” ve “öbür dünya” olarak tanımladığı yaşam algısı arasında seçim yapmaya yönlendirir. Dini kurallara göre insan öbür dünya için bu dünyadaki ilişkilerini belirler. Dolayısıyla insanla ilgili büyük küçük her şey dinle ilişkilidir.

Dinin yasallaşması, Marjinal durumların, her şeyi kuşatan kutsal realiteye uygun bir şekilde yasallaştırmak suretiyle, toplumsal olarak tanımlanan realiteyi muhafaza eder. Bu ise marjinal durumlara şahit olan bireye kendi toplumun dünyasında varlığını sürdürme fırsatı çok son derece marjinal durumlarda psikolojik bakımdan zor olan, “sanki hiçbir şey olmamış gibi” değil de, bu olayların veya tecrübelerin dahi anlamlı bir evrende bir yerinin olduğunu bilerek sürdürme fırsatı verir. İşte böyle olursa “güzel bir ölümler” ölmek dahi mümkündür. Şöyle ki, sonunda sübjektif olarak kendi, objektif olarak da başkalarının zihinlerinde anlamlı izler bırakıp kendi toplumunun düzeniyle manidar bir ilişkiye sahip olarak ölmek gibi (Berger, 1993: 79).

Dünya ile ilişkisini dini çerçeveye oturtan birey böylece yaşantısını kutsallaştırarak anlam kazandırır. Bireyin bu algısı toplumla ilişkisinde doğru davranmaya yöneltirken, içinde yaşadığı toplumun değerleri ve diğer toplumlara karşı üstün gelme, güç elde etme çabası onu din adına mücadele etmeye yönlendirir.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU VE İSLAM DÜNYASI

2.1. İSLAMİYET

İbrahimi dinlerin sonuncusu olarak kabul gören İslamiyet 1400 yıllık geçmişiyle insanlık tarihine damga vurmuş büyük bir dindir. Diğer semavi dinlere göre hızlı, etkili, coğrafi anlamda da genişlemesiyle diğer semavi dinlerden, sosyolojik anlamda, farklı bir yere oturmuştur. Gelişi ve gelişimi ile diğer semavi dinlerden farklı bir süreç izleyen İslamiyet, kısa sürede hem ekonomik, hem sosyal, hem de bilimsel anlamda geniş bir coğrafyayı etkilemiş ve hatta bu coğrafyadaki kültürel doku ve sosyal dinamikleri kökten değiştirmiştir. Kendinden önceki semavi dinlerden farklı olarak çok daha hızlı yayılması ve bu yayılmayla teknolojik ve sosyal kazanımlarla daha kitleleri etkilemesi nedeniyle kısa sürede diğer semavi dinlerin mensuplarınca rakip olarak görülmüştür. Ancak bu yayılmanın ve hızlı gelişmenin nedenlerini anlamak için önce İslamiyet'in çıkış noktasında gelişen tarihsel olaylara bakmak gerekir:

2.1.1. İslam Tarihi

2.1.1.1. Hz. Muhammet Dönemi

610 yılında Hz. Muhammet'e peygamberliğin gelmesiyle başlayan Asr-ı Saadet dönemi öncesi Cahiliye dönemi olarak adlandırılmaktadır. Cahiliye dönemi, hakikat bilgisinden uzak anlamına gelmektedir. Hz. Muhammet'in peygamber olmasından sonra ise Arap dünyasında yeni bir dönem başlamıştır. Asr-ı Saadet adı verilen bu dönem 632'de Hz. Muhammet'in ölümüyle sona ermiş ve Dört Halife

dönemi başlamıştır. Bütün bu süreçlerde İslamiyet gelişmeye ve Arap dünyasının dışına taşarak yayılmaya devam etmiştir.

Asr-ı Saadet döneminde Hz. Muhammet mücadelesini, Mekke ve Medine şehirlerinde sürdürmüştür. Mekke dönemi, Hz. Muhammet'in İslamiyet'e çağrısı ile Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir ve Zeyd ilk Müslümanlar olmuşlardır. Müslümanlığın yayılmaya başlaması Mekkelilerin tepkisine neden olmuş ve Müslümanlar üzerinde baskı oluşturmuştur. İlk Müslüman topluluğun var olan inançlarla ahlaki ve dini inançlarla çatışması, bu çatışmaların başlangıcında yer alır.

Hz. Muhammet'in İslamiyet'i daha güvenli bir yerde yaymak amacıyla göç etmesi tarihte Hicret olarak yer alır. İslam Devleti'nin temelleri İslam dünyasının ilk göçüyle atılmış olur. Bu durum siyasi ve toplumsal bir başlangıç oluşturarak, siyasi otoritenin ve İslamiyet adına çeşitli savaşların da başlangıcı sayılmaktadır. Hz. Muhammet'in önderliğindeki 624 tarihindeki Bedir Savaşı İslamiyet tarihinin ilk savaşıdır ve Hz. Muhammet'in yalnızca dini ve siyasi gücünü değil, ekonomik gücünü de arttırmıştır.

Başlangıçta yalnızca Mekkeliler bu saldırılara katılıyorlardı, ama 624 yılında Hz. Muhammet'in atılacağı ve ganimetin cazibesi Mekke'li muhacirlerden ve Medine'li ensarlardan oluşan geniş bir güç toplayarak önemli bir Mekke'li kervana saldıracak hale getirdi. Bedir Savaşı'nda, Hz. Muhammet daha büyük bir Mekke'li gücü yenilgiye uğrattı. Mekke'nin liderliğinin büyük bir kısmını yok etti ve Arabistan'ın her tarafında büyük bir prestij kazandı. Savaş büyük ölçüde Allah'ın yardımının bir işareti olarak alındı ve Mekke'nin kervan yollarını koruyan Bedevi kabilelerin bu işten çekilmelerine ve böylece Mekke ile kuzey arasındaki ana ticaret yollarının kesilmesine yol açtı (Lapidus, 2013a: 69).

Bedir Savaşı'nın arkasından gelen Uhud Savaşı, Mekkelilerin Bedir Savaşı yenilgisini telafi etmek amacıyla yaptıkları bu savaşta Müslümanlar yenilmiştir. 627'deki Hendek Savaşı ise Müslümanların karşısındaki güçlerin birleşerek saldırıya geçmelerine rağmen Müslümanlar bu savaşı kazanmış ve ilerleyişe geçmişlerdir.

628 Hudeybiye Antlaşması, Müslümanların siyasi varlığının kabul edildiği anlamına gelmektedir. Bu antlaşmanın hemen arkasından, ticaret yolu üzerinde önemli bir kent olan Hayber de ele geçirilmiştir. 629'da Mute Savaşı yenilgiyle sonuçlansa da, 630'da Mekke'nin fethi, İslamiyet'in yayılmasını hızlandırmıştır. Mekke'nin fethi ile birlikte Hz. Muhammet, Arap dünyasındaki nüfuzunu arttırarak

yüzyıllardır ilk defa bir Arap kabileler birliği oluşturmuştur (Lapidus, 2013a: 70).

Hız. Muhammet Huneyn Vadisi'nde yaptığı savaşı'n ardından Taif kuşatması ve Tebuk seferleriyle dönemini tamamlamıştır. Asr-ı Saadet dönemi savaşları, İslamiyet'in başlangıcından itibaren Medine şehir devleti ile başlayan bu dönemle birlikte, İslamiyet siyasi temeller, ticari hedefler üzerinde gelişerek en başından itibaren, Hıristiyanlıktan farklı olarak, bir devlet dini olarak gelişmiştir. Böylelikle Cihat, İslamiyet'in yayılmasında ekstra öneme sahip olmuştur. Bu Cihatçı tutum, Müslüman toplumların siyasi ve ekonomik güç kazanarak bölge üzerindeki etkinliklerini arttırmalarını sağlamış, hâkimiyetlerini güçlendirerek İslamiyet'in sınırlarının genişletilmesine olanak hazırlamıştır.

Artık Müslümanlar Kureş'in Arabistan'daki konumunu devralmışlardı. Kureşliler, derhal, hala direnen bazı Bedevilere karşı düzenlenen bir seferde Hız. Muhammed'e katıldılar ve ganimetten kendilerine o kadar cömertçe pay verildi ki Hız. Muhammed'in eski taraftarları, durumundan şikayetçi olma eğilimi gösterdiler. Çok geçmeden Bedevilerin çoğu boyun eğmeye zorlandılar. Ve boyun eğmek, artık İslam'ı bütünüyle kabul etmek demektir. Mekke'deki ve Mekke'ye bağlı bütün yerlerdeki putlar, kursal taşlar ve tapınaklar tahrip edildi. Çok geçmeden, Mekke'nin rakibi ve bir ticaret şehri olarak da ortağı olan ve bir kuşatmaya karşı başarıyla direnmiş bulunan Taif tek başına kaldı ve aynı şekilde boyun eğmeye mecbur bırakıldı (Hodgson, 1993a: 135).

Hız. Muhammet döneminde Arap yarımadasına yayılan İslamiyet, Muhammet'in 632'deki ölümünün ardından Dört Halife dönemiyle birlikte o zaman kadar bilinen Arap dünyasının dışına taşarak Roma ve Pers dünyasına yayılmaya başlamıştır.

Bu yayılış oldukça hızlı olmuştur. Kuzeydeki dönemin iki süper gücü olan Bizans ve Sasaniler gibi düzenli bir orduya sahip olmayan Hız. Muhammet, İslamiyet'i daha çok Arap yarımadasına yaymıştır. Onun zamanında Arap toplumu, özellikle de Arap yarımadasındaki Araplar, İslamlaşmış ve tek bir çatı altında toplanmıştır.

Hız. Muhammet ile başlayan yayılma süreci askeri fetihlerle başlamış, ardından da fetihlerle alınan yerlerde sosyal, iktisadi ve bilimsel gelişmelerle devam etmiştir. Bu fetih süreci aslında İslamiyet'teki Cihat anlayışının da temelini oluşturacaktır. Nitekim coğrafi sebeplerle, ilk yayılma Orta Doğu'ya olmuştur. Mezopotamya, Levent, Mısır ve İran alınmış, askeri yayılmalar devam ederken, Orta

Doğu'da sosyal dönüşüm süreci hız kazanmıştır.

2.1.1.2. Dört Halife Dönemi

Halifelik sistemi, Hz. Muhammet'in görevlerinin devamını sağlayabilmek için İslam dünyasının bir lidere ihtiyaç duyması ile ortaya çıkar. Bu sistem, aday olan kişinin halk oylamasıyla seçimine dayandığı için İslam dünyasının yönetim anlayışındaki o günkü koşullara göre gelişmişliğinin de bir göstergesi sayılabilecek anlayıştır. Ancak bu seçim günümüzdeki anlamıyla yapılan genel bir seçimden ziyade, dönemin ileri gelenleri tarafından yapılan bir seçimdir.

Hz. Muhammet'in ölümüyle birlikte ekonomik ve siyasi kontrolde Mekke aristokrasisi önemli bir rol oynamıştır. Genel olarak daha sonra ortaya çıkacak olan iç problemlerde de gene Mekke ve Medine çekişmesinin yanında sınıflı toplumsal yaklaşım ve Arap kabilelerinin arasındaki iktidar mücadelesi yer almaktadır. Hilafet'in ilk aşamasında peygamberin arkadaşları Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali görev almıştır. Bu dört halife de iktidarları döneminde farklı politikalar izleyerek toplumun farklı kesiminden gruplara hitap etmişlerdir.

Hz. Ebu Bekir dönemi bir fetih döneminden ziyade, bir toparlanma dönemidir. Hz. Muhammet'in ölümünün ardından, oluşan ayrılıkçı hareketler, ortaya çıkan yalancı peygamberler ve zekât problemleri gibi sorunlar bu dönemde bir düzene bağlandı ve birlik yeniden oluşturuldu. Buna karşılık büyük bir çapta fetih olmasa da, Arap yarımadası dışına yapılan ilk seferler ile ilk defa "cizye" uygulaması da gene Ebu Bekir döneminde yapılmıştır.

Hz. Ömer, iktidarı döneminde farklı grupları üstün tutarak sınıflı bir yapı oluşturması ve bu yapı içerisinde üstün tuttuklarını üst görevlere getirerek onlara ayrıcalıklı davranması, Ömer iktidarını güçlendirirken, bir çıkar çatışmasını da ortaya koyarak güçlü bir muhalefet oluşmasına neden olmuştur.

Yeni imparatorluğu örgütlerken Halife Ömer 'İslami' bir siyaset izledi. Mekke ve Medine'de Peygamber'in Mekkeli arkadaşlarıyla Medineli yardımcıları (Ensar) üstün

tuttu. Garnizon şehirlerinde de, Arabistan savaşlarında Medine'yi destekleyen ve Irak fethine erkenden katılan kabileleri üstün tuttu. Ömer bu insanları yöneticiliklere, generalliklere ve idari görevlere atayarak kendilerine en yüksek ücretleri verdi ve savafiyi yani mülga Sasani tımar topraklarını- onların çıkarlarına tahsis etti (Lapidus, 2013a: 100-101).

İçerdeki bu çatışmalara ve ayrılıkçı politikalara rağmen, Hz. Ömer dönemi dışarıya karşı önemli fetihlerin yapıldığı ve İslamiyet'in hızla yayıldığı bir dönemdir. Bu dönemde Levent, Mısır, Mezopotamya ve İran fethedilirken, Kudüs alınarak Mescid-i Aksa inşa edilmiş, Şam alınmış, Fustat (bugün Kahire) kurulmuş, Türk-Arap ilişkileri bu dönem başlamıştır. Arap olmayan pek çok toplumun İslam Devleti içerisine alınmasıyla toplumsal çeşitlilik artmış ve yeni sosyal dinamikler ortaya konmuştur.

Yoğun bir savaş dönemi olmasının yanı sıra, ekonomik anlamda da Araplar güç kazanmış, yeni vergiler bu dönemde düzenlenmiş, para bastırılarak devlet hazinesi kurulmuş ve Baharat Yolu'nun kontrolü ele geçirilmiştir. Buna karşılık bu gelişmelere rağmen iç siyasi çıkar mücadeleleri devam etmiş ve daha sonraki dönemde gelişen iç savaşlara zemin hazırlamıştır.

Bu dönemin üçüncü halifesi Hz. Osman, Hz. Ömer döneminin politikasına tamamen zıt bir anlayışla hareket etmiş, ayrıcalıklı grubu farklı bir zemine taşımıştır. Denetim sistemini de dönüştürerek merkezi kontrol sistemi kurmuştur. Halifelik makamının toplumsal, ekonomik ve dinsel yetkilerinin genişletilmesi yolunda bir siyaset üretmiştir. Osman'ın devlet yönetimindeki güçlü ve merkeziyetçi tavrı, muhalefeti kışkırtarak öldürülmesine neden olmuştur.

Osman döneminde Peygamber'in arkadaşları yerine kendi kabilesinden kişileri getirmesi nedeniyle ülkede karışıklıklar ve ayaklanmalar yaşanırken dışarıda Horasan, Kıbrıs, Libya ve Kafkaslar fethedilmiş ve Türklerle savaşlar da başlamıştır.

Osman'ın kabilelerce düzenlenen bir suikaste uğraması ülkede bir iç savaş başlattı. Bu savaşta dindar grup ilk önce Iraklı kabilelerce birleşti. Onları İslami dinsel ve ahlaki terimler üzerinde yükselmesi gereken birlik davasının destekleyicileri olarak görmüşlerdi. Onların karşısında Mekke'li Suriye Valisi Muaviye duruyordu. Onu, daha disiplinli ve itaatkar ve Iraklılara nazaran sömürüye daha az maruz kalmış olan kendi kabile adamları destekliyordu (Gibb, 1991: 19-20).

Hz. Ali dönemi oldukça çatışmalı ve karışık olmuştur. Osman'ın ölümünün

ardından halife seçilmesinin ardından Osman dönemi uygulamaları değiştirerek vergilerin ve dağılımın eşit olmasını savunmuştur. Hilafet isterken aynı dönem Osman'ın öldürülmesi kendi döneminde pek çok karışıklığa yol açmıştır. Müslümanların mezhep ayrımı da gene Ali döneminden sonra başlar. İlk iç savaşın yaşandığı bu dönemde Ali, Ayşe-Talha-Zübeyr'e karşı savaşmış, ardından başkenti Kufe'ye taşımıştır. İç savaşlar nedeniyle İslam Devleti'nin ilerleyişi durmuş, Hz. Ali ile Muaviye'nin karşı karşıya geldiği “Sıffin Savaşı” ve ardından yaşanan “Hakem Olayı” ile İslam dünyası bugüne kadar ulaşan kalıcı bir bölünmeye uğramıştır. Bu bölünme İslamiyet'in yayılımını durdurmuş, İslam dünyası iç çatışmalar ve mezhep ayrımlarıyla boğuşmuştur. Bu olayların ardından Ali öldürülmüş, Ali'nin ölümünden sonra Muaviye'nin halifeliğini tanıyanlara Sünni, halifeliğin Ali soyundan devam etmesi gerektiğini söyleyenlere Şii, iki hanedanı da reddederek seçimi savunanlara ise Harici denilmiştir. Bu durum, İslam dünyasında günümüze kadar uzanan mezhep ayrılıklarının temelini oluşturmuştur.

2.1.1.3. Emevi ve Abbasi Dönemi

Hız. Ali'den sonra Muaviye'nin başa geçmesi, İslam dünyasında mutlak bir otoriter yönetimin başlangıcı olmuştur. Muaviye'den sonra yerine oğlu Yezid'in başa geçmesiyle başlayan saltanat dönemi başlar. Yezid'in halifeliğini kabul etmeyen Hız. Hüseyin'in Kербela'da öldürülmesiyle Sünni ve Şii ayrımı iyice keskinleşmiştir.

Bugün Hüseyin'in Kербela'daki türbesi İslam dünyasının büyük ziyaret yerlerinden biridir. Babasının ölümü kadar Hüseyin'in Emeviler tarafından öldürülmüş olması da Müslümanları, fıkıh ve kelam üzerine olan bütün ihtilaflardan veya kabileler, ırklar ve dil grupları arasındaki herhangi bir sorundan çok daha fazla böler. Ali Şiiğin atasıdır; Hüseyin ise şehadetin (Lapidus, 2013a: 106).

Muaviye'nin hükümdarlığı Arap dünyasındaki karışıklığı daha da arttırmıştır. Ali'yi tanımayan Harici grupları, küçük gruplara ayrılarak iç çatışmalara girmişlerdir. Önemsiz gibi görünen bu küçük gruplaşmalar, İslam dünyasında fanatik, radikal, ayrılıkçı politikalarla güçlenerek Arap yarımadasına yayılmışlardır. Kendilerini gerçek Müslüman olarak gören bu gruplar günümüzdeki Cihatçı gruplara da benzerlik göstermektedir.

İlerleyen dönemlerde Emeviler'in devlet yapısı daha da değişecektir. Emeviler, Roma ve Pers miraslarının üzerine, Arap kimliği ile devlet kurarak ve Hilafeti bu devletin merkezine koymuşlardır. Ele geçirdikleri Roma ve Pers şehirlerini de İslam kimliğine büründürmüşlerdir. Şehirlerden uzak, çöl sınırlarında yaşayan Emevi halifelerinin ilk dönemlerinde devlet işlerinde Yunan ve Pers etkisi hâkimken, metinlerin Arapça'ya çevrilmesinin ardından birkaç kuşak sonra yönetici elit ve bürokrasi de tamamen Araplaşmıştır, hatta gümüş ve altın sikkeler basılmıştır.

Sonuçta, fethedilen ülkelerin yönetimi ile Arap yönetici sınıfının yöneticiliği, artık ayrılmaz hale geldi. Artık bir o beldeyi zapteden askeri güç olarak Araplara ayrı, bir de Araplarla doğrudan ilgisi olmayıp kendi ilkeleriyle yönetilen cemaat olarak yerli nüfusa ayrı bir tarzda muamelede bulunmak mümkün değildi. Ya Araplar işlerini gitgide fethedilen ülkelerin ilkelerine göre ve onların dillerinde yürütüp, tedricen nüfusun geneline karışmalı veya fethedilen ülkelerin yönetimi, Arap yönetici sınıfın yönetiminin bir parçası yapılmalıydı (Hodgson 1993a:, 193).

Emevi yönetiminin temeli orduda yatmaktadır. Ordunun çöküşü, devletin çöküşü anlamına gelmektedir. Emevilerin iktidarı alış tarzı nedeniyle de intikam arzusuyla farklı kollardan tahta hak iddiaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan biri Kufe'de çıkan Ali soylularının ayaklanmasıdır. Diğeri ise Horasan'da çıkan Abbas soyluların ayaklanmasıdır.

Emeviler dönemi boyunca uygun zamanı bekleyen Abbasiler, kendilerine verilen vaadi gerçekleşmemiş köylülerle ve oldukça karışık bir siyasi ortam içerisinde ayaklanarak Ebu Müslim önderliğinde Abbasiler Halifeliği ele geçirmişlerdir.

Abbasi halifeleri dini liderlerin önemini fark ederek, onlarla kuracakları yeni rejim arasında bağ oluşturmayı hedeflerinden biri haline getirmişlerdir (Gibb, 1991: 22). Bu politika Araplarla genel Müslüman nüfusun kaynaşmasını hızlandırmıştır. Nitekim Müslüman Fars aristokrasisi ve İran'daki Arap aristokrasisinin birlikte hareket etmesi Abbasilerin Halifeliği ele geçirmelerinde en önemli etkendir.

Dünya tarihindeki siyasi rejimleri akli ve dini siyaset olarak sınıflandıran İbni Haldun, Hz. Muhammet'ten başlayarak dört halife dönemini, Emevileri ve Abbasileri içeren dönemde, İslam toplumlarındaki yönetim şekilleriyle ilgili toplumsal bir grafik oluşturmuştur.

İbni Haldun, Muhammet'in ortaya çıkışından kendi zamanına kadarki devre içinde İslam toplumunun veya toplumlarının siyasi rejimleri açısından şöyle bir grafik çizdiklerini öne sürmektedir: Saf dini siyaset veya Şeriat rejimi (Muhammet ve ilk dört halife devresi), dini siyasetler akli siyasetin, bunun da özellikle ikinci tipi, yani "mülk"ün birbirine karıştığı siyaset rejimi (Emeviler'de Muaviye'den Abd al-Malik'e kadarki, Abbasi'lerde, kuruluşlarından Harun Reşid ve oğullarına kadarki devre), saf olarak akli siyasetin, yani mülkün hakim olduğu siyaset rejimi (Abd al-Malik'ten Emeviler'in sonuna kadarki, Harun Reşid'in oğullarından kendi zamanına kadarki devre) (Arslan, 2002: 178).

Emevi dönemiyle başkentin bir Roma kenti olan Şam'a alınması, İslam Dünyası'nın gelişiminde yeni bir dönemi başlatmıştır. Artık Antik Yunan ve Roma metinleri Arapçaya çevrilirken, Roma'dan gelen mühendislik becerileri de Arap dünyasında geliştirilmiştir. Mühendislik ve bilimsel gelişmeler daha sonra İslamiyet'in İspanya'ya yayılması ve Abbasiler ile başkentin Perslerin başkenti olan Ctesiphon yakınlarında Araplar tarafından kurulan Bağdat'a alınmasıyla gelişim sosyal ve ekonomik yönden hız kazanarak İslam Dünyası'nın altın çağını başlatmıştır.

Bu altın çağın başlamasına önyak olan süreç de Dört Halife döneminde yapılan askeri fetih politikası ve İslamiyet'in semavi bir din olarak Hıristiyanlık ve Musevilik inançlarını da kabul etmesidir. İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemde Orta Doğu'da Doğu Roma – Sasani rekabeti vardır. Bu rekabet ortamında Hilafet akıllıca bir kararla önce Roma üzerine yürüyerek Levent ve Mısır'ı almış, daha sonra da Mezopotamya'ya yürümüştür. Başkentini kaybeden Sasaniler kısa sürede çözülmüş ve böylece Araplar kısa sürede İran'ı da topraklarına katmışlardır. Bu fetihler Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen Antakya, Kudüs ve İskenderiye'yi İslam dünyasına katmış, Pers, Mısır ve Roma'nın tarihsel birikimlerinden Arapların da faydalanmasını sağlamış ve politik olarak Zerdüş dünyasını fetheden Araplarla birlikte İslamiyet, Hıristiyan Batı'nın karşısına tek güç olarak çıkmıştır. Yapılan fetihlerle Hindistan'dan İspanya'ya uzanan bir coğrafyada İslamiyet yayılmış ve derin izler bırakmıştır.

Kavimler halinde yaşayan Arapların devlet düzenine geçerek büyük İslam devletleri oluşturmaları çeşitli teorilerle açıklanabilir. Bu hızlı yükseliş hem iç nedenlere, Arap kabile yaşamının toplumsal yapısına hem de dış nedenlere, yani dışarıdaki toplumların o dönemdeki siyasetine ve gücüne dayandırılabilir.

Bu yapıdaki iç nedenleri İbni Haldun'un yaklaşımıyla açıklarsak, Araplar din sayesinde büyük devlet oluşturmuşlardır. Din adına peşinden gidilen dava Arap kavimlerini birleştirmiş, onlara aynı kurallar çerçevesinde toplanmayı, güçlü bir yönetim biçimi oluşturmalarını sağlamıştır. Yine İbni Haldun'a göre bedevi toplum yapısı başına buyruk, kaba, düzensiz bir durum sergilemektedir. Bu yapı Arapların emir altına girmelerini engellemektedir. Fakat diğer taraftan bu ilkel ve doğal yapı Arap toplumuna kutsal bir mesaj etrafında birleşmeye ve bu uğurda büyük fedakârlıklarla mücadele etmeyi de sağlamaktadır. Peşinden gittikleri dava insanlığın doğal ve iyi halini ortaya çıkaran iyicil bir yaklaşım ve bir hedef oluşturduğundan Arapları başarıya ulaştırmıştır (Arslan, 2002: 182-184).

Bu iki ucu keskin bıçak, Arap toplumunu başarılı kıldığı kadar, yenilgilerine de neden olmaktadır. İbni Haldun Arap toplumunun başarısını dine bağlarken, çöküşünü de bu toplumsal yapı gereği dinin ihmal edilmesine bağlamaktadır.

Ona göre yakın örnekler olarak Emeviler ve Abbasilerin mülklerini kaybetmelerinin nedeni, onların bu mülklerinin temelindeki dini ilkeyi, yani İslam'ı ihmal etmeye başlamalarıdır. Emeviler bundan ötürü yerlerini Abbasilere bırakmak zorunda kalmışlardır. Abbasiler de İslam'ı ihmal etmeye başladıklarında devlet saltanatlarını Arap olmayan unsurlara, Türkler ve İranlılara kaptırmışlardır. İslam'la çölden, bedevilikten çıkan Araplar, onu ihmal ettiklerinde veya terk ettiklerinde yeniden geldikleri yere, çöle ve bedeviliğe dönmüşlerdir (Arslan, 2002: 183-184).

Arapların başarıya ulaşmasındaki dış etkenlere gelirsek, Sasanilerin Suriye, Kudüs ve Mısır'ı almalarıyla başlayan süreçte Sasani toprakları fazlasıyla genişlemiş ve idaresi zor bir hal almıştır. Bu durum imparatorluğu zayıf düşürmekle birlikte, halkı da yüksek vergilerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu dönemdeki Bizans İmparatorluğu'nun deniz yoluyla arkadan Sasaniler'e Türklerin ve Hazarların yardımıyla saldırması ve Sasani İmparatoru'nun da bu dönem suikastla öldürülmesiyle Sasaniler iyice zayıf düşmüş ve iç savaş başlamıştır. Kutsal emanetlerin Kudüs'ten İstanbul'a kaçırılması ve mevcut savaşlar nedeniyle Bizans da tekrar ele geçirdiği Suriye ve Mısır'ın üzerinde çok durmamış, bu bölgeleri askeri açıdan boş bırakmış ve esas önem verdiği Anadolu ve Barbar kavimlerin saldırıda bulunduğu Balkanlara yönelmiştir.

Arapların çevresinde yaşanan bu durumlar da yeni İslam devletinin Bizans ve

Sasanilere karşı hızlı yayılışını kolaylaştırmıştır.

Bizans ve Sasani imparatorluklarının her ikisi de Müslüman Arap akınları karşısında çökmeden önce yaptıkları yirmi otuz yıllık savaş yüzünden askeri açıdan tükenmişlerdi. Hıristiyan nüfus imparatorluk idaresinden rahatsızdı ve desteğini çekmişti. Mısır'daki Kıptiler, Suriye'deki Monofizitler ve Irak'taki Nasturilerin hepsi Bizans ve Sasani imparatorlarıyla ilişkilerinde sorunlu bir geçmişe sahipti. Onların hoşnutsuzluğu Hıristiyan-Arap sınır kabilelerinin askeri güçle fetih için gelenlere katılması ve ele geçirilen şehirlerin tahkim edilmesi gibi durumlar da önemliydi. Fetihler zayıf kuvvetlere karşı kazanılan askeri başarılarla gerçekleşiyor ve Arap yönetiminin ilk on yılında yerli yeni rejimi benimsemesiyle de pekişiyordu (Lapidus, 2013a: 82-83).

İslamiyet'in hızlı yükselişi kısa zamanda bu coğrafyayı hedef haline getirmiştir. Batı'dan Haçlı akınları, Doğu'dan da Moğol akınlarıyla bu refah dönemini sekteye uğratmıştır. Kaybedilen toprakların geri alınması için cihatlar ilan edilmiştir. Buna karşılık Türkler gibi coğrafyaya yeni gelen toplumlar da hızla İslamiyet'e geçmiştir. Araplar İspanya'yı kaybederken, Türklerin gelişiyle İslami fetihler yeniden yükselişe geçecektir.

2.1.1.4. Türklerin İslam'a Geçişi

Orta Asya'dan Orta Doğu'ya olan Türk akınları, Müslüman Dünyası'nın dinamiklerini de değiştirecektir. İslamiyet'in yayılmasıyla, geniş bir coğrafyada gerçekleşen Araplaşma bir noktada duracaktır. Artık Orta Doğu, bir zamanların Roma'sı gibi konar-göçer toplumları kendisine çekmekte ve onları inanç ve kültür açısından değiştirmekte, yeniden biçimlendirmektedir. Kafkaslar, Hindistan, Orta Afrika gibi bölgelerin yanı sıra, Türkler bu yeni dış dinamiğin en önemli noktasını oluşturmaktadır.

Askeri bir toplum olan Türkler, Hz. Ömer döneminde Araplarla karşılaşmış, Emeviler döneminde ise, Arap kimliğinin fazlasıyla ön planda olması nedeniyle İslamiyet'e geçiş gerçekleşmemiştir. Gene de İslam Halifeliği'nin zenginliği Türkleri kendisine çekmekte ve bir kültürel alış-veriş meydana getirmektedir.

Türkler bu dönemlerde İslamiyet'e boy boy geçmeye başlasalar da, Kök Tengri inancı hala ağırlıktadır. Türklerin çoğunluğunun İslamiyet'e geçmesi 10.

yüzyılı bulacaktır. Pek çok bölgeden farklı olarak Türklerin İslamiyet'e geçişi Araplar tarafından fethedilme yoluyla değil, kültürel alış-veriş yoluyla olmuştur. Bunun yanı sıra Çin'e karşı yapılan askeri ittifak, Talas Savaşı ile pekişmiş ve Türkler hızla İslam'a geçmişlerdir.

Bu geçiş süreci Talas Savaşı ile büyük çapta görülse de Müslüman Araplar ile Türkler ilk defa Hz. Ömer döneminde karşılaşmışlardır. Daha sonra Emevi döneminde pek çok kere karşı karşıya gelen ve savaşan Araplar ve Türkler arasındaki ilişki oldukça soğuktur. Hazarları yenerek onları Kafkaslar'dan süren Emeviler döneminde Türkler İslamiyet'e sert bir biçimde direnmişlerdir.

Abbasiler döneminde sınırları Maveraünnehir'e dayanan Halifelik, tekrar Türklerle karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde bölgedeki diğer süper güç olan Tang Hanedanı ile Abbasi Halifeliği İpek Yolu ve stratejik sebeplerle 751 yılında Talas Vadisi'nde karşı karşıya gelmişlerdir. Çinlilerle Arapların bu savaşında Tibet, Araplardan yana taraf olurken, Çinliler pek çok Karluklu askerini paralı asker olarak tutmuştur. Savaş sırasında Karluklu askerlerinin de taraf değiştirmesiyle savaşı kaybeden Çin, bölgeyi Arap Müslümanlara terk etmiş ve Türkler arasında Müslümanlaşma başlamıştır.

Sonrasında Selçuklu Hanedanı ile Türkler İslam Dünyasına daha büyük etkilerde bulunmaya başlamış ve Abbasi Halifelerini himayeleri altına almışlardır. Gene bu dönemde Selçuklu Bizans'ı yenerek, Bizans'ın Araplara karşı yüzyıldır savunduğu Anadolu'ya girmiş ve böylelikle Abbasilerin son dönemlerinde bir durağanlığa girmiş olan İslam Dünyası yeniden toparlanırken, bu toparlanmada Türkler önemli bir yer tutmaya başlamış ve en zengin bölgesini kaybeden Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü hızlanmıştır.

Selçuklu dönemiyle birlikte İran ve Anadolu İslam Dünyası'nda daha fazla önem kazanırken, pek çok yeni akım ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlarda bazıları hiç ismini duyurmadan dağılırken, Haşhaşiler gibi bazıları da dönem devletlerinin temelini sarsacak büyük eylemlere girişmişlerdir. "Sistemin merkezinde Selçuklu iktidarını tamamen yıkmaya çalışan bir ayaklanma patladı. Bu, İsmaili Şiiilerinin (Haçlı tarihinde "Haşhaşinler Tarikatı" olarak bilinen) Nizari kolunun

ayaklanmasıydı” (Hodgson, 1993b: 60).

2.1.1.5. Haçlı Seferleri

XI. yüzyıla gelindiğinde, Araplar, Baharat ve İpek Yolu'nun kontrolünü ele geçirmiş, İspanya, Sicilya gibi yerleri alarak doğrudan Batılılar için bir tehdit olmaya başlamışlardır. Bu dönemde Batı Avrupa daha yeni tamamıyla Hıristiyanlaşmış; Baltıklar, İskandinavya gibi yerler yakın bir zamana kadar pagan kalmıştır. Latinleşen Avrupa, kendi içinde dini bir bütünlük sağlayarak gözünü dışarıya dikmiş, pek çok feodal krallığa bölünmüş olan bu bütünü bir arada tutan güç ise, Roma'daki Katolik Kilise, yani Papa'dır.

İslam'ın ilerleyişi ve Kudüs, Antakya, İskenderiye gibi Hıristiyanlık açısından önemli kentleri Müslümanların ele geçirmesiyle birlikte Roma'da bulunan Katolik Papalığı'nın önderliğinde Haçlı Seferleri düzenlenmeye başlanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun Kutsal Toprakları kaybetmesinden sonra, buradaki amaç, bu bölgeleri tekrar Hıristiyan egemenliğine alarak Büyük Roma'nın tekrar kurulmasıdır. Bizans İmparatorluğu açısından ise bu durum eski topraklarını tekrar Bizans'a kazandırmak olarak görülmektedir (Hodgson, 1993b: 289).

Sonunda Haçlı orduları yapılan seferlerle Urfa, Antakya, Lübnan, Kıbrıs ve Kudüs'ü alarak Latin Krallıklar kurarken, Bizans da Anadolu'nun önemli yerlerini bu sayede geri almıştır. Araplar Sicilya'dan geri püskürtülürken, İspanya da tekrar Hıristiyanların eline geçmeye başlamıştır.

Müslümanlar ancak onikinci yüzyılın ortasına doğru Haçlılara karşı etkin bir birleşik güç kazanmaya yetecek derecede, değişik şehirlerin emirleri arasındaki yerel kavgaların üstesinden geldiler. Her zaman bir emir için temel bağlılıkların dikkate alınmadığı ve bir-iki savaşta yenilmiş birliklerin yeni bir düzene sokulabildiği yerlerde, yayılmak, bir emir için daha kolaydı. Gayrimüslimlerle savaşıldığında, tehdit altındaki grubun, yani hem askerlerin, hem de tüm imtiyazlı sınıfın varlığı tehlike içinde düşmüş oluyordu; bu yüzden bilhassa onlar, ister istemez direnişte daha ısrarlı idiler (Hodgson, 1993b: 290).

Bu dönem, İslam dünyasında Fatımi Halifeliğinin güçsüz bir konumda oluşu, Selçuklu Sultanının otorite eksikliği ve buna bağlı olarak kendi içlerinde bölünmüş

olan Müslüman Emirler nedeniyle Batı akınlarına karşı zayıf kalınmıştır. Haçlılara karşı direniş daha çok bölgesel olmuştur.

İlk gelen Haçlılar, kısa sürede Orta Doğu Arap-İslam ve Doğu Hıristiyan kültürleri içerisinde asimile olurken, daha sonra gelen Batılı askerler, Avrupalı birliklerin bölgede tutunmasını sağlamıştır. Buna karşılık Akdeniz kontrolü Avrupalıların elindedir ve İspanya'nın da kaybedilmesiyle Afrika kıyıları doğrudan Hıristiyanların hedefi haline gelmiştir.

Bu otorite boşluğu içerisinde Selahaddin Eyyubi'nin Mısır tahtını ele geçirmesi ve bu bölgenin kaynaklarını verimli kullanarak Haçlı krallıklarını ele geçirmesiyle, hem bölgedeki İslam kontrolü yeniden sağlanmış, hem de Şii halifelerinin ortadan kalkmasıyla hilafetteki ikilik ortadan kalkmıştır. Mısır ve Levent'teki bu yeniden toparlanmaya karşın, Doğu'daki İslam topraklarındaki otorite eksikliği devam etmiş ve daha sonra gerçekleşecek saldırılara karşı Orta Doğu tamamen savunmasız kalmıştır.

Haçlılar gittikten sonra dahi Akdeniz'deki Müslüman donanma gücü ortadan kalkmış, ticari günü kaybeden Araplar Haçlı seferlerinin etkilerini uzun bir süre üzerlerinden atamamışlardır. Suriye'deki kontrol sayesinde tüm Akdeniz ticaretini ele geçiren İtalyan deniz üstünlüğü ile Haçlıların gitmesinden sonra dahi Suriye sahil şehirleri eski refahlarına bir daha ulaşamamışlardır (Hodgson, 1993b: 292-293).

2.1.1.6. Moğol Etkisi

İmparatorluklar genelde büyük bir işgale uğramadan önce kendi içinde zenginlik dönemi yaşar ve zenginlikten kaynaklanan hırsızlıklar, bunu takip eden iç savaşlar ve çatışmalar imparatorlukları saldırıya açık hale getirir. Benzer durum Selçukluların son döneminde de yaşanmıştır. Yönetimin yozlaşması, Haşhaşiler gibi gruplarla olan çatışmalar, Batı'dan gelen Haçlı Seferleri, hatta Halife Nasır son Selçuklu Sultanının kellesini Bağdat'ta halka göstermiştir (Hodgson, 1993b: 305). Ortadoğu'da güç dengeleri hızla değişirken, Harzemşahlar ortaya çıkmış ve Doğu'da

Moğollar yeni bir güç olarak belirmiştir.

XIII. Yüzyılda Moğollar Harzemşahları yıkarak bütün Orta Asya, Çin ve İran'ı ele geçirmişlerdir. Konargöçer bir yaşam biçimine sahip olan Moğolların savaşı yapıları, akıncı tutumları ile ulaştıkları bölgeleri yağmalayarak Orta Doğu'da daha önce görülmemiş toplumsal bir hareketliliğe yol açmışlardır.Hz. Muhammet'ten başlayarak sürekli gelişen ve genişleyen, ayrıca Haçlı Seferleri dışında hemen hemen hiçbir dış tehdide maruz kalmayan İslam Dünyası, Moğol tehdidi karşısında savunmasız kalmış ve farklı bir etkileşim içerisine girmiştir.

Şu üç husus, bu en son bozkır gücünün belirleyici özelliğiydi: (1) faaliyetlerinin şimdiye kadar görülmemiş boyutta, aynı zamanda bozkırın karşı iki ucundaki büyük seferleri merkezi kontrol altında tutabilen bir yayılma faaliyeti mahiyetinde oluşu; (2) askeri operasyonlar sırasında uyguladıkları korkunç vahşeti ve (3) şehir hayatının teknik kaynaklarını etkili biçimde ve geniş çapta kullanması. Bu üç özellik, bir bütün olarak kendi aralarında birbirleriyle ilişkilidiler (Hodgson, 1993b: 314).

Moğollar bu dönem ele geçirdiği yerleri yağmalamakla kalmayıp, aldıkları bu bölgelere kendi yasalarını da getirmişlerdir. Yüksek kademelerde Türklerle görev yapan Moğollar,tüm inançlara karşı hoşgörülü olmanın yanında, Orta Asya'dan kendi Budist rahiplerini de getirmişlerdir. Bunlara karşılık, 100 yıl içerisinde Moğolların çoğu İslam'a dönmüştür (Hodgson, 1993b: 319),böylelikle İslam Dünyası'nda Araplar iyice geri planda kalmış, Türk-Moğol konar-göçer yaşam tarzı ve askeri devletler iyice ön plana çıkmıştır.

Bu dönemden sonra zaman zaman büyük İslam devletleri ortaya çıksa da, bu devletlerin genişlemesi gene İslam Dünyası içerisinde sınırlı kalmış ve İslam toprakları sadece Osmanlı İmparatorluğu tarafından genişletilebilmiştir.

Türklerin İslam'a geçişi, Orta Doğu'ya yeni bir dinamik getirmiştir. Bu geçişin en önemli etkilerinden biri, Türklerin askeri yapısıdır. Bu durum Arapların ve Farisilerin daha fazla ilim ve edebiyatla ilgilenmesine olanak sağlamış, bu yeni askeri toplum ise İslam'ın yeni koruyucusu olmuştur. Bununla beraber Orta Doğu'nun siyasi yapısı da daha hızla değişmeye başlamıştır. Endülüs ile olan bağlar kopmuş, Halife daha geri planda kalmaya başlamıştır. Artık Halife daha çok dini bir lider olarak bulunmakta, yerel ve askeri yönetimler ise farklı hanedanların elinde

bulunmaktadır. Tabii bu durum İslam içi devlet çatışmalarını da beraberinde getirmiştir. Artık Müslüman devletler Müslüman devletleri fethetmekte, bu da yeni sosyal hareketleri beraberinde getirmekte ve bölgesel kimlik bilinci ortaya çıkmaktadır.

2.1.1.7. Osmanlı Devleti

Selçuklu, Timur İmparatorlukları gibi imparatorlukların ortaya çıkmasına neden olan Türk ve Moğol göçleri ile Batı'dan gelen Haçlı seferleri, Levent ve Anadolu'da bir otorite boşluğunun oluşmasına yol açmıştır. Anadolu'da ortaya çıkan Anadolu Selçuklu Beyliklerinden Osmanlılar, Batı'daki Bizans topraklarına yayılarak hem tekrar Müslüman olmayan topraklara yayılımı yeniden başlatmış, hem de Bizans devlet yapısının da etkisiyle devleti dinin de önüne alarak devlet merkezli bir devlet kurarak İslam tarihine yeni bir boyut getirmiştir (Lapidus, 2013a: 417).

Osmanlı Devleti'nin merkezileşmiş yapısına bakıldığında, bir Arap veya Türk devlet sisteminden ziyade, Roma, özellikle de Bizans etkisi görülür. Anadolu'nun Bizans kontrolünden çıkmasıyla birlikte, bölge konargöçer Türk kavimlerin hareket alanı olmuş, bununla birlikte konargöçerliğin de etkisiyle İslam hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu yapı zaman zaman Bizans karşı seferleri ve Haçlılarla daha iç içe geçmiş, karışık bir yapı halini almıştır. Moğol istilalarıyla birlikteyse, Anadolu, sürekli bir doğu-batı hareketine maruz kalarak Türk-İslam ve Yunan-Ortodoks toplumsal yapıları daha da bütünleşmiştir. Doğu'dan gelen sürekli göçler, bu mozaik yapıya devamlı bir Ermeni, Arap, Fars ve Moğol etkisini de taşımıştır.

Bu sürekli göçlerdeki ana unsur olan Moğol istilasını, belirli bir otoritenin sağlanmasını engelleyerek, devlet boşluğunda dine sığınışı arttırmış ve böylelikle Anadolu, pek çok Sufi düşüncenin de merkezi haline gelmiştir. Bu merkezilikten uzak toplumsal yapı, her bölgeye kendine özgü İslam yorumlarını getirmiş ve kısa zamanda Anadolu pek çok tarikatın merkezi olmuştur. Bu çeşitlilikle birlikte tarikatlar bir sığınma noktası olurken, öte yandan da bu çeşitlilik dinin öne çıktığı tek bir din merkezli otoriter düşüncenin de önünü kapatarak Osmanlı devlet yapısının

üzerine inşa edileceği bir temel oluşturmuştur.

Sufi kutsal şahsiyetler klanları, aşiretleri ve kabileleri daha geniş hareketler içinde birleştirebiliyordu. Bu tür durumlarda dini liderlik ve bağlılıklar bir ikili toplum yapısı oluşturdu. Bu toplumun içinde dini elitler büyük hareketleri temsil ederken seküler kabile veya grup reisleri küçük birimleri temsil ediyordu. Bu örneklerde daha geniş dini kimlik diğer etnik, kabile veya klan bağlılıklarını yok etmedi, aksine onlara eklendi (Lapidus, 2013a: 365).

Daha yerel düşünüldüğünde ise, bu tarikatlar sadece birer dini merkez değil, aynı zamanda bir zanaat-meslek merkezleri haline de gelmiş ve Anadolu ekonomisine doğrudan etkilemiştir. Müslümanlar arasında birçok mistik bir zanaatkâr arka plana sahipti (Lapidus, 2013b: 221). Bir yandan da, bu karışık ve şiddetli ortamda, bölge insanlarına iş ve geçim sağlayan bu kurumlar, kendi içinde bir eğitim de vererek Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslamlaşmasını hızlandırmışlardır.

Mistisizm eski zamanlara ve farklı kültürlere dayanmasına rağmen en yaygın şeklini İslam dünyasında buldu. Tüm dinlerin kendine özgü bir şekilde geliştirdiği mistisizm, tarihte genellikle büyük imparatorlukların çöküş döneminde yaygınlık kazanmaktadır. Bu kaos ortamlarında insanın kendini güvenceye almak istemesi ve bir yerlere ait olma duygusuyla yöneldiği mistisizmin İslam dünyasında da Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkıldığı ve Moğol istilalarının en yoğun olduğu dönemde yaygınlık kazanması da tesadüf değildir.

Müslüman dindarlığının tabii mülhazalara yönelimi, Yüksek Halifelik çağının son bulmasıyla birlikte tedricen eski yoğunluğunu yitirmişti. Aynı zamanda, tasavvufun dünyevi meseleler üzerinde daha az duran ısrarlı modeli gittikçe daha fazla hürmet kazandı (Hodgson, 1993b: 221).

Bir mürit önderliğinde eğitim gerektiren tasavvufun bireysel bir eğitim olduğu düşünülürse Anadolu birliğinin sağlanmasında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş aşamasındaki katkısındaki gücü daha farklı bir biçimde açıklamak gerekir. Bu durumda İslam içinde tasavvufun birleştirici rolünü göz önüne almak ve toplumda bir örgütlenme biçimi oluşturduğunu söylemek gerekir.

Böyle bir dönemde bölgesel olarak, Doğu ve Batı akınlardan uzak ve zayıflamış hatta yakın bir zamanda belli bir süreliğine başkentini kaybetmiş Bizans'ın

sınırında askeri yapısıyla ön plana çıkan Osmanlı Devleti kısa sürede Batı yönünde ilerleyerek başarıyla bu karışık ortamın dışında kalmış ve hızla güçlenmiştir.

Askeri bir toplum olmasının yanında konargöçer toplum yapısıyla mutlakiyetçilikten uzak olan Osmanlı yapısı, zamanla devletin büyümesiyle, farklı bölgelere yerleştirilen askeri liderler zamanla toprağa bağlı hale gelerek güçlerini yitirmiş ve zengin toprak ağaları haline gelmişlerdir (Hodgson, 1993c: 106).

Bu ordunun personeli, Müslüman cengâverler ve abaeen ced akıncılar olmaktan tedricen uzaklaştı. Ordu birbirine zıt ve rakip iki ayrı gruptan oluşmak zorunda kaldı. İmparatorluğun genişlemesiyle eski gazi aileleri, reislerinden gittikçe bağımsızlaşarak ve o zamana kadar başarılanlarla yetinerek toprak sahibi Türk aristokrasisini meydana getirdiler (Hodgson, 1993c: 106).

Toplum yapısındaki bu dönüşüm, Osmanlı'yı merkezi bir hükümet yapısında kalmak ve askeri gücünü devam ettirmek için önlem almaya yöneltti. Osmanlı genişleyen topraklarını tek bir merkezden yönetmek ve fetih politikasıyla yeni topraklar alarak bir Dünya imparatorluğu haline gelmiştir. Bizans'tan alınan devlet yapısı ile bu otorite daha rahat kurulmuş, hatta II. Mehmet'ten başlayarak imparatorlar "Kayser-i Rum" unvanını da taşımışlardır.

Fakat, modellerinin resmi törenler vs. bakımından çoğunlukla Bizans'a ait olmasına karşılık, siyasi idealleri, büyük İslam devletlerine dair hikayelerle biçimlenmişti: Büyük Selçuklular, Anadolu, Selçuklular, Moğollar (ki bunlar, doğrudan doğruya Osman ve Orhan gazilerin amirleriydi) ve muhtemelen Timur'un kendisi, bir de Timurlular (Hodgson, 1993c: 107).

Osmanlı fetihleri, İslam tarihinde bir dönüm noktasıdır. Kısa sürede İslam savaşçılarının en büyükleri olan Osmanlılar, İslam halifeliğini Roma imparatorluğuyla birleştirmiş ve Şam, Bağdat, Kahire, Kudüs, Mekke ve Medine gibi merkezleri de alarak, İstanbul'u bir Müslüman merkezi haline getirmişlerdir (Lapidus, 2013a: 425-426).

2.2. ORTADOĞU İSLAM TOPLUMLARI

Yüzyılları boyu pek çok etnik ve inanç grubunu içinde barındıran Orta Doğu, İslam'ın yayılmasıyla hemen hemen bugünkü karakterini almıştır. Mısır, Sümer,

Akad, Asur, Babil, Hurri, Hitit, Urartu, Mitanni, Elam, Med, Pers, Kenan, Helen, Roma medeniyetleriyle oldukça çeşitli dini ve etnik grupların hakim olduğu Orta Doğu, İslamiyet öncesinde, pagan, Zerdüşt, Sabi, Musevi, Hıristiyan, Mani inançlarıyla çevrenmiştir. Ancak İslamiyet'in gelişine kadar tek bir inanç ve etnik grup Orta Doğu'ya hâkim olamamıştır.

İslamiyet'in yayılışı, özellikle de Şam, Bağdat, Kahire gibi yeni merkezler, Araplar başta olmak üzere, İslam toplumlarını Orta Doğu'da hızla ön plana çıkarmıştır. İslamiyet'in kendi iç dinamiklerinden kaynaklı olarak kısa sürede geniş kitlelere yayılması ve Arapçanın bu dinde temel dil olması, Orta Doğu'nun Araplaşmasını da beraberinde getirir. Orta Doğu'nun daha önce de semavi dinlere sahip olması ve diğer etno-linguistik grupların da Arapça gibi Sami dil grubundan olması, bu süreci daha da hızlandırmıştır.

Günümüzde Müslüman olmayan ve Arap olmayan pek çok toplum barındırmasına rağmen hala çoğunlukla Arap – Müslüman devletler coğrafyaya hâkimdir. Arap – Müslüman olmayan devletlerde de Arap – Müslümanlar önemli bir azınlık gruptur. Arap – Müslüman devletlerin yoğunluğuna rağmen, bu devletlerin hemen hemen tamamında başka etnik veya dini azınlık grupları önemli yer teşkil etmektedir. Bu durum bir yandan heterojen – çok kültürlü bir yapı sunmakta, diğer yandan da toplumsal çatışmalara zemin hazırlamaktadır.

İslamiyet dini etrafında toplanan insanların arasında da çatışmalar yaşanmaktadır. Özellikle Yavuz sultan Selim – Şah İsmail rekabetinden bu yana Orta Doğu'da keskin bir Sünni – Şii çatışması yaşanmaktadır. Bu çatışma durumu özellikle 1980 – 1988 yılları arasında yaşanan İran – Irak Savaşı ve 2003 yılında gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a müdahalesi sonrasında Irak'ta ortaya çıkmıştır.

İslamiyet'in yayıldığı ilk dönemlerde meydana gelen politik çekişmelerin daha sonra mezhep çatışmalarına dönüşmesi, bugün meydana gelen çatışma ortamının temelini meydana getirmektedir. Dört Halife dönemiyle başlayan bu çekişme, “Fitne” adı verilen çatışma ve savaş ortamıyla doruk noktasına ulaşmıştır.

“Fitne” adı verilen politik mücadele ve çatışma ortamının etkileri bugün de hala görülmektedir. Hz. Osman'ın ölümüyle başlayan bu ayırım, Müslümanları Sünni ve Şii olarak ayırmakla kalmamış, ayrıca Harici adıyla yeni bir hareketin de çıkmasına neden olmuştur.

Politik mücadelelerin sonucunda yönetimi Sünnilerin ellerinde tutması nedeniyle kısa sürede Şii ve Harici kollar geri plana düşse de Şiilik etkisini çok fazla kaybetmemiştir. Emevi ve Abbasi dönemleri özellikle Sünniliğin yükseldiği ve Sünniliğe bağlı dört mezhebin, Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli, şekillendiği dönemlerdir. Buna karşılık zaman zaman bazı bölgelerde Şii gruplar hâkim olurken, 909 yılında Fatımi Halifeliği'nin ortaya çıkışına kadar Şiiler tam bir güç olarak ortaya çıkamamıştır.

Şiilerin bir güç olarak ortaya çıkışıyla şiddetlenen politik mücadelenin ardından, daha sonra gerçekleşen Haçlı Seferleri ile Halifelik zayıf bir konuma düşecektir. Haçlı Seferleri ile Orta Doğu ile Avrupa arasında yüzyıllardır kopuk olan bağ böylece yeniden sağlanmakla birlikte, Orta Doğu'nun da demografik yapısı tekrar derin bir değişime uğrayacaktır.

Bu değişimlere rağmen İslami kurumların ilerleyişiyle toplumsal yapı Haçlı Seferleri'nden sadece bölgesel düzeyde etkilenmiştir.

2.2.1. Mezhepler

Her geçen gün güçlenen bir inancın, düşüncenin veya siyasi yapının farklı fikirlerle yorumlanarak çeşitlenmesi oldukça doğal bir süreçtir. Bu çeşitlenmeyle birlikte, parçaların da birbirleriyle çatışma içerisinde olması da bir o kadar doğaldır. Bu durum İslamiyet için de geçerlidir. İslamiyet güçlendikçe ve siyasi bir süper güç olarak tarih sahnesinde yerini aldıkça, bu gücü kontrol etme isteği ve bu istek doğrultusunda İslamiyet'in farklı yorumlarının ortaya çıkması işte bu dönemlerde olacaktır.

İslamiyet artık Orta Asya, Hindistan ve Anadolu gibi yeni coğrafyalara yayılsa da ümmetin merkezi hala Orta Doğu'dur. Haçlı ve Moğol akınlarının ardından özellikle Balkanlar ve Hint Okyanusu üzerinden İslamiyet yayılmaya devam ederken, Orta Doğu'da İslamiyet içerisindeki mezhepler arası çatışmalar alevlenecektir.

Hiz. Muhammet ile başlayan İslam dininde ilk bölünme Dört Halife (Hulefa-i Raşidin) döneminde başlar. Hiz. Ali'nin Hiz. Osman'ın öldürülmesinin ardından halife oluşu ve uygulamalarının da Osman yandaşlarına ters düşmesi nedeniyle kısa zamanda sert muhalefetle karşılaşmasına neden olmuştur. Birinci Fitne başlangıçta Hiz. Ayşe, Talha ve Zübeyr ittifakının kendisine karşı ayaklanması ve daha sonra Hiz. Osman ile aynı aileden olan Muaviye'nin de ayaklanmacılardan taraf olmasıyla (fiilen katılmamıştır) başlamıştır.

Muaviye ile Hiz. Ali ilk kez Siffin Savaşı ile karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşta gerçekleşen Hakem Olayı, hilafet mücadelesinin içerisine karıştırılan hilelerle bölünmeyi arttırmıştır. Hiz. Ali bu savaşta kendi ordusunun içinden çıkan Haricilerle mücadele etmek zorunda kalmış ve yine onlar tarafından öldürülmüştür.

İslam Dünyası Ümeyyeoğulları ile Peygamber soyundan gelen Haşimoğulları arasındaki hilafet mücadelesinden büyük yara almıştır. Hiz. Ali'den sonra yerine geçen Hiz. Hasan'ın Müslümanlar arasındaki ayrılığa son vermek için hakkından feragat etmesi ve devletin başına Muaviye'nin geçmesiyle birlikte hilafet babadan oğula geçen bir saltanata dönüşmüş ve Emevi Dönemi başlamıştır.

Saltanatın önüne geçmek isteyen Hiz. Ali'nin oğlu Hiz. Hüseyin'in, Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından Kerbela'da öldürülmesiyle bugüne kadar devam etmekte olan Sünni-Şii mezheplerinin doğmasına neden olmuştur. Bu iki mezhepten Peygamberin uygulamalarını, yani Sünnet'i, ön plana koyan mezhebe Sünnilik, Peygamberin hanesini ön plana koyan mezhebe ise Şii'lik denmiştir.¹

¹Mazman, İbrahim, "İslâm Dünyasında Düzen ve Değişme Gelenek Ve Radikalizm Bağlamında Tepkiler", *Modernizm ve Gelenekselcilik Arasında Din*, Editörler: Şamil Öçal, Cevat Özyurt, Hece Yayınları, Ankara, 2013, s. 247.

Bundan sonra, Müslümanlar kimin halifeliğinin meşru olduğu sorusu üzerinde bölündüler. Muaviye'nin halifeliğini ve ondan sonraki halifelerin tarihsel silsilesini kabul eden Müslümanlara Sünni denildi. Hz. Ali'nin tek haklı halife olduğunu ve ancak onun soyundan gelenlerin halife olması gerektiğini savunanlara ise Şia denildi. (...) Haricilerse halifenin her iki aileden de olmaması, aksine genellikle Müslümanlar topluluğunca seçilmesi gerektiğini ve ancak görevini icra ederken doğruluktan sapmadığı ve günahsız olduğu sürece konumunu sürdürebileceğini ifade ettiler (Lapidus, 2013a:103 - 104).

İslam sahnesinde temel iki siyasi kol olan Sünnilik ve Şiilik, zaman içerisinde kendi yorumlarını da getirmiştir. Başlangıçta beş adet Sünni fihhi mezhep olsa da, zamanla Davud el-Zahiri'nin kurduğu Zahiri mezhebinin takipçileri zamanla azalarak tükenmişlerdir. Buna karşılık diğer dört fihhi mezhep varlığını bugün de sürdürmektedir:

İmam Malik tarafından kurulan Maliki mezhebi daha çok Afrika'da yaygındır. Malikiliğin merkezinde ise Medine'nin örf ve adetleri yer almaktadır. Peygamberin on yılını geçirdiği bu şehrin adetlerine de özel önem verilmektedir. Ayrıca sahabelerin yaptıkları da Malikiler için oldukça önemlidir. Bu mezhebin bir diğer özelliği de, yaygınlaşması İmam Malik'in kendisi değil, öğrencileri tarafından gerçekleştirilmesidir.

Hanbelilik Ahmed bin Hanbel tarafından kurulmuştur. Bu mezhepte Kur'an-ı Kerim ve hadisler önde gelmektedir. Sahabelerin yaptıkları Malikilikteki kadar önem taşımamaktadır. Kıyas'a ise en son başvurulur. Bu mezhep ise en çok Körfez ülkelerinde yaygındır.

Esas adı Muhammed bin İdris bin Abbas olan İmam Şafii tarafından kurulan Şafilik mezhebi, bugün hala var olan dört fihhi mezhepten biridir. Doğu Afrika, Suriye, Endonezya ve Güneydoğu Anadolu'da yaygın olan bu mezhepte, hadisler, Kuran'a yakın deliller olarak Kabul edilmektedir. Dört Sünni mezhepten hadislere en çok önemi veren mezhep de budur.

Bugün Türkiye'de de en yaygın olan, ayrıca İslam Dünyası'nda da en yaygın Sünni mezhep olan Hanefilik İmam-ı Azam olarak anılan Abu Hanife tarafından kurulmuş mezheptir. Bu mezhepte önce Kuran'a, daha sonra hadislere bakılır. Naslar ve reyler arasında denge kurmaya çalışmasıyla ve istihzan metoduna sıklıkla

başvurmasıyla bu mezhep diğer mezheplerden ayrılmaktadır. Kimilerince ilk mezhep olarak da anılmaktadır.

Fıkhî mezhepler dışında, Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilen üç adet itikadî, yani inanç mezhebi bulunmaktadır. Bunlardan Eşari ve Maturidî arasındaki farkların daha çok detayda yer almaktadır. Fikir ayrılıklarına düşseler de temelde fark bulunmayan bu iki itikadî mezhepten Maturidilik Türkiye Hanefilerinde yaygın olan mezheptir. Maturidilikte akıl dinde önemli rol oynamakta ve insanın etkinliğini arttırmaktayken, Eşarilikte insan akli çaresizdir ve insan aklının işlevi sadece hükümleri anlamaktır.²

Tezin konusunu içine alan Cihatçı akımların temeli ise Asari olarak bilinen itikadî mezhebe dayanmaktadır. Kelam'ı reddeden Asariler, Selefî olarak bilinen akıma da kaynak olmuşlardır. Bu noktada Selefîlerin çıkış noktasını bilmek önemlidir, çünkü Vahhabî ve Ehl-i Hadis olarak bilinen kolların da çıkış noktası burasıdır. Bu Cihatçı akımlardan daha sonra detaylı olarak bahsedilecektir.

Sünnî mezhepler dışında, yukarıda belirttiğimiz iki ana mezhep daha İslamiyet'e önemli bir yön vermiştir. Bunlardan biri Hz. Ali taraftarı olan ve Muaviye ve sonraki halifeleri kabul etmeyen Şii'ler ve I. Fitne sırasında Hz. Ali tarafından ayrılan, ancak Muaviye ve Emevî koluna da karşı çıkan Haricîler.

Şii fikirlerin gelişimi, Sünnîlerden farklı olarak Hz. Ali soyundan olan imamlar üzerinden gerçekleşir. Bunlardan Zeydîler, 5. İmam olarak Zeyid b. Ali'yi kabul ederler. Beş İmamcı olarak kabul edilen bu grup, ağırlıklı olarak Yemen'de bulunur.

İsmailîler, tarihte kendilerinden oldukça söz etmişlerdir. Yedi İmamcılar olarak anılan bu grup, diğer Şii gruplara göre daha militandır. Fatımîlerle Şii Hilafetini bir dönem ellerinde tutan İsmailîyeciler, İran'da da Haşhaşi hareketiyle eylem alanı bulmuştur. Bugün Afganistan ve Pakistan'da görülen bu hareketin

²Evkuran, Mehmet, "İslam Dünyasında İdeal Düzen Arayışları - Sivil Toplumun İmkânı ve Problemleri Üzerine Bir Tartışma", *Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 79.

takipçilerinin sayısı oldukça azdır.

Caferiler veya diğer adıyla İsnâaşeriye hareketi bugün en yaygın görülen Şii mezheptir. Yedi İmamcılar'dan farklı olarak Cafer-i Sadık'ı gören bu mezhebin takipçileri Onikinci İmam olarak gördükleri Muhammed bin Hasan'ı aynı zamanda Mehdi olarak kabul ederler ve bu yüzden kendilerine Onikiciler de denmektedir. İsmailiyecilerin aksine daha pasifist yöntemler izleyen Caferilik, bu sayede günümüze kadar yaygın bir şekilde ulaşmıştır. Ahbari, Şeyhi ve Usuli fıkıhları bulunan Caferiler'de, Ahbariler içtihadı reddederken, Usuliler içtihadı önem verir. Bugün İran'da da Usulilik yaygındır. Günümüzde Caferiler, İran, Azerbaycan ve Irak'ta yaygınken, Türkiye, Suriye ve Lübnan'da da görülmektedirler.

Üç büyük mezhepten Haricilik, bugün Sünnilik ve Şiilik kadar yaygın olmasa da, varlığını sürdürmektedir. Hariciliğin en önemli farkı, ne Sünniler gibi Emevi ailesinin hilafetini kabul eder, ne de Şiiler gibi Hz. Ali soyunun hilafetini öne sürer. Haricilerin en büyük farkı hilafet için Müslümanları seçime çağırmasıdır. Savaşçı yapıları nedeniyle çoğunlukla dışlanan, ancak eylemleriyle taraf da çeken Hariciler, Hz. Ali'nin öldürülmesinden de sorumludur. Açıkça isyan içindeki Hariciler, özellikle de Necedat, daha sonra Necd'de baskın olacak Selefiliği anlamak için önemlidir. Ayrıca Ezrakiler gibi herkesi öldürmeyi hedefleyen gruplar da vardır, ancak Haricilerin açık isyan içinde olmayan grupları bugüne kadar gelebilmişlerdir (Hodgson, 1993a: 207). İbadiler günahkârlara sınırlı haklar tanıyan ve sınırlı da olsa tavizler veren bir koldur ve bugün Umman'da hâkim mezheptir (Lapidus, 2013a: 309). Bugün Selefî ve Vahhabiler bu mezhebe yakındır.

2.3. CİHAT ANLAYIŞLARI

Daha önce de bahsettiğimiz itikadi mezheplerden Asari Mezhebinden ortaya çıkan Selefilik günümüzde küresel politikayı derinden etkileyen Cihatçı anlayışların temelinde yer alır. Kalam ve Tevili reddeden Selefilik sadece Kur-an'ı ve Sünneti temel alır. Selefiler Hz. Muhammed ve Sahabeler ile Hz. Muhammed'in ilk takipçileri Müslümanların en hayırlısı olarak görmekte, daha sonra oluşan farklı

düşünceleri din dışı olarak ele almaktadırlar. Bu noktada fıkıh bakımından Ahmed Bin Hanbel tarafından kurulan Hanbelilik Mezhebini temel alır. Ahmed Bin Hanbel'in kendi döneminde Mutezile Kelamlarıyla olan mücadelesi de Selefilik düşüncesinin temelinde yer alır. Yani Selefilik Ehl-i Sünnet içinde yer almaktadır. Bu inancın temelinde yer alan Tevhit inancı ve Selefe dönüş Selefiliğın bugün bu noktaya nasıl geldiğine dair ipuçları vermektedir. Burada Selef Hz. Muhammed, Sahabeler ve ilk takipçileridir. Selefiliğın özlemi de, İslamiyet'in ilk dönemlerine dönüş özlemidir.

Yani Arap yarımadasının dışına çıktıktan sonra alınan Bizans ve Sasani topraklarıyla kaçınılmaz bir şekilde farklı kültürlerle karşılaşan ve değişen Arap kültürü Selefiliğın karşı çıktığı noktalardan biridir. Emevi döneminde Şam'ın başkent olmasıyla Bizans-Roma kültüründen pek çok şey alan Arap kültürü, Abbasiler döneminde Bağdat'ın başkent olmasıyla Sasani-Pers kültürü ile derin etkileşim içinde olmuştur. Bu etkileşim Arap ve İslam dünyasını sadece mimari, edebi, sanat akımından etkilememiştir. Farklı coğrafyalara göre değişen haraç ve vergi politikaları uygulanmış; Bizans-Sasani savaşlarından yorulmuş olan Ortadoğu halklarının gündelik yaşamlarına fazla karışmadan ümmetin içerisine sokma amacı gütmüştür. Bu amaç doğrultusunda Ehl-i Kitap inançlarının takipçilerine dokunulmamış, ancak İslam'a geçenlere ayrıcalık tanınmıştır.

Doğal olarak, konargöçer bir Arap kültürünün Pers ve Roma kültürlerini hem nüfus hem de ekonomik yapı nedeniyle imkânsız görülmektedir. Kaçınılmaz olarak Araplar elde ettikleri bu yeni toprakların halklarını kendi sosyal yapıları içerisinde kabul etmek zorunda kalmışlardır. Toplumların bu karşılaşması, düzensiz Arap akıncılarının askeri bir sınıf olarak Orta Doğuda önemli yerlere gelmelerini sağlamıştır. Günlük yaşamlarında Roma ve Pers kültürlerinden çok şey alan Araplar kendi gündelik yaşamlarında da değişikliğe gitmişlerdir. Yani Araplar Romalılaşmış, Persleşmiş ve bu iki önemli uygarlığın temelleri üzerinde kurulmuş sağlam bir medeniyet meydana getirmişlerdir. Bu etkileri Emevi saraylarında ve Abbasi ilminde çok rahat görebiliriz. Yunan felsefesini, Pers edebiyatını ve Roma mühendisliğini bir araya getiren bu yeni Araplar artık Hz. Muhammed dönemi Araplarından çok farklıdırlar.

Selefilğin karşı çıktığı nokta işte budur. Roma ve Pers kültürleriyle yeniden şekillenen Arapların taklid içerisinde olduklarını düşünürler. Bu geçmiş hasretiyle gelecek tasavvuru yapan akımın Arap yarımadasının dışına fazla çıkamaması da bu yüzden gayet doğaldır. Nitekim Selefilğe kaynak olan Hanbelilik ve daha sonra açıklayacağımız Selefilikten çıkma Vahhabilik karakteristik Arap yarımadası akımlarıdır.

Günümüz Selefilğini daha iyi anlayabilmek için Halifeliğin uğrayacağı işgalleri ve İslam dünyasının sömürgecilik döneminde sömürge haline getirilmesinin etkilerini bilmek gerekir. Geniş bir coğrafyaya yayılan İslam Medeniyeti bu coğrafyanın dışındaki konargöçer kavimler için, bir zamanlar Romanın başına geldiği gibi, hedef haline gelmiştir. Orta doğu artık bir refah, zenginlik merkezidir. Türklerin İslamlaşması da bu döneme denk gelmektedir.

Yerleşik bir düzende yaşamayan Türkler, bu sosyal yapıları nedeniyle kolayca Müslümanlaştırılamamışlardır. Hatta son Sasani imparatoru Yazdegert Araplara olan mağlubiyetinden sonra Türk kavimlerine sığınmıştır. İlk defa Müslümanlarla yedinci yüzyılda karşılaşan Türkler gerek Emevilerin Arap merkezli yönetiminden, gerekse kendi sosyal yapılarından dolayı kolayca İslam'a geçmemişlerdir. Türklerin çoğunluğunun İslam'a geçişi onuncu yüzyılda Abbasilerin Çinlilerle yaptığı Talas savaşında sonra gerçekleşmiştir.

Konargöçer Türklerin Orta Doğuya başlayan akınları İslam dünyasının dinamiklerini kökten değiştirmiştir. Artık Halife mutlak bir güç değildir ve bu merkezi otoritenin eksikliği ile çok farklı mezheplerden pek çok İslam devleti ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum İslam medeniyetindeki önemli kırılma noktalarından bir tanesidir. Bu dönemle birlikte Mısırda Şii halifeliği kurulmuş, İran'da Haşhaşiler ortaya çıkmış ve Orta Doğu demografisi önemli değişikliklere uğramıştır.

Haçlı seferleri ve ardından gelen Moğol akınları bir diğer kırılma noktasıdır. Bu dönemle birlikte Batı ile tam anlamıyla karşı karşıya gelen İslam dünyası Moğol akınlarıyla iç düzenini kaybetmiş ve İslam'ın altın çağı sona ermiştir. Bundan sonra Türklerin ve İranlıların himayesinde kendini dış tehditlerden koruyan Araplar, bu iki imparatorluğun çöküşüyle de kendilerini Avrupalı sömürgecilerin ellerinde

bulmuşlardır.

Modern Selefilik ya da diğer adıyla Ehl-i Hadis işte bu sömürgeciliklerin etkisiyle Müslümanların doğru yoldan çıktığı ve bunun geçmişe dönerek düzeltilebileceği düşüncesidir. Karşıtlarınca Vahhabi olarak anılan bu yeni akım, Osmanlı dönemindeki Arap yarımadasında oluşan otorite boşluğu ile Muhammed Bin Abdülvehab tarafından ortaya atılmıştır. 1744 yılında Necd Emiri Muhammed Bin Suud ile ortak hareket etmeye başlamasıyla yeni selefilik hızla Arap yarımadasına yayılmaya başlamıştır. Vahhabiler bugün hala kendilerini Ahmed Bin Hanbel'in takipçileri olarak görmektedirler.³

Bugün Orta Doğu meselesinin temelinde yer alan Vahhabilik XVIII. yüzyılın ortalarında çıkmıştır. İslam'ın özüne dönmeyi ve sonradan çıkan yorumlardan kurtularak "Tevhid" kavramını merkeze alan bir düşünce olarak oluşmuştur. Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevzi ve bu ekole mensup ulema, İbn Abdülvehab'ın etkilendiği kişilerdendir. Bu nedenle Vahhabilik yeni bir fıkıh mezhebi olmaktan ziyade, Hanbeli fıkının en uç yorumlarından birisi olarak Sünni dünyadan sayılır.⁴ Temelini Sünni İslam'dan alsa da, getirdiği radikal değişimler ve kararlarla İslam dünyasından zaman zaman tepki çekmiş, zaman zaman da destek toplamıştır. Bedevi bir toplumun içinden çıkan Vahhabilik, savaşçı bir toplum meydana getirme amacı güder. Bu amacın temelinde ise Cihat vardır. Kısa sürede geniş bir alana yayılan Vahhabi akınları, zamanla devletleşme yoluna gitmiştir. Bu devletleşme ise zaman içinde Vahhabiliğin savaşçı yapısını törpülemekle birlikte, temel savaşçı kimliğini de kıramamıştır.

Vahhabiliğin İslam'ı yaymak için seçtiği metot savaştır. Ancak bu savaş sadece gayrimüslimlere karşı değil, kendi tanımlarıyla "yoldan çıkmış Müslümanlar"a da karşıdır.

Bu doğrultuda İslam'a akide, ibadet, şeriat ve bir hayat tarzı olarak iman eden

³Yıldız, Harun, "Selefi Düşünce ile Vehhâbilik Ekseninde Orta Doğu'yu Düşünmek", *Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri, 2. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 395.

⁴ Korkmaz, Sıddık, "Teori ve Pratik Açısından Vehhâbiliğin Siyasî Yönü - Kuruluşundan Günümüze Suudi Arabistan ve Siyasî İlişkileri", *Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri, 2. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 378.

herkes kamil bir İslam toplumu kurmak için Cihat etmeli ve tam bir kararlılıkla çalışmalıdır. (...) Çünkü İslam toplumundaki her Müslüman -gücü yettiği oranda- iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamaktan sorumludur. Bu sorumluluğu yerine getirmeye çalışan bir mücahit, tasavvuf lekesinden, felsefi akıl yürütmelerden ve Yunan safsatasından uzak durmalıdır.⁵

Vahhabiliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab, tasavvuftaki şeyh gibi kavramlarla Allah'a yaklaşmayı şirk olarak görmüş, İslam'a dışarıdan geldiğini düşündüğü adetleri reddetmiş, hatta Hz. Muhammed'in bile kutsallaştırılmasına karşı çıkmıştır. Düşüncelerini yayma açısından mezarları yıkmayı kendinde hak gören bu düşünce, camilerin süslenmesine de karşıdır ve Kur'an'ın birincil anlamıyla anlaşılması gerektiğini söylemektedir.

Kurumsal bir devlet meydana getirinceye kadar sürekli savaştan ve yağmalayan bu düşüncenin takipçilerinin, devletleşmesiyle birlikte, Suud hanedanı bu yağmaların önüne geçmeye çalışmıştır. Suudilerin elde ettikleri güç, çok geçmeden Batıların da dikkatini çekmiştir. Bu mezhebe Avrupalılar tarafından önceleri çok önem verilmesine de, Osmanlı'ya karşı İngilizlerden zaman zaman destek alan Vahhabiler, Fransızlarla da ilişki kurmuşlar ve bu diyaloglar çerçevesinde devletleşme yolunda ilerlemişlerdir.

Bu düşünce biçimi sayesinde diğer Arap Yarımadası kabilelerine üstünlük sağlayan Diriyah Emirliği, bedeviler üzerinde geniş etki bırakmış, ama eğitimli şehirlilerce pek kabul görmemişlerdir.

Yeni Seleflerin değişen ve çeşitlenen Arap kültürünü reddetmeleri kendileri gibi düşünmeyen Müslümanların dahi mallarını kendilerine helal görmeleri, hatta daha sonra Mekke ve Medine'yi aldıklarında bu bölgedeki türbeleri yok etmeleri diğer Müslümanlarca tepki ile karşılanmıştır. Birinci dünya savaşında ise kendi Cihat anlayışları çerçevesinde Osmanlıya karşı İngilizlerle ittifak yapan Vahhabiler sık sık Müslümanlara karşı savaşarak tepkiyi çekmeye devam etmiştir.

Cihatçı akımların tekrar kendilerini tam anlamıyla göstermeye başlamaları

⁵Korkmaz, Sıddık, "Teori ve Pratik Açısından Vehhâbiliğin Siyasî Yönü - Kuruluşundan Günümüze Suudi Arabistan ve Siyasi İlişkileri", *Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri, 2. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 377.

soğuk savaşın son dönemlerinde olmuştur. Afganistan’da ve Pakistan’da Taliban’ın yükselişi soğuk savaşın bitimiyle Afrika ve Orta Doğu’ya yayılmıştır. Gene de 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaidenin Amerika Birleşik Devletlerinin New York şehrinde bulunan dünya ticaret merkezi binalarına olan saldırısıyla yeni Selefi akımlar ilk defa küresel bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Bu noktada dikkati çeken nokta bu örgütlerinin çoğunun yönetiminde Vahhabi kökenli kişilerin bulunmasıdır. Gene de bu örgütlerin ilerleyişi Suudilerden oldukça farklıdır ve sürekli bir Cihat halindedirler.

Burada Cihat kavramına farklı açıdan bakmak gerekmektedir çünkü yeni Selefi akımındaki Cihat anlayışı diğer Müslüman kollarındaki Cihat anlayışından farklıdır. Cihat Arapçada gayret etme anlamına gelmektedir. Cihat hem insanın davranışıyla yaptığı şeytana karşı verilen bir mücadele hem de İslam düşmanlarına karşı verilen bir savaş durumudur. Kur-anı Kerim’in 11 ayetinde Cihattan söz edilmektedir. Fıkıhta ise maddi savaşa küçük Cihat, şeytana karşı verilen mücadeleye ise büyük Cihat adı verilmektedir. Yeni Selefi akımlarda, bu akımların takipçileri kendilerinden görmedikleri Müslümanlara da Cihat ilan etmişlerdir. Askeri anlamdaki Cihat, gene bu akımlarda daha öncelikli bir durumdadır.

Burada Selefilik’in bidatlar karşısındaki tutumu önemlidir. Onlara göre Kur’an’da ve sünnette olmayan her şey insanları şirke sürükler. Bu yüzden türbe ziyaretleri, mezar ziyaretleri, mezarlıkta yapılan ibadetler, hatta peygamberin anısını yüceltmek Allah’a şirk koşturur. Mevlit okumak, muska takmak yasaklanmalıdır. Ve hatta camilerin süslenip minare yapılması bile şirktir. Burada ‘bidat’ın kelime anlamı önemlidir. Bidat yenilik, eşi benzeri olmayan şey, icat demektir. Ve bu Selefilikte şirktir.

2011 yılından başlayan ve günümüzde halen etkileri devam eden Arap baharı Selefi akımını güçlendirmiştir. Bu hareket Tunus’ta başlayan ve kısa sürede Libya, Mısır, Yemen, Bahreyn, Suriye, Cezayir, Irak, Ürdün, Kuveyt, Fas ve Sudanda yoğun protestolara neden olmuştur. 2012 Şubat ayı sonunda Tunus, Mısır, Libya ve Yemende devlet liderleri indirilirken, Suriye’de protestolar önce iç savaş halini almış ve daha sonrada Cihatçı akımlara temel olmuştur. Suudi Arabistan ve Afganistan dışında ilk defa Selefi bir grup güç halini alırken daha sonra hilafet ilan ederek tüm

Müslüman dünyasını karşısına almıştır. Arapça telaffuzu DAIŞ olan Irak Selefilere 2004 yılında El Kaideye bağlılık yemini etmişken 2014 yılında El Kaide ile olan tüm bağlarını kesmiştir.

Bu yeni Selefî hareket Halifeliği ilan ettikten sonra bugün sadece Irak ve Suriye’de değil Libya, Mısır, Cezayir, Suudi Arabistan, Yemen, Afganistan, Pakistan, Nijerya ve Kuzey Kafkasya’da da bazı topraklarda hak iddia etmektedir. Özellikle Suriye iç savaşının küresel bir hal alması bu örgütün eylemlerinin de küresel bir hal almasına neden olmuştur. Ancak Suriye’deki savaşın şiddeti nedeniyle Libya ve Yemende de kontrol ettikleri bölgeler olmasına rağmen dünyaya Suriye üzerinden yansımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU VE DÜNYA SİSTEMİ

3.1. DÜNYA ÜLKELERİNİN BAKIŞ AÇISINDAN ORTADOĞU

Tarihsel süreçte Orta Doğu bir medeniyetler beşiği olmuştur. Medeniyetin bilinen tarihi burada başlamakta ve Semavi dinler kaynağını burada bulmaktadır. Kutsal toprakları içinde bulunduran Orta Doğu antik dönemden itibaren bu coğrafyayı bilen diğer uygarlıklar tarafından hep bir hedef olarak görülmüştür. Antik çağlarda ekonomik nedenlerle Pers, Yunan, Roma, Mısır gibi uygarlıkların hedefi olan Orta Doğu'da Sümerler ve Elamlar dışında Sami kültürü hâkim olmuştur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi Semavi dinler dışında da pek çok dinde Orta Doğu kutsiyet taşımaktadır. Aynı zamanda Sami dillerin çıkış noktası da burasıdır. Bilinen tarih Mezopotamya'da Milattan Önce 3.500 yıllarında başlar. Bu tarihten itibaren zengin tarım alanları ve işlek ticaret yolları nedeniyle Orta Doğu hep bir hedef durumundadır. Özellikle Pers, Mısır ve Hitit medeniyetlerinin çarpışma noktası da burasıdır. "Mezopotamya uygarlığının oluşumunda daha sonra Orta Doğu toplumlarını da şekillendirecek olan iki etken rol aldı: din ve imparatorluk." (Lapidus, 2013a: 30). Geçmişin tarımsal değerinden bugünkü küresel ekonomik değere gelinceye kadarki süreç ve dönüşüm göz önüne alınınca Orta Doğu, kanlı tarihine rağmen, her zaman önem taşımıştır.

Dünya ülkelerinin bakış açısından Orta Doğu'yu anlayabilmek için Orta Doğu dışındaki medeniyetlerin tarihte Orta Doğu'ya nasıl baktıklarını bilmek gerekir. Tarihsel olarak Orta Doğu ile kastedilen Yakındoğu'dur. Yani Anadolu, Levent ve Mezopotamya tarihsel Yakındoğu'dur.

Bölgeden dışarıya doğru oluşturulan ticaret yolları bu bölgenin gelişmişliğini Akdeniz, İran, Anadolu ve Mısır'a yayılmasını da sağlamıştır. Ancak Orta Doğu için

yapılan ekonomik mücadeleler Yahuda krallığının Roma hâkimiyetine girmesi ile Orta Doğu'nun inanç savaşları başlamıştır. Kral Herod döneminde İsa'nın doğuşu bölgeyi ikinci bir İbrahimi din için de kutsal hale getirmiştir.

Yayılmış bir millet ile sınırlı tutmayan Hıristiyanlık zamanla tüm Roma topraklarına yayılmış ve Kudüs'ü kutsal toprakları olarak gören Yahudilerin sürgününü de beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan Partların gelişiyle Orta Doğu Hıristiyanların ve Zerdüştlerin arasında bölüşülmüştür. Bu dönemde artık Orta Doğu'daki ticaretin değeri tarımın önüne geçmiş ve Orta Doğu'nun çehresi hızla değişmeye başlamıştır. Ticaret kervanlarının getirdiği egzotik malların ticarete döküldüğü yer olan Orta Doğu önce Yunan-Pers, sonra Roma-Part, daha sonrada Bizans-Sasani mücadelesine tanıklık etmiştir. Yani bir bakıma Orta Doğu her zaman batı ile doğunun çarpıştığı bir savaş alanı olmuştur.

Bu ilk imparatorluklardan İslami dönemin arefesine kadar Orta Doğu tarihi, bu erken dönemde teşekkül etmiş olan kurumların geliştirilmesi ve yayılması olarak özetlenebilir. Dar grupsal topluluklar topluluklar ve yerel kültürler Orta Doğu toplumunda bir güç olmaya devam ederken, imparatorluklar günden güne daha da geliştiler; her genişleme ve daralma dalgasıyla birlikte imparatorluk uygarlığının alanlarına yeni insanlar getirdiler. İmparatorluklar geldi ve gitti, ama nüfusların mübadelesi -askerler, yöneticiler, tüccarlar, din adamları, alimler ve işçilerin hareketi- geride ortak kanunlar, diller, yazılar ve toplumsal kimlik mirası bırakarak kalıcı bir kozmopolit kültüre damgasını vurdu (Lapidus, 2013a: 33).

İslamiyet'in Orta Doğu'ya gelmesi Orta Doğu tarihinde ilk kez Araplarla tam anlamıyla tek bir devlet kontrolünü sağlamıştır. Bu dönemde İslam medeniyetin zenginliği ve teknolojik gelişmişliği Orta Doğu'yu dışarıdaki tüm kavimler için bir cennet ideası haline dönüştürülmüştür. Bu bakış açısında Eski Ahit'te geçen vaat edilmiş toprak kavramı ve Eden bahçesiyle de daha da ön plana çıkmıştır. Bu anlatılar Haçlı seferlerine de kaynaklık etmiştir. Artık Orta Doğu Batılılar için sadece ticari bir zenginlik kaynağı değil, aynı zamanda Tanrı için kurtarılması gereken de bir coğrafyadır.

Bu coğrafya için yapılan ve Haçlı seferleri ile başlayan din mücadelesi bugünde devam etmektedir. Sadece farklı inançlar değil aynı inançların farklı mezhepleri de birbirlerine karşı bu mücadeleye girişmişlerdir. Bu yoğun mücadele ile dünya Orta Doğu'yu anlatı dışında ilk defa gözleri ile görmüş ve zamanla cennet olarak tasvir edilen Orta Doğu zamanla bir savaş alanı olarak tasvir edilmeye

başlanmıştır.

Bu tasvir günümüzdeki Orta Doğu tasviridir. Haçlı seferlerinden sonra XVIII. yüzyıla kadar Orta Doğulular Avrupa uzak bir coğrafya olarak kalmıştır. Bu durum Avrupa sömürgeciliği ile değişmiş, özellikle Siyonist düşüncenin oluşumu ve Orta Doğu'da petrolün bulunması tüm dikkatleri tekrar bu coğrafyanın üzerine çekmiştir.

XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla, Avrupalıların özellikle gayrimüslim azınlıklara müdahalelerinin başlamalarına neden olmuştur. Fransız Devrimi ise sadece Avrupalılar için değil, İslam Dünyası açısından da tarihin akışını değiştirmiştir.

Ruslar, Kaçar İmparatorluğu topraklarını alırken, Babür İmparatorluğu, Britanya sömürgeciliği altında erimektedir. Afrika, Arap Yarımadası ve Asya'da kurulan küçük Müslüman emirlikler de kısa sürede Avrupa himayelerine girmeye başlamıştır.

Bu dönem Fransız Devrimi'nin, Osmanlı içerisindeki özellikle Balkan halklarını tetikleyen dalgası dışında, Napolyon'un Mısır'ı işgali de önemlidir. Osmanlı'nın Müslüman bir devlet olmasına karşın, Avrupa'da önemli bir bölgeyi elinde tutuyor oluşu ve ülke içerisinde Rumlar ve Ermeniler başta olmak üzere önemli bir Hıristiyan nüfusun bulunması, coğrafi açıdan Doğu'ya açılan bir konumda olması, imparatorluğu kısa sürede ana hedeflerden birisi haline getirmiştir. Bunlara karşın stratejik konumu ve stratejik dengeleri nedeniyle toprakları paylaşılsa bile Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen yıkılması istenmemektedir. Böyle stratejik bir bölgeyi güçlü başka bir devlet yerine "hasta adam" olarak anılan Osmanlı İmparatorluğu'nda tutmak herkes için en güvenli karar olarak görülmektedir.

Şu ya da bu esasa göre, Avrupa'nın önde gelen emperyal güçleri –Fransa, İngiltere, Rusya- Asya'daki İslami bölgelerde yüzyıl boyunca, doğrudan kontrollerini yaymaya devam ettiler. 1830'dan sonra, Fransızlar, Mağrib'deki merkezi bölgeyi, Osmanlı yönetimindeki Cezayir'i işgal ettiler. Abdülkadir gibi çok yetenekli ve vefakâr bir lider, başlangıçta işgal edilmemiş bölümdeki Müslüman bağımsızlığını savunmak üzere ortaya çıkıp onurlu bir şekilde Avrupalılarla yapılan tüm anlaşmalara bağlı kalmaya önem veriyse de, sonunda bir asiymiş gibi yakalandı. Bu arada, daha sıkı korunan Osmanlı eyaletlerinin kaderi de, önde gelen bütün Avrupa devletlerini ilgilendiriyordu ve neticede bunların, genellikle müşterek hamilikler olmalarından daha fazlasına izin verilmedi (Hodgson, 1993c: 239).

Osmanlı İmparatorluğu üzerine olan kavgalar, daha büyük bir paylaşımın habercisidir. Yukarıda bahsettiğimiz, İslam dünyasının gerileyişinin ardından Sünni Müslümanlar Osmanlı himayesindedir. Bu arada İran'da ise sık sık hanedan değişmektedir ve 100 yıl gibi bir sürede Safeviler düşmüş, ardından İran'ı önce Afşar, sonra Zend sonra da Kaçar Hanedanı kontrol altına almıştır. Hindistan'da Moğol saldırılarından sonra kurulan Müslüman devletler de tam bir hâkimiyet sağlayamamış, en sonunda Babür İmparatorluğu ile bütünlük sağlansa da, bölge Avrupa sömürgecilerine açık hale gelmiştir. Üç Türk hanedan İslam dünyasının kaderini adeta ellerinde tutmaktadır.

Osmanlı üzerine olan bu kavgaların ilk patladığı nokta 1831 yılında Mısır valisi Muhammed Ali'nin Suriye'yi işgalidir. Bu işgalden sonra Rusya'ya bazı ayrıcalıkların verilmesinin ardından, İngiltere müdahale etmiş ve en sonunda Rusya, İngiltere ve Avusturya Muhammed Ali'nin Suriye'den çekilmesi gerektiğine dair fikir birliğine varmışlardır (Lapidus, 2013b: 66). Böylelikle görünür ki, amaç, bu coğrafyanın kontrol edilebilir, görece zayıf bir devlet himayesinde kalmasıdır.

Bu dönemlerde Yunanistan'ın da bağımsızlığını kazanması ve Balkan halklarının ayaklanmaları ile birlikte Osmanlı için "hasta adam" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Kırım Savaşıyla birlikte beliren Rus tehdidine karşı Osmanlı tarafında yer alan İngiltere ve Fransa, bu coğrafyanın başka bir süper gücün eline geçmesine yönelik çekinceleri oldukça iyi ortaya koymuştur.

Takip eden dönemlerde Eflak'ın Rus kontrolüne geçmesi, Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i, İngiltere'nin de Kıbrıs ve Süveyş Kanalı'nda kaynaklanan borçlarla ilgili Mısır'ı işgali; Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte Osmanlı içerisindeki modernist düşünceler güç kazanmıştır.

1889 yılında sürgün gazeteciler, yazarlar, yayıncılar ve ajitatörler Paris'te, İttihat ve Terakki için Osmanlı Cemiyetini kurdular. Artık Jön Türkler olarak bilinecek olan bu grup Osmanlı hanedanlığına bağlılıklarını sürdürdüler, ancak parlamenter ve anayasal bir rejimin yeniden kurulmasının propagandasını yaptılar (Lapidus, 2013b: 77).

Kısa zamanda Jön Türkler iki gruba bölünmüştür. Bunlardan biri Türk-İslam

hâkimiyetini savunan Ahmet Rıza, diğeri ise, daha federal bir toplumu savunan Prens Sabahattin'dir. Daha sonraki isyanlar sonucu, 1876 anayasası tekrar yürürlüğe konurken, askeri darbe ile parlamenter bir hükümete yönelik ilk adımlar da atılmıştır. Liberal bir düşünceye sahip İttihat ve Terakki ile İslamcı muhafazakâr düşünceye sahip Hürriyet ve İtilaf arasındaki mücadeleye daha sonra ordunun da katılmasıyla ortaya çıkan kavga ortamı, ordunun kontrolü ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun devamında ise 1912 yılında İttihat ve Terakki iktidara gelmiştir (Lapidus, 2013b: 77).

Avrupa'da 100 yıl gibi kısa sürede değişen güçler dengesi, İtalya ve Almanya'nın birleşmesi, sanayi devrimi, Afrika ve Asya içlerindeki coğrafi keşifler, 1848 Devrimleri gibi sosyal ve siyasi hareket ve olaylar, Viyana Kongresi ile meydana gelen güç dengesinin değişmesine ve Avrupa Uyumu projesinin de sona ermesine yol açmıştır. Artık Osmanlı Mısır ile olan savaşlarda kendini teslim ettiği Avrupa tarafından korunmamaktadır. Buna karşılık Almanya demiryolları inşaatı, teknisyen desteği gibi yardımlarla Osmanlı'da nüfuz edinme amacı güderken, İngiltere ise Kıbrıs ve Mısır'ı tamamen kendine bağlayarak, doğudaki kolonilerine güvenli bir hat oluşturmuştur.

XX. yüzyıla gelindiğinde, Arap kimliği iyice ön plana çıkmıştır. Ancak bu durumla birlikte yeni problemler de gelmektedir. Irak, Suriye, Kudüs ve Hicaz dışında Arap-İslam toprakları ya doğrudan Batı egemenliğinde ya da dolaylı olarak sömürge durumundadır. I. Dünya Savaşı ise Britanya açısından bir fırsat olmuştur.

Mekke şerifinin oğlu olan Faysal, kendisinin hükümdar olacağı ve öncelikle Ortadoğu'yla, Arap Yarımadası'nın bütününü bir araya getirecek bir Arap krallığı düşlüyordu. İngilizler, Arapların Osmanlılara karşı ayaklanmasına karşılık olarak bu krallığı ona vaat etmişlerdi, babasını da halife sanıyla tanıyacıklarını vaat ettikleri gibi; dolayısıyla, Dünya Savaşı'nın sonunda, Batılı güçlerden tasarısı için destek almak amacıyla, Albay Lawrence'la birlikte Versailles Konferansı'na katıldı (Maalouf, 2016: 87).

Öte yandan Hicaz dışında, Necd (bugün Suudi Arabistan'ın iç kesimleri ve doğusu), Ateşkes Devletleri (bugün Birleşik Arap Emirlikleri), Kuveyt, Katar, Bahreyn, Muskat-Umman (bugün Umman) gibi emirlikler de İngiliz himayesindedir. Bu bölgeler İngiltere'nin sınırlarında olmasa bile, yöneticileri ekonomik açıdan İngilizlere bağımlıdır.

Bereketli Hilalde yaşanan toplumsal olaylar, bölgeyi otorite boşluğundan çıkabilecek hareketlere karşı açık hale getirirken, daha güneyde, Arap Yarımadasında ise durum farklı gelişmektedir. Bölgede kıyıdaki bazı emirlikler dışında, iç bölgeler Avrupalıların doğrudan etki alanının dışındadır. XVI. yüzyılda Bahreyn, Muskat ve Sokotra'da kıyı kaleleri kuran Portekiz dışında, XIX. yüzyılda İngilizler doğrudan kendilerine Hindistan Kolonisi üzerinden bağlı Aden (bugün Yemen) kolonisini kurmuş ve Umman Ateşkes Şeyhlikleri bugün (Birleşik Arap Emirlikleri), Muskat ve Umman Sultanlığı, Kuveyt Şeyhliği gibi kendi kontrolündeki devletlerle bölge politikalarını kendi çıkarlarına göre rahatlıkla dönüştürebilmişlerdir.

İslam Dünyasında Mısır, İran, Irak, Suriye, Anadolu gibi bölgelerin önem kazanmasıyla, Hicaz dışındaki Arap Yarımadasının çoğunluk bölgesi hızla önemini yitirmiştir. Bu coğrafyanın çoğunluğu aile ve aşiretlerin elinde kalırken, dinin oynadığı rol ise çok büyüktür. Bu bölgede ön plana çıkan düşünce de, kuzeydeki gibi bir Pan-Arap düşüncesinden ziyade, bir İslam birliği düşüncesidir. Böyle bir ortamda Hicaz Şerifi İngilizlerle anlaşma yaparken, Suudiler ve Vahhabiler de dini güçleriyle yayılmışlardır. Bu coğrafyadaki hareketlerin özünde Arapçılık vardır ve bu, dini bir temele dayanmaktadır.

Yemen bu bölgeler arasında görece farklı bir geçmişe sahiptir. İslamiyet'in kabulünün ardından, Abbasi döneminde Şiilik bölgeye hâkim olmuştur. Dönem dönem Sünni hanedanlar bölgeye hâkim olsa da Şiiler hep egemen güç olarak kalmışlardır. XX. yüzyılın başına gelindiğinde Kuzey Yemen Osmanlı İmparatorluğu etkisi altındayken, Güney Yemen'de İngiliz hâkimiyeti vardır. Bu nedenle iki bölge siyasi olarak farklı bir gelişim sürecine girmiş ve Arap dünyasındaki tek Marxist-Leninist devlet de Güney Yemen'de kurulmuştur. Her ne kadar bugün ülke birleşmiş olsa da, Sünni ve Şii grupların arasındaki ayrım ve çatışma durumu günümüzde de devam etmektedir.

3.1.1. Modern Orta Doğu'nun Şekillenmesi

Moğol istilasının ardından Osmanlı yönetimi altında üç yüz yıllık bir barış dönemi

yaşayan Orta Doğu için Avrupalı sömürgecilerin müdahalesi bu barışın sonu anlamına geliyordu. XIX. yüzyılda özellikle İngilizlerin Arap yarımadasının uçlarında elde ettiği koloniler aracılığı ile Orta Doğu'ya doğrudan müdahale etmeye başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybı ile Arap yarımadası ve Mısır'da olan ayaklanmalarla modern Orta Doğu'nun savaş tarihi de başlamış olur.

Lübnan'da meydana gelen Hıristiyan-Müslüman savaşı, İsrail'e karşı yapılan savaşların sürekli kaybedilmesi ve Irak, Suriye ve Mısırda iktidara gelen sosyalist yönetimler bu coğrafyadaki radikal İslamcı grupların da baskılanmasına neden olmuştur. Daha sonraki dönemlerde bu iktidarların güç kaybında bu radikal gruplar hızla güç kazanmaya başlamışlardır.

Arap ayaklanması bu koşullarda, Arap Yarımadasında başlamıştır. Ancak bu bölgeler, diğer Osmanlı eyaletlerinden farklı olarak, daha özerk bölgesel yönetimlere ayrılmıştır. Bu durum bölge bölge farklılaşmayı ve ağalık sistemini de beraberinde getirmiştir. Sadece önemli birkaç şehir devletin denetimi altındadır ve bu farklı yapı, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte Batılı devletlerin nüfuz bölgeleri oluşturmalarına olanak vermektedir.

I. Dünya Savaşı öncesi Arap milliyetçiliği Osmanlı topraklarında iyice yaygınlık kazanmıştır. Fakat Arap milliyetçiliği her zaman tam bağımsızlık anlamına gelmemekteydi. Arap dünyasındaki bu parçalanmışlık ve düzen eksikliği Arapların organize hareket etmesini engellemektedir. Her ne kadar dönem Arap edebiyatı Arapçı düşüncüyü desteklese de, bölgesel toprak sahiplerine uzak düşünceleri vardır. Arap liderleri bir bağımsızlık düşüncesi olmamasının yanı sıra, modernizme de uzak kalmışlardır. Genel düşünce ise Arap-Türk ortaklığı üzerinedir (Lapidus, 2013b: 138).

Doğu, İngiliz ve Fransız çıkarlarının örtüştüğü tek bölge olan Osmanlı İmparatorluğu topraklarının iki devlet arasında bölünmesiyle bugünkü halini almıştır. İngiltere Mısır ve Mezopotamya'yı elinde tutuyordu, Fransa ise kendini bölgedeki Hıristiyanların koruyucusu olarak görüyor ve bu politikaları üzerinden iki devlet anlaşmalar yürütüyordu (Said, 2013: 232). Bütün bunların yanı sıra Arapların Osmanlı idaresine karşı İngiltere ile ortak hareket ederek Arap isyanını

desteklemeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki hâkimiyetini kaybetmesine neden olmuştur.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Orta Doğu'ya yönelik Avrupalı (özellikle ABD, İngiltere ve Fransa) misyoner hareketleridir. Son Haçlı seferlerinden itibaren bölge tamamen Müslüman egemenliğindedir, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, hassas olan bu bölgeyi dış etkilere açık hale getirmiştir. Faysal'ın İngilizlere güvenerek başlattığı hareket ise daha sonra İngilizler tarafından farklı bir politikaya dönüştürülmüş ve Faysal sadece Irak'la yetinmek zorunda kalmıştır. Suriye ve Ürdün'e de aynı aileden krallar tayin edilirken, Hıristiyan nüfus nedeniyle Lübnan Suriye'den ve geleceğe dair İngiliz planları nedeniyle Filistin Ürdün'den farklı idari merkezler olmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların İngilizlere olan desteğiyle Yemen ve Süveyş'te kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, kısa sürede tüm Irak, Suriye ve Filistin'i kaybetmiştir. Kaybedilen bu topraklarda kısa sürede manda hâkimiyeti kuran İngiltere ve Fransa ise kendi kontrollerinde, bölgeden bölgeye değişen yerel yönetimler kurmuşlardır.

Manda döneminde her bir ülke muhafazakâr yerli bir siyasi elite müttefik olan yabancı bir gücün kontrolü altındaydı. Irak'ta bir kral, Faysal'ın hizmetindeki Osmanlı ve Peygamber soyunda memurlar, toprak sahipleri ve kabile reisleri siyasi eliti oluşturuyorlardı. Suriye'de siyasi elit toprak sahipleri, tüccarlar ve dini liderlerden oluşuyordu. Ürdün'de ülkeyi Emir'in saraydaki hane halkı ve yerli bedevi şefleri yönetiyorlardı. Lübnan geleneksel toprak sahipleri ve mezhep liderleri tarafından yönetiliyordu. Filistin'deki Arap nüfus kendi kabile ve dini sözcülerine sahiptiler (Lapidus, 2013b: 141).

Ortaya çıkan durum Anadolu, İran ve Mısır'dan farklıdır. Bereketli Hilal tamamen İngiliz ve Fransız kontrolünde kendine has bir karaktere bürünmüştür. Tamamen Avrupa kontrolünde, özerk bölgelere bölünen bu topraklar daha sonra çok sayıda küçük devlete bölünerek günümüze kadar gelmiş olan pek çok çatışma durumunu da beraberinde getirmiştir.

Birinci dünya savaşı ile birlikte Orta Doğu uzun yıllar sonra ilk defa sıcak savaşa şahit olmuştur. Birleşik krallık ve Fransa'nın Orta Doğu'da elde ettiği koloniler ve mandalar günümüzdeki sınırlarında şekillenmesine neden olmuştur. Özellikle

Vehhâbiliğin bu şekillenmede oynadığı rol çok önemlidir. Kutsal toprakların Suudilerin eline geçmesi ile pek çok tarihi yapı yıkılmış ayrıca Müslüman gruplar Batılılar tarafından çizilen sınırlarla birbirlerinden ayrılmışlardır. Bugün de Suudi Arabistan hem coğrafyayı, hem de Cihatçı hareketlerin oluşumunu en temelden etkileyen devlettir.

Bugün bildiğimiz savaşta tanımlanan Orta Doğu İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasının bir ürünüdür. 1948'de İsrail'in kurulması ile Müslüman hegemonyası da bitmiştir. 1948 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşı İsrail zaferi ile sonuçlanmış ve İsrail Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen alanını genişletirken Batı Şeria Ürdün'ün Gazze ise Mısırın kontrolüne geçmiştir. 1948 yılındaki savaşın ardından 1967 yılında Arap-İsrail savaşında İsrail'e karşı Mısır, Suriye, Ürdün, Irak ve Lübnan savaşmış ve altı gün süren bu savaşın sonunda İsrail Golan tepeleri, Batı Şeria, Gazze ve Sina yarımadasının kontrolünü ele geçirmiştir. Bu savaşlar ve Suriye ile Irak'ta meydana gelen Baas kontrolü Orta Doğu'yu soğuk savaşın merkez noktalarında biri haline getirmiştir. İran'da meydana gelen devrimlerde Orta Doğu'nun ilk İslam cumhuriyeti kurulmuştur.

3.1.1.1. Milletler Cemiyeti Mandaları

Yukarıda daha önce belirtilen Irak, Suriye, Lübnan, İsrail-Filistin ve Ürdün bölgelerine tekrar değinmek gerekir. Bu bölgeler, karışık yapılarıyla ve bu yapıların dengelerinin de dışarıdan gelen Avrupalılarca kurulmasıyla çatışma ortamına gebe bir bölge haline gelmiştir. Lübnan'ı sadece Hıristiyan bölgesi olmaktan ziyade alanını genişletip Hıristiyan-Müslüman bölge haline getirilmesi, Suriye'de Dürziler (Al-Muwahhidun) ve Nusayriler (Al-Alawiya) için özerk bölgelerin oluşturulması, Şii ağırlıklı Irak'ta Sünni taraflara güç tanınması, Ürdün'de merkezi bir Arap bölgesi oluşturulurken, Filistin'deki Arap etki alanının daraltılması gibi politikalarla Fransız ve İngiliz yönetimler kendi güçlerini pekiştirmiştir. Ancak öte taraftan bu dengeler, Avrupalıların gitmesiyle bozulmaya hemen açık olacaktır. Modern Orta Doğu'da yeni dengeler çok hassas bir zemin üzerine kurulmuştur.

Suriye'de kurulan sistem, tamamen Fransa himayesini pekiştirmeye yöneliktir. Hem etnik hem de dini olarak kendi içinde parçalara ayırdıkları Suriye bölgelerine özerklik verilirken, Lübnan tamamen Suriye'den ayrılır. Öte taraftan Hatay ise özel statü kazanmış, böylece Fransa modern bir Suriye devletinin çatısını kurmuştur diğer yandan daha sonra birleşik bir ulusal devletin kuruluşunu engellemek için dini ve etnik bölünmeleri desteklemiştir (Lapidus, 2013b: 145). Bu koşullar altında Suriye'de Osmanlı'ya benzer şekilde Batılı eğitim almış subaylar önderliğinde anti-emperyalist ve sosyalist olan, bunun yanında Arap milliyetçiliği ile öne çıkan Baas Partisi kurulmuştur.

Irak'ta da yönetim yine Avrupalıların; bu sefer İngilizlerin elindedir. Daha önce vaat edilenlere rağmen Faysal'a verilen krallık da burasıdır. Her ne kadar bölgede Faysal kral olsa da, ekonomik ve askeri yönden kontrol İngilizlerdedir. Toprakların %66'sına sahip toprak sahiplerinin %2'sinin destek verdiği kral, Arap milliyetçiliği adıyla Sünni bir yapıda nüfusun Şii olan yarısını ve Kürt olan çeyreğini yönetmektedir (Lapidus, 2013b: 147).

Ürdün'ün yapısı ise tamamen İngilizler tarafından şekillendirilmiştir. Önceleri Filistin'i de kapsayan bir manda olan Transürdün, daha sonra Filistin'in yönetsel olarak elinden alınmasıyla Ürdün adını almıştır. Yönetimin merkezleşmesi ile geleneksel toplum kısmen gücünü yitirirken, gene Irak ve Suriye'deki gibi muhalefet burada da olmuştur. Ancak ordunun muhalefeti desteklememesi ve İngilizlerin de yardımıyla Suriye, Mısır ve Irak'ın aksine hanedan burada ayakta kalmıştır (Lapidus, 2013b: 148).

Lübnan'ın oluşumu ise Hıristiyanları temel alır. Önceleri toprak sahipleri ve dini liderler tarafından yönetilen bölge, Fransız yönetiminde genişletilerek, Müslümanları da içeren bir yapıya bürünmüştür. Müslüman, Marunî ve Dürzilerden oluşan toplumsal yapı temelde Arap milliyetçiliğinden uzak Marunîler ve Suriye yanlısı Müslümanlardan oluşmaktadır. Sonunda tamamen bağımsız, her cepheye eşit mesafede bir sözleşmenin imzalanmasıyla Lübnan Suriye'den tamamen kopmuştur (Lapidus, 2013b: 150).

3.1.1.2. Orta Doğu'nun Şekillenmesinde Siyonizm Etkisi

İsrail - Filistin süreci ise diğer bölgelere göre daha karışıktır. Bu bölgede yaşananlar temeli oldukça geçmişe dayanmaktadır. Günümüzde zannedilen sırf kutsal kitaplarında geçtiği için Yahudilerin Filistin'e geldiği yönündedir. Müslümanların Tevrat, Hıristiyanların Eski Ahit, Yahudilerin ise Torah dediği kitapta Yaratılış bölümü, 15. Bab'da şöyle yazar: "Mısır Irmağı'ndan büyük Fırat Irmağı'na kadar uzanan bu toprakları -Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını- senin soyuna vereceğim." (Kutsal Kitap, 2007: 16). Metinde yazarların yanında, Yahudiler için bölge, tarih boyunca, Roma İmparatorluğu yıkıncaya kadar, tüm devletlerinin Kudüs çevresinde kurulmuş olmasıdır. Nüfus dağıtılincaya kadar da Yahudiler hep bu bölgeye toplanmıştır.

Dünyaya dağılmış olan Yahudilerin eski topraklarına dönüşü fikri her zaman Yahudiler arasında olmuşsa da, bu fikrin siyasi bir temele oturması XIX. yüzyılda gerçekleşir. Theodor Herzl'in 1896'da yazdığı Der Judenstaat ile Siyonizm adıyla bilinen bu ideoloji metne geçmiş ve politik bir fikir olarak tarihte yerini almıştır. Bu düşüncenin gelişimi, diğer milliyetçi düşüncelerden farklıdır.

Siyonist hareket, Theodor Herzl'in 1896'da, hem Rusya ve Avrupa'da yükselen anti-semitizme, hem de Yahudi kimliğinin asimilasyonu ve kayboluşuna bir tepki olarak kaleme aldığı "The Jewish State'in yayınlanmasıyla kıvılcımlandı. Demokratik bir yönetim içinde, Yahudi ulusal kültürünün yeniden canlandırılması, eşitlikçi ve sosyalist bir toplum idealinin etkisiyle, Siyonizm, dini bir topluluğun ortak bir kültür ve tarihi paylaşan, belirli bir bölgede vatan isteyen bir ulusa dönüştürülmesini ifade eder (Lapidus, 2013b: 166-167).

Avrupa'da bulunan Yahudiler, kendilerini sürekli bir tehdit altında hissetmektedir. Avrupa'da sürekli tehdit altında olmalarıyla birlikte XX. yüzyılın başlarında Eşkenazilerin Filistin'e göçü başlar. Satın aldıkları toprakları işleyen bölgeye yeni gelmiş Yahudiler, önceden beri bölgede var olan Yahudilerden farklı olarak evlerde de İbranice konuşmaktadırlar. Böylece bir "İsrail" kimliği de oluşmaya başlamıştır. Tüm bu etkilerle bölgenin Avrupalılaşması da başlamış olmaktadır. Nazi Almanya'sında Yahudilere yapılan soykırımla birlikte Avrupa'dan gelen Yahudi dalgası daha da artar. Bu durum her ne kadar Arapların tepkisini çekse de, bölgedeki İngiliz varlığı nedeniyle müdahale edilememiştir. Nitekim İsrail devletinin kuruluşu ve İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle birlikte, çevredeki Araplar

da bu yeni devlete savaş ilan etmişlerdir (Hodgson, 1993c: 316-321).

XIX. yüzyılda tüm dünyada başlayan milliyetçilik akımı Yahudi milliyetçiliğinin de gelişimini başlatmıştır. Ancak Yahudilerin Arap Filistinlilerin ortasında azınlık bir nüfusa sahip oldukları yerde vatan kurmak istemeleri oldukça ilginç olmasına rağmen, tarihsel olarak tutarlıdır. İngilizlerin 1917'de Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de kurulan Yahudi devletini destekleme sözü vermeleri, Araplara verdikleri sözlerle çelişmekle birlikte, Yahudi hareketini güçlendirmiştir. Yahudilerin bundan sonra bölgeye göç etmeleri, siyasi kurum ve ordusuyla bir devlet düzeni oluşturmaları İngilizler tarafından desteklenmiştir. İngilizler aynı zamanda Arap Filistinlilerin muhalefetini de bastırarak, Yahudi topluluğunun hızla büyümesinin de önünü açmışlardır. 1939'dan itibaren bölgede oldukça organize olmuş kalabalık bir Yahudi topluluğu varlığını kabul ettirir. Filistin hareketi de İngilizlerin Filistin topraklarını işgal etmesi ve Yahudilerin yoğun bir biçimde bölgeye yerleşmesiyle başlamıştır. Filistin hareketinin Yahudiler karşısında zayıf kalmasının temelinde Filistin'deki Arap sosyal yapısının ulusal bir topluluk oluşturmaya müsait olmayışı vardır. Filistin halkının büyük bir kısmı köylüdür ve bu durum Filistinliler arasında sınıflı bir toplum yapısının oluşmasına neden olmuştur. Bunun yanında topluluktaki Müslüman-Hıristiyan ayrımı ulusallık hareketinin oluşturulmasına olanak sağlamaktadır (Lapidus, 2013b: 167-168).

Ondokuzuncu yüzyılda, "boş" ya da en azından gelişmemiş, ve Avrupalı tipte bir hayat için uygun kabul edilen topraklara Avrupalı göçmenleri getirme fikri idealist çevreler arasında bile o zamana kadar tartışmasız kabul edilmişti. Eşkanazi Yahudi çevrelerindeki bazı idealistler, bu fikri, bütün Yahudilerin Kutsal Topraklara (Arz-ı Mukaddes) geri dönme ve manevi mükemmellik içinde Yahudi kavmini yeniden kurma yolundaki çok eski emelleriyle birleştirmeyi ancak tabii buldular (Hodgson, 1993c: 318).

Osmanlı döneminde başlayan aliye, yani "diasporadaki Yahudilerin anavatanlarında toplanması", 1882 yılında Doğu Avrupa'dan göçleri içermektedir. I. Dünya Savaşı'ndan önce gerçekleşen ikinci aliye ile bir göç dalgası daha meydana gelmiştir. Göçlerin gerçekleşen savaşlar nedeniyle kesilmesinin ardından bölgenin İngiliz mandası olmasıyla da yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle Sovyet devrimiyle de tetiklenen bu göç dalgasıyla birlikte, bölge kontrolünün de değişmesiyle, yeni imar planları oluşturulmaya başlanmıştır. Yeni gerçekleşen yapılanmalar dördüncü aliyenin gerçekleşmesini sağlamıştır. Doğu Avrupa merkezli bu göç dalgasıyla

birlikte Filistin'deki Yahudi toplumu artık kalkınmaya başlamıştır. Ardından dünyada bazı değişimler boy gösterir. 1929 Ekonomik Buhranı, Amerika Birleşik Devletleri'nin kriz nedeniyle göçmen kabul etmeyişi, Avrupa'da yükselen anti-semitist hareketler beşinci aliyenin gerçekleşmesiyle sonuçlanır. Bu dönemde dünyada gerçekleşen krizlere karşılık, Filistin'de Yahudiler tarafından yapılan imar politikalarıyla bölgenin kalkınma hızındaki artış da Filistin'i çekici yapan bir diğer unsurdur. II. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen yoğun göçle birlikte İsrail kurulmaya hazır hale gelmiştir.

Siyonizm hareketiyle birlikte Filistin'e gelen çok sayıda Yahudi, Arapların tepkisini çekmeye başlamıştır. Özellikle toprakların kaybedilmesiyle kurulan İsrail, Araplar için Batı sömürgeciliğinin temsilcisidir. İsrail'in kurulmasının hemen ardından gerçekleşen 1948 Arap-İsrail savaşı Arapların yenilgisiyle sonuçlanır. İsrail Filistin'deki sınırlarını genişletmesine rağmen, Ürdün Batı Şeria'yı, Mısır ise Gazze'yi kontrol altına alır. Daha sonra Nasır'ın Mısır'da gücü ele geçirmesinin ardından, Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı kamulaştırarak Sovyetler Birliği ve Çin'e yakın politikalar takip etmesiyle birlikte İngiltere-Fransa-İsrail ittifakı Mısır'a girmiştir. 1956'da gerçekleşen Süveyş Krizi'nde savaş koalisyon tarafından kazanılsa da, daha sonra uluslararası tepkiler nedeniyle İsrail Sina yarımadasından geri çekilir. 1967'de gerçekleşen ve kesin İsrail zaferiyle sonuçlanan 6 Gün Savaşı'nda İsrail Batı Şeria, Gazze, Sina ve Golan'ı topraklarına katmıştır. Gerçekleşen Arap hezimetinin ardından Arap devletleri kendi çıkarları üzerinden gitmeye başlamasıyla Filistin konusundaki Arap devletlerinin ortak hareketi son bulmuştur.

1967'den itibaren Filistinliler kendi davalarının sorumluluğunu almaya ve Arap-İsrail mücadelesini bir Filistin-İsrail mücadelesine dönüştürmeye başladılar. Filistin Ulusal Konseyini ve Filistin Kurtuluş Örgütünü örgütlediler. FKÖ bir koalisyondu. En büyük grup olan el-Fetih Yaser Arafat tarafından yönetiliyordu ve Filistinli halkın milliyetçi kesimini temsil ediyordu. (...) George Habash tarafından idare edilen Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve Nayyif Hawatmah tarafından idare edilen Filistin Halk Kurtuluş Demokratik Cephesi gibi daha küçük ve daha radikal Marxist-Leninist gruplar sadece Filistinlilerin topraklarına dönmeleri gerektiğini benimsemiyor, aynı zamanda bütün Arap devletlerinin de İsrail'le olan anlaşmazlığı çözmeye yönelik bir başlangıç olarak devrimci bir dönüşüme ihtiyaç duyduğunu savunuyorlardı (Lapidus, 2013b: 172).

Filistin mücadelesinde güçlenen Pan-Arabizm, 1967 yılında yaşanan yenilgiden sonra etkisini büyük oranda yitirmiştir. Sovyetler Birliği'nin desteklediği Araplar, bir süre daha laik ve sosyalist fikirlerle mücadeleye devam etseler de,

İslamcı iç muhalefet hızla yeniden ortaya çıkmış ve zaman içerisinde güçlenmiştir. Buna karşılık İsrail'e karşı Sovyet desteğini yanında bulan Filistin'deki hareket ise zaman içerisinde daha sosyalist bir hal almakla birlikte uluslararası eylemleriyle de dikkatleri üzerinde çekmeyi başarmıştır. İsrail'in çevre ülkelerle ilişkileri doğrultusunda merkezini pek çok defa değiştirmek zorunda kalan Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi (El Fetih), gene de uzun yıllar Filistin'deki hâkim Arap güç olarak kalmıştır.

Arap-İsrail savaşlarının en önemli etkilerinden birisi de Filistinli mültecilerdir. Bir tarafta başka ülkelerde yaşayan ikinci kuşak Filistinliler yüksek eğitime sahip bir nüfus oluşturmaya başlarken, diğer taraftan Filistinliler İsrail'in toprakları kamulaştırması nedeniyle tarım sektöründen sınai üretim sektörüne kaymışlardır. Teknolojik gelişmelerin de meydana gelmesiyle bu yeni Filistinli nüfus, daha kapsamlı ve milli bir örgütlenme oluşturmaya başlamıştır.

Batı Şeria ve Gazze'deki bu uyanış 1987'de intifadaya öncülük etti, intifada idari tacize, vergilendirmeye, Batı Şeria'daki İsrail yerleşkelerindeki yapılara ve İsrail işgaline karşı taşlayarak, ayaklanmalarla, gösterilerle ve saldırılarla gerçekleştirilen bir mücadeledir. Mahalli tüccarlar İsrail ekonomik kontrolüne ve vergilerine karşı çıktılar ve sokaktaki gençler bir Filistin devleti kurma isteğinin öncülüğünü üstlendiler. Bununla birlikte, yeni liderler laik ulusalcı kökene sahip olanlarla Hamas'ı ve İslami Cihad'ı kuran İslami eğilime sahip olanlar olarak bölündüler. Batı Şeria ve Gazze'de Filistin düşüncesi işgali sona erdirmek için İsrail'le uzlaşma taraftarı olanlarla, genellikle İslamcı ve tüm Filistin'in bağımsızlığı için mücadeleye devam etme taraftarı olanlar arasında ikiye ayrıldı (Lapidus, 2013b: 175).

Bu dönem İsrail-Filistin çatışmalarındaki önemli bir sebep de, pek çok savaşla Arap devletlerine üstün gelen İsrail'in, siyasi uzlaşma yerine askeri müdahale ile hedefine ulaşacağını düşünmektedir. Batı Şeria ve Gazze'ye Yahudi yerleşkeleri kurmaya başlayan İsrail, Filistinli nüfustan da bir işçi sınıfı meydana getirmiştir. Çevre ülkelerde ve Filistin'de meydana gelen İslami yükseliş İsrail için bir tehdit oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar devam eden intifada sonucunda barış görüşmeleri ancak 1991 yılında başlayabilmiştir.

Birinci İntifada sonucunda Filistin meselesine Müslüman toplumlardan iki koldan yaklaşılmıştır. Sosyalist düşünürler Filistin mücadelesini anti-emperyalist ve işçi sınıfı mücadelesi olarak görmektedir. Bu düşünürler aynı zamanda uzlaşma ve iki devletli çözüm yanlısıdır. Bir diğer yaklaşım da İslamcılardan gelmiştir.

İslamcılara göre Filistin mücadelesi Cihattır ve bu mücadelenin başarısı İsrail'in tamamen yok edilmesiyle elde edilebilir. Bu koşullar altında 1993 yılında imzalanan Oslo Antlaşması'yla İsrail-Filistin ilişkilerinde geçici bir çözüm olmuştur. Bu antlaşmaya göre:

Güvenlik Konseyi'nin 242 (1967) ve 338 (1973) sayılı kararları doğrultusunda kalıcı bir çözüme gidilmesini sağlamak amacıyla beş yılı geçmeyecek bir süreliğine Geçici Filistin Yönetiminin kurulması; mülteciler, yerleşim yerleri, güvenlik düzenlemeleri, sınırları, komşularla işbirliği gibi tartışılması Kudüs'ün nihai statüsünün belirlenmesinden sonraya bırakılan konularla ilgili görüşmeler geçiş döneminin en geç üçüncü yılında başlamalı.⁶

Bu antlaşma her iki tarafı da ikiye bölmüştür. El-Fetih bu antlaşma ile Filistin tarafının kontrolünü eline geçirmiştir ve antlaşma, ilerde Filistin devletinin daha geniş kapsamda tanınmasına giden bir süreci başlatmıştır. Buna karşılık Filistinli muhalefet olan Hamas, antlaşmanın Filistin'i tamamen İsrail himayesine soktuğunu söyleyerek karşı çıkmıştır. Bu anlaşmazlık El Fetih ve Hamas arasında Filistin içi bir mücadelenin başlamasına neden olmuştur.⁷

İsrail tarafında ise İzak Rabin ve İşçi Partisi antlaşmayla İsrail'in güvenliğinin artacağını düşünmektedir. Likud Partisi ve muhafazakârlar ise Filistinlilerin barış istediğine inanmamaktadır. Muhafazakârlar sadece Filistinlileri değil, çevre Arap ülkelerini de tehdit olarak görmekte ve çözümün askeri yolla olacağını söylemektedir.1994'te Başbakan Rabin'in öldürülmesi ile Netanyahu 1996 yılında iktidara gelmiş ve Filistinle müzakereye karşı çıkmıştır. Böylelikle İsrail, Kudüs çevresindeki yerleşim alanlarını da tekrar genişletmeye başlamıştır (Lapidus, 2013b: 178).

İsrail'in politikasındaki bu değişiklik el-Fetih'in zayıflamasına yol açmıştır. Bu, hem Filistin'de hem de bölgede olanları yakından takip eden tüm Müslüman nüfusun bulunduğu ülkelerde İslamcı siyasetin yükselişine neden olur. Gene de bu dönemde İsrail ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkiler ilerlemiştir. Daha sonra yapılan

⁶UNIC Ankara, Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler, Beşinci Bölüm – İntifada ve barışa doğru yeni adımlar, 1987 – 2003 (2016),

<http://www.unicankara.org.tr/filistin/5.html>

⁷Bakar, Çağrı, *Savaş Barışa Dahil: Oslo Barış Süreci Çerçevesinde Filistin – İsrail Sorunu*, ORSAM Yaz Okulu, Ankara Üniversitesi S.B.F., (2016),

http://www.orsam.org.tr/tr/truploads/yazilar/dosyalar/2010723_cagri.bakar.orsam.oslosureci.pdf

İsrail-Filistin görüşmeleri ise başarısız olmuştur. Görüşmelerin tıkanması sonrasında Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa ziyareti sonrası Filistinli ayaklanması baş göstermiştir. Patlak veren bu olaylar İkinci İntifada olarak geçerken, intihar saldırıları ve İsrail'in Batı Şeria'yı işgali süreci tırmandırmıştır.

İkinci İntifada birincisinden çok daha derin sonuçlar doğurmuştur. Hamas hızla güçlenerek Filistin mücadelesini tamamen bir İslam mücadelesine çevirmeyi başarmıştır. Buna karşılık İsrail'in özellikle Hamas'ın hâkim olduğu Gazze'ye yaptığı harekâtlar İslam dünyasındaki Cihatçı düşüncenin gelişmesine de neden olmuştur.

Yaser Arafat'ın 2004 yılında ölümü ve İsrail'in önemli miktarda Filistinli tutsağı bırakıp Batı Şeria'dan çekilmesiyle İkinci İntifada son bulur. Burada İsrail'in vaadinin yanı sıra Arafat'ın ölümünün etkisi de büyüktür. Filistinliler lidersizdi ve çatışmayı zaman içerisinde bırakmışlardır. Tüm bu süreç yeni bir İsrail-Filistin ilişkisini başlatır ve Orta Doğu'da yeni bir süreç başlamıştır. Arafat'ın yokluğunda Hamas daha da güçlenirken, aynı dönemlerde Orta Doğu'da gerçekleşen derin değişimler İslami siyaset biçimlerini şekillendirmiştir.

3.1.2. Doğu-Batı Çatışması

Müslümanların önce Kutsal Topraklarda Bizans'la, daha sonra İspanya'da Katolik dünyasıyla karşı karşıya gelmesiyle Batı ile Doğu arasında belirgin bir rekabet ortaya çıkmıştır. Bu rekabetin oluşmasında ise bazı sebepler yatmaktadır:

- Müslümanlar ile Hıristiyanlar, Mekke ve Medine haricinde aynı coğrafyayı kutsal görmektedirler. İsa'yı ve önceki peygamberleri tanıyan Müslümanlar için tüm bu bölgeler özel bir yere sahiptir.
- Coğrafi konumları nedeniyle Müslümanlar ilk yayıldıkları andan itibaren önemli ticari yolları ele geçirmiş ve Avrupa'ya giden zenginlikleri kontrol eder olmuşlardır.

- Temellerini Roma İmparatorluğuna dayandıran Batı, İslam dnyasının yükselişiyile uzun yıllardır süren teknolojik ve felsefi üstünlüğünü yitirmiştir. Bu açıdan Doğu, Batılılar için bir cazibe merkezidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sürecinde Avrupa'nın hızlı gelişimiyle İslam dnyası bu rekabette geri kalmıştır. Kısa sürede Avrupalılar için sömürge veya yarı sömürge bölgesi olan İslam dnyası içerisinde inanç aynı zamanda Batıya karşı bir direniş aracı haline gelmiştir.

Dini elitlerin İslami devlet sisteminin çöküşü ve Avrupa egemenliğine karşı tepkisi, İslami reformizm ve İslami uyanış oldu. İslam devletlerinin gerileyiş, Avrupalı nüfuzun artması ve İslam toplumları içindeki güç dengelerinin değişmesiyle birlikte reformizm sülalelere, köy ve kabile topluluklarına devlet kontrolüne karşı direnmek için yeni olanaklar sağladı ve ekonomik ve ticari değişiklikler geçiren köy, zanaatkâr ve tüccar çevrelerine yeni kimlikler oluşturmak için yardım etti (Lapidus, 2013b: 564).

Sömürgeciliğe karşı gelişen hareketler ve bunun sonucunda başlayan bağımsızlık hareketleri çok farklı boyutlarda cereyan etmiştir. Bu bağımsızlık hareketlerinin bir kısmı laiklik anlayışındayken, siyasi olmayan İslami hareketler ve siyasi İslamcı hareketler de yoğunluk kazanmıştır. Monarşilerin olmadığı veya devrildiği toplumlarda din etkisiz hale getirilmeye çalışılmış ve oluşturulan laik yönetimlerle Türkiye, İran, Mısır gibi ülkelerde İslam kimliği resmi kurumlardan çıkarılmıştır.

Laiklik üzerinden oluşan modernleşme hareketleri, tepeden inme bir yapıdadır. İslam dnyasındaki toplumların genelindeki nüfusun Müslüman yapısı, laik devlet yapısının oluşturduğu sisteme ters düşmektedir. İslamcı politikalara sahip siyasi örgütlenmeler, ilerleyen dönemlerde Müslüman toplumlarında önemli bir güce sahip olurken, zaman içerisinde laik yapıya sahip bölgelerde siyasi yapıya sahip olmayan İslami örgütlenmelere izin verilmiştir. İran, Afganistan gibi bu örgütlenmelere sert bir şekilde tepki koyan ülkelerde ise daha aşırı İslamcı gruplar ayaklanma ve iç savaşlarla güç elde etmişlerdir.

XX. yüzyılda İslamcıların iki mücadele alanı vardır: Batı sömürgecilerine karşı olan mücadele ve kendi toplumlarında meydana gelen laik kurumlara karşı mücadele. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus bu ikisi arasında kalan

İslamcı grupların tercihidir. Arap yarımadasında gelişen Vahhabi hareket, "İslam'ın dışına çıkmış" olarak gördüğü Müslümanlara karşı ehl-i kitap olan Hıristiyan İngilizleri tercih etmiştir. Buna karşılık 1948'den itibaren Filistin'de başlayan İsrail-Arap mücadelesinde de hem laik hem de İslamcı gruplar Filistin saflarında birleşmişlerdir. Bu birleşme zaman içerisinde kaybolmuştur.

3.2. Avrupa Müslümanları

Günümüz cihatçı hareketlerini anlamada en önemli nokta, yüzdeye vurulduğunda, bu cihatçı örgütlere katılımın yoğunlukla Müslüman çoğunluklu ülkelerden değil, Müslümanların azınlık olarak yaşadığı bölgelerden olmasıdır. Bu bölgeleri anlamada belki de en önemli noktalardan birisi de Balkan Müslümanlarıdır. Osmanlı İmparatorluğunun yayılışında Rumeli politikalarının devlet yönetiminde önemli bir yeri vardır. Nitekim Balkanlar, Osmanlı'nın Gayrimüslim nüfusunu çoğunlukla barındıran ve başlangıçta Müslüman bulunmayan tek bölgesidir. Bu bölgelerin Müslümanlaştırılması da Osmanlı için önemli bir hedef haline gelmiştir.

Yapılan fetihlerin ardından, Müslümanlaştırma gene geleneksel İslami yolla, yani misyonla değil, kendi topraklarından gönderdiği Müslümanlarla başlamıştır. Bu yeni Müslüman toplum, daha çok aynı Anadolu'da olduğu gibi askeri ve toprak sahibi halktan oluşturulmuştur. Türklerin dahi "Rumeli" yani "Roma diyarı" dediği bu topraklar, Anadolu'dan farklı olarak ilk defa Müslümanları Osmanlı ile tanımıştır. Coğrafi sebeplerle, yani arada denizin olmasıyla birlikte devamlı Müslüman akınları ve Türk-Moğol göçleri Anadolu'ya gerçekleşmiş, ancak Balkanlar bu karışık ortamdan uzak durmuştur. Bu dönemde Balkanlar Ortodoksluğun kalesi durumundadır.

Bu sebepler düşünüldüğünde, yerel halktaki dini direnişin temeli anlaşılacaktır. Buna karşılık Türklerin yoğun yerleştiği bölgelerde de Müslümanlığa geçiş yaşanmıştır. Devşirmelerin çoğunlukla alındığı bölge olan Balkanlar, Arnavutlar ve Boşnaklar gibi halklarla Müslümanlığa geçmiştir. Bu geçiş o dönem bir avantaj olsa da, zaman içerisinde Batı'ya ilerlendikçe, giden Osmanlı elitler ile

yerliler arasındaki kopukluk artmış ve kültürel etkileşim çok azalmıştır. "Kişiye Boşnak, Müslüman, Balkan ya da Avrupalı olmaya zorlayan koşullardır. İnsanlar kimlik dendiğinde (ulus, din, sınıf gibi) tek bir ana aidiyeti algılasalar dahi bir aidiyet mutlak surette baskın çıkmaz⁸".

On beşinci yüzyılda Garplı ülkeler, İslam dünyasının artık nisbeten an'anevi bir hal almış yaşamının ona sunacak fazla bir şeyi yokmuş gibi görüldüğü hayati bir gelişme dönemi içindeydiler. Hıristiyanlar ve Müslümanlar birbirlerine sırt çevirdiler. Bundan böyle, batı Avrupa yaşamıyla doğu Avrupa'nın Müslüman hakimiyeti altındaki bölgeleri arasında, yönetici sınıflar düzeyinde, eşi görülmemiş bir ayrılık yaşandı (Hodgson, 1993c: 265-266).

Osmanlı İmparatorluğunun geri çekilişi bölgede İslam'a dönmüş milletler ve Türkler için büyük bir değişime neden olmuştur. Bosna-Hersek, Kosova ve Arnavutluk gibi Müslümanlaşmış çoğunluğun yaşadığı bölgelerdeki halk yaşadığı bölgeyi dini duygulardan çok milli duygularla terk etmezken, diğer bölgeler kaybedildikçe Osmanlı'ya bir göç dalgası olarak uzanmıştır.

Bu bölgede Müslümanların mevcut durumu XIX. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması, Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'da Ortodoks Hıristiyan milliyetçiliğinin yükselmesi ile şekillenmiştir. Müslümanlar, siyasi koruyucularını yitirdiler ve 1878 Türk-Rus savaşı, 1912-14 Balkan Savaşları ve yine Birinci Dünya Savaşı sonrasında büyük gruplar halinde Osmanlı İmparatorluğu'na göç ettiler (Lapidus, 2013b: 516).

Bir anda hâkim oldukları topraklarda azınlık durumuna düşen Müslümanlara yönelik baskılar da gecikmedi. Hemen hemen tüm Balkan ülkeleri kendi içlerindeki Müslümanları sekülerleştirme politikalarına girişmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise baskılar daha farklılaşmıştır. Artık sekülerleştirme politikalarından ziyade, dini kurumları tamamen ortadan kaldırmak isteyen yönetimler gücü elinde bulundurmaktadır. Balkanlardaki Müslüman çoğunluğun yaşadığı tek bağımsız ülke olan Arnavutluk'ta dahi İslami kurumlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır, ancak bu Marxist-Leninist rejimlerin yıkılmasıyla birlikte yapılmaya çalışılan sosyal programlar da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1990'lar bölge dengelerini tamamen altüst etmiştir. Dağılmakta olan Yugoslavya'yı bir arada tutma isteği kısa sürede Sırp milliyetçi hareketine dönmüş ve

⁸Özyurt, Cevat, "Orta Doğu'da Kimlik ve Şiddet", *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 370.

kısa sürede ana hedef Bosna-Hersek ve Kosova'daki Müslümanlar olmuştur. Tito'nun ölümünün ardından derin bir ekonomik kriz içerisine giren Yugoslavya, XIV. Yugoslav Komünist Partisi Kongresi'nde de ilk ayrılıkları yaşamıştır. 1990 yılında Milosevic'in tutumları nedeniyle Hırvat ve Sloven komünistler kongreyi terk etmişlerdir. Ülke içerisinde Milosevic karşıtlarının eylemleri başlamış ve 1991 yılında savaş patlak vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan koptuktan sonra sürekli olarak yönetildikleri ülkelerde azınlık durumunda kalan ve bölgede Sırp Ortodokslar ile bir arada yaşayan Müslümanlar, Bosna-Hersek'in 1992 yılında bağımsızlık ilanı ile birlikte ana hedef haline gelmiştir. Bosna Hırvatlar ile Sırlar arasında devam eden savaşın da muharebe alanı olmuştur. Bu savaşta bölgedeki Müslümanların Sırlar tarafından uğradıkları şiddet, Soğuk Savaş sonrası Avrupa'da yaşanan Müslüman – Hıristiyan çatışması olarak yer almıştır.

Tüm bu olaylar uluslararası kamuoyunun tepkisini çekerken, Birleşmiş Milletler konuya dahil olmuştur. Net olarak taraf olmamakla birlikte Birleşmiş Milletler tüm taraflara ambargo uygularken, insanı yardım devam etmiştir. Ancak NATO güçlerinin savaşadahlı olmasıyla savaş sona erdirilmiştir. Savaş bittiğinde geride harap olmuş üç ülke, yerlerinden olmuş yüzbinlerce insan ve Avrupa'nın gördüğü son soykırım kalmıştır. Bu soykırım ise Müslümanlara yöneliktir. Bu yaşananların Müslüman nüfusa etkisi büyüktür. Toplumsal olaylar büyüdükçe azınlık gruplarda artan kenetlenme, Boşnak-Müslüman halkını daha fazla dini görüşlerin içine itmiştir, çünkü bu kanlı süreçte hedef olmalarının nedeni Müslüman kimlikleridir.

Savaş, Bosnalı Müslümanların İslam ile özdeşleştirilmelerine katkı yaptı. Komünist yönetimin çöküşü, Müslüman ülkelerden gelen uluslararası destek ile BM ve NATO'nun azınlık haklarını desteklemesi, Müslüman kimliğinin sağlamlaşmasına yardımcı oldu. Cihat ve şehit gibi kavramları kullanan Müslüman söz dağarcığı Bosnalıların söyleminin parçası oldu. Müslüman öğretimi ve pratiği yeniden başladı; Saraybosna, Müslüman yayın hayatının önemli bir merkezi oldu (Lapidus, 2013b: 519).

Arnavutluk, Osmanlı'nın Balkanlar'da bıraktığı belki de en büyük mirastır. Güney Slav halklarından farklı olarak, Arnavut halkının çoğunluğu İslam'a geçmiştir. Bu popülasyonun çoğunluğu Sünni iken, önemli bir azınlıkta Yeniçeri Ocakları'nın

da etkisiyle Bektaşi tarikatına mensuptur. Marxist-Leninist yönetim altında dini kurumlara yönelik yapılan engellemeler, Soğuk Savaşın bitişi ve Arnavutluk Emek Partisi'nin 1991 yılında tek başına sahip olduğu iktidardan düşmesiyle Müslüman kurumların işleyişi de farklı bir boyut kazanmıştır. Çevre ülkeler düşünüldüğünde Arnavutluk için Müslüman kimlik ile dini kimlik özdeşdir. Dini kurumların güçlenmesi ve yaygınlaşması da bu yüzden hızlı olmuştur. Buna karşılık ülkede önemli sayıdaki Katolik ve Ortodoks nüfusu da güçlenerek dini kimlikler üzerinden yönetimde pay sahibi olmuşlardır.

Arnavutlar için dini kimliğin milli kimlikle özdeşleşmesindeki en önemli etken Kosova olmuştur. Bosna'da yaşananların ardından nüfusunun çoğunluğu Arnavut-Müslüman olan ve ayrıca önemli miktarda Boşnak da barındıran Kosova'da, Kosova Kurtuluş Ordusu 1998'de aktif eylemlere başlamıştır. Yugoslav Ordusu'nun bunun üzerine Kosova'ya girmesiyle de savaş başlamıştır. Bu sefer NATO erken müdahale ederek Bosna'daki gibi katliamların olmasını önlerken, Kosova'da BM idaresi oluşturulmuştur. Tüm bu olaylarla Arnavutluk'ta oluşan kimlik milli kimlik üzerindenken, Kosova'da bu kimlik İslam üzerinden oluşmuştur.

Balkanlar'daki Müslüman nüfusun en önemli özelliği, ilk büyük kitleler halindeki Müslüman azınlık olmalarıdır. Nitekim Hindistan ve Rusya Müslümanları daha geniş yerel özerklik nedeniyle bu baskılardan görece daha uzak kalmışlardır. Buna karşılık Hıristiyan kıtası olarak görülen Avrupa'daki Müslümanlar Batı'nın gözünde de farklı bir konumdadır. Balkanlar'da Türklere ve Müslümanlara yönelik baskılar sonucu XX. yüzyılda çok sayıda Müslüman Türkiye'ye göç etmiştir. Soğuk Savaş sonrası Balkanlarda 8,3 milyon Müslüman vardı ve bu Müslümanlar Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova, Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan'da bulunmaktadır. Müslüman nüfusun önemli bir kısmı ise Türk nüfustan oluşmaktadır (Lapidus, 2013b: 516).

Balkanların en önemli özelliği ise Hıristiyan ülkelerde yaşayan Müslüman azınlık açısından da ilk olmasıdır. Nitekim bugün Cihatçı örgütlere bakıldığında, Balkanlar ve Avrupa yüzde olarak en büyük katılım merkezi olma durumundadır. Yani içinde yaşadıkları toplum tarafından dışlanan ve ekonomik gücü elinde bulunduramayan bazı Müslümanlar için Hıristiyan toplumdan kurtulup yönetimi ele

geçirme aracı cihattır.

3.3. Küreselleşme ve Cihatçı Akımlar

XX. yüzyılda küresel bir etkiye sahip olma anlamında modern Cihatçı hareket kendini ilk kez Afganistan'da göstermiştir. Sünni Mücahitler olarak kendini tanımlayan bu yeni Cihatçı örgüt, Sovyetler Birliği destekli Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nde aktif hale gelmiştir. Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde gerçekleşen bu savaş hem dünyada yaşanan değişimlerde pay sahibidir hem de yeni bir siyasi hareketin de başlangıcı olacaktır.

İran ve Pakistan İslam devletleri, bir ulus devlet yapısını sergilerken, Afganistan'ın İslami bir devlet olarak ortaya çıkışı etnik ve kabilesel bölünmenin derin tarihine çağdaş bir dönüşü gerçekleştirir. (...) Arap dünyasından ve diğer yerlerden gelen mücahidlerce desteklenen İslami direniş, Sovyet destekli hükümeti yenilgiye uğrattı ve Rusları ülkeden çıkardı. Fakat bunun hemen ardından bu mücahitler Taliban tarafından ülkenin kontrolünün çoğu ele geçirilinceye kadar devam eden bir iç savaşın içine düştüler. Taliban Pakistan'ın Kuzeybatı Cephe vilayetlerinden gelen Pakistan ve Usame bin Ladin'in el-Kaide örgütü tarafından desteklenen öğrencilerdir. Bunlar, kadınlar üzerinde cezai müeyyideyi güçlendiren İslami bir devlet yarattılar (Lapidus, 2013b: 610-611).

Bu İslami grupların ortaya çıkışı ve Cihatçı akımların küreselleşmesi dünyada bir tepki oluşmasına neden olmuştur. İslamofobi kelimesi ilk defa 1991 yılında kullanılmıştır. 11 Eylül 2001 tarihinden sonra daha da yaygınlaşan bu ayrımcı düşünce hem İslam'ın bilinmemesinden kaynaklanmakta, hem de bu tanınmamaktan kaynaklanan korkunun nefrete dönüşmesi ile oluşmuştur. Özellikle Müslüman azınlıkları barındıran ülkelerde İslamofobi zenofobi ile iç içe geçmektedir. Böylece İslamiyet modern tarihte ilk kez kendini doğru tanıtmaya çabasına girişmiştir. Artık çeşitli iletişim araçlarıyla İslam tanıtılırken, İslam işbirliği teşkilatıyla da Birleşmiş Milletler nezdinde Müslümanlar temsil edilmektedir.

Burada İslamofobinin kaynağına baktığımızda sorun sadece İslam'ı tanımayan batılı değil kökten dinci hareketlerde de olduğu görülmektedir. İslamofobinin kökenleri, İslam'ın İspanyaya yayılışına kadar gitmektedir. Müslüman ilerleyişi ancak franklar tarafından durdurulabilmiş ve ardından da İspanyanın yeniden fethine bağlı olarak da Müslümanlar Avrupa'dan temizlenmeye çalışılmıştır.

Bu dönem politikaları esasında İslamofobiye kaynaklık etmektedir. Daha sonra Doğu Avrupa'daki Osmanlı ilerleyişi Avrupa'da yeni bir İslamofobiye yol açmıştır. Pek çok metinde ve çizimde Müslümanlar ötekileştirilerek bir barbar gibi tanımlanmıştır. Osmanlının gerileyişi ile ortaya çıkan devletlerde de İslamofobi oluşmuş ancak bu nefret İslam'ı tanımamaktan değil milliyetçi duygular nedeniyle meydana gelmiştir. Günümüzde batıdaki aşırı sağcılar tarafından hedef olarak gösterilen İslam, Soğuk Savaş'ın bitişi ve Sovyetler Birliğinin dağılışı ile daha büyük bir hedef haline gelmiştir.

Son zamanlarda Orta Doğu'da gelişen savaş ortamı ile Avrupa'ya her zamankinden fazla Müslüman akımı meydana gelmiş ve Avrupalılar bu az tanıdıkları inançla iç içe olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Radikal gruplarda bu akımlardan yararlanarak dünyanın pek çok yerinde kolaylıkla eylemde bulunma fırsatı bulmuşlardır. Radikal grupların bu ilerleyişi ister istemez aşırı sağcı grupların Müslümanlara daha da önyargı ile yaklaşmasına neden olmaktadır.

Bugün dünyanın her yerinde Müslümanlar vardır. Ancak Müslüman mezheplerinin çeşitliliği zaman zaman Müslümanlarca bile bilinmemektedir. Ayrıca Müslümanlık Araplıkla aynı şey zannedilmekte ve İslam'a geçen pek çok kişi Arap ismi alarak Müslümanlığı Araplaşma ile karıştırabilmektedirler. Radikal İslamcılarının saldırıları dünyanın pek çok yerindeki insanı İslam karşıtı olmaya itmekte ve bu da o bölgelerde yaşayan Müslümanların bir kısmının radikalleşmesine neden olmaktadır. Bu durum bir noktada kısır döngü meydana getirmektedir.

Tüm bu olanlara karşın ekonomik sebeplerle Ortadoğu'ya sadece İslam penceresinden bakılamamakta, Ortadoğu petrol kaynaklarıyla dünyanın hala dikkatini çekmektedir. Bu durum son yüzyıldır batı tarafından Ortadoğu'ya gerçekleştirilen müdahaleyi de açıklamaktadır. 2001 yılında sonra bu müdahaleler artmış, ancak bölge yapısının iyi bilinmemesi nedeniyle bu müdahalelere geri dönüş çok sert olmaktadır.

3.4.Orta Doğu'nun Dünya Sistemlerine Etkisi

Tarihe bakıldığında Ortadoğu bir zenginlik ve refah bölgesidir. İlk Çağ'dan başlayarak önce Anadolu'daki yabani arpa ve Mezopotamya ve Mısır'da gelişen tarımla zenginleşen bu coğrafya, kalay, altın ve kereste ticareti ile zenginliği İran, Anadolu ve Levent'e taşımıştır. Bu zengin coğrafyanın dışa açılan kapısı olan Fenikeliler ile de bu zenginlik Akdeniz'e ve Persler ile de Orta Asya'ya yayılmıştır.

İslamiyet ortaya çıktığında Ortadoğu'nun üç temel önemi vardır: Mısır'ın tahıl ambarı konumu, o dönem Roma'nın dini olan Hıristiyanlığın kutsal bölgelerini barındırması ve dönemin en önemli ticaret yollarının buradan geçiyor olması. Sırf bu sebeplerden denilebilir ki, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrıldığı 395 yılından sonra Batı Roma İmparatorluğu 476'da yıkılmış, ancak bu zenginlikleri elinde uzun yıllar tutan ve bu sayede sağlam temeller üzerinde varlığını devam ettiren Doğu Roma İmparatorluğu 1453'e kadar varlığını sürdürmüştür.

Avrupa'da XI. yüzyılda gerçekleşen Haçlı Seferleri ve sonrasında başlayan felsefi, sanatsal ve edebi yükseliş ve dini reformlar Batı'nın tekrar bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlamış ve bu güç, XV. yüzyılda Avrupalıların gerçekleştirdiği yeni deniz yollarının keşfi ile ekonomik temellerini de sağlamıştır. Orta Çağ boyunca Doğu'dan kopuk yaşayan Batı, kendi tarım sistemini geliştirerek, Roma İmparatorluğu'ndan yaşanan Doğu'ya bağımlılığı ortadan kaldırmış, yeni ticaret yolları ile de zenginliğini Doğu'nun üstüne çıkarmıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise artık Dünya Avrupalılar tarafından kolonileştirilmeye başlanmıştır ve yeni keşfedilecek topraklar tükendikçe gözler de Orta Doğu'ya çevrilmiştir. Arap yarımadası çevresinde koloniler edinen İngiltere, Mısır'ın da Osmanlı'dan kopmasıyla Orta Doğu'ya müdahale için yeni yollar kazanmıştır. Petrolün keşfiyle, sanayileşmesi daha da hız kazanmıştır. XX. yüzyıla girilirken artık Orta Doğu'daki petrol kaynakları keşfedilmeye başlamış ve Orta Doğu Avrupalılar için tekrar hedef haline gelmiştir. "Bölgenin bugünkü siyasi

coğrafyası I. Dünya Savaşı'ndan sonra şekillendi. O tarihten günümüze kadar bölge halkı birbiriyle savaşmadı (İran-İrak savaşı ve Arap-İsrail savaşı dışında) ama istikrar ve refahı da göremedi⁹".

I. Dünya Savaşı'nın ardından dağılan Osmanlı İmparatorluğu, sadece İstanbul ve Anadolu'yu elinde tutmaktadır. Anadolu'nun da önemli bir kısmı Avrupa nüfuzu altındadır. Oluşturulan yeni sınırlar, hem Ortadoğu'da yeni dengeleri belirleyecek hem de bir bakıma Dünyadaki tarihsel akışı tamamen değiştirecektir.

İrak ve diğer Körfez ülkeleri İngiliz egemenliğinde kalırken, İngiltere İran ile ilişkilerini geliştirmektedir. 1908 yılında kurulan Anglo-Fars Petrol Şirketi (Daha sonra BP adını alacaktı), Orta Doğu'da yapılacak olan petrol aramalarının öncülüğünü yapmaktadır. Hızla gelişen sanayi ve I. Dünya Savaşı ile petrol ihtiyacı artmış, 1929 Buhranı ve İran'da bulunan petrolle tüm dikkatler uzun yıllardan sonra tekrar Orta Doğu'da toplanmıştır. 1927'de Irak, 1938'de Suudi Arabistan'da da petrol bulunmasıyla birlikte Orta Doğu birincil öneme sahip olmuştur. Bu petrol kaynaklarından en önemlisine sahip olan Suudi Arabistan'daki Vehhabi yönetim ekonomik gücünü arttırırken bir yandan da genişlemeye devam etmiştir.

Petrol kuyuları ortaya çıksa da, Arap devletleri arasındaki siyasi kopukluk nedeniyle çıkan petrolün işlenmesi Avrupalı devletlerin kontrolüne girmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası güç dengelerinin değişmesiyle birlikte özellikle Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nin bölgeye müdahalesi söz konusudur. Birleşik Devletler ve İngiltere mevcut Körfez ülkelerini desteklerken, Sovyetler Birliği sosyalist darbe ve devrimleri destekleyerek Irak ve Libya'da nüfuz elde etmiştir.

ABD, İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler içerisinde olan İsrail'in, Sovyetler Birliği tarafından desteklenen Mısır ve Suriye ile yaşadığı son bir gerilim Orta Doğu'nun aslında Dünya piyasalarında ne kadar etkili olduğunu da gösterecektir. 1967'de itibaren aktif mücadele içerisinde olan Filistin Kurtuluş Örgütü, Marxist-Leninist yapılanmalardan da destek görmektedir. Sosyalist hükümetlerce yönetilen

⁹Yeşilyurt, Yaşar, "Orta Doğu'yu Anlamak: Değişim, Demokrasi ve İslam", *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 302.

Mısır ve Suriye de Sovyetler Birliği'nin desteğini alarak tekrar savaş hazırlıklarına girmiştir.

1973 yılında gerçekleşen Yom Kippur Savaşı, İsrail ve Arap devletler arasında yaşanan son sıcak savaştır. Bu sefer daha iyi bir planlama ile kaybettikleri toprakları almak isteyen Mısır ve Suriye, Yahudilerin en kutsal bayramı Yom Kippur'da saldırıya geçmişlerdir. Doğrudan savaşa girilmese de, diğer Arap devletleri de Mısır-Suriye ittifakına destekte bulunmuşlardır. Ancak bu savaşta da istenilen başarıyı sağlayamayan Araplar geri çekilmeye başlamış ve İsrail Birleşmiş Milletler müdahalesi ile durdurulabilmiştir.

Yom Kippur Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri'nin İsrail'e yardımı Arap dünyasında büyük tepki uyandırmıştır. Bu tepki Orta Doğu'nun hala Dünya ekonomisinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Arap ülkelerinin Birleşik Devletler ve Avrupa'ya ambargo koymasıyla ortaya çıkan kriz 1980'lere kadar etkisini sürdürmüştür. Böylelikle Avrupa kontrolündeki petrol üretimi Arapların kontrolüne geçmiştir. Bu süreç her ne kadar Batılı devletlerin alternatif enerji kaynakları aramasına yol açsa da, Petrole bağımlılık bugün de devam etmektedir.

Orta Doğu'nun ekonomik etkilerinin küresel boyut kazanmasına karşılık olarak Arap dünyasının da Sovyetler Birliği'ne yaklaşması, Batılı ülkelerin Orta Doğu'daki sosyalist etkilere karşı, Orta Doğu milli kimliklerinin en önemlisi olan İslam kimliğine destek vermeleriyle sonuçlanacaktır. Böylece İslamcı hareketler güç kazanırken, İsrail-Filistin süreci de yeni bir boyuta girmiştir. OPEC gibi uluslararası petrol fiyatının kontrolünü sağlayan organizasyonların önemini yitirmesiyle birlikte Arap ülkelerinde daha bireysel üretim önem kazanmıştır. Tek tek hareket edecek olan Orta Doğu devletleri böylelikle kendi kalkınmalarını sağlarken Filistin de kendi mücadelesiyle baş başa kalmıştır.

Filistin hareketinin desteklenmesine dair güçlü bir Arap düşüncesi olmasına rağmen, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün faaliyetleri devletlerin kuruluşundaki meşruiyeti tehdit ediyordu. 1970'de el-Fetih Ürdün'de bozguna uğradı ve Lübnan'a göç etmek zorunda kaldı. FKÖ'nün Lübnan'da egemen olma ihtimali olunca, Suriye tarafından bastırıldı. 1979'daki Camp David anlaşması Filistin'le Arap hami devletler arasındaki ilişkilerdeki bir diğer gerileme alanı oluşturdu. Filistin'in çıkarlarını korumak ve bir karşı eğilim geliştirmek konusunda Arap birliğinde çözüme gösterdiler, çünkü Arap devletleri Filistinlilere aldırmandan kendi çıkarlarını gözetiyorlardı (Lapidus, 2013b: 174).

Başlangıçta dönemin de etkisiyle ulusal laik kavramlar üzerinden mücadele eden Filistinlilerin söylemi zaman içerisinde “cihat”, “şehit”, "mücahit" gibi kavramlara dönüşerek İslamcı bir söylem oluşmaya başlamıştır. Bu dönemlerde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a girmesiyle birlikte İslam dünyasının genelinde de laik fikirlere karşı bir duruş oluşmuş ve İslami yaklaşımlar güç kazanmıştır. Bu durumun en önemli etkilerinden birisi de İran İslam Devrimidir.

Her ne kadar İran Şii bir devrim gerçekleştirmiş olsa da, bu devrim laik bir yapıyı savunan Şah Muhammet Rıza Pehlevi'nin İslamcılara karşı mağlubiyetini göstermektedir. Mısır'da da İslamcı görüşler güçlenmeye başlayarak, Enver Sedat'ın davetiyle Müslüman Kardeşler Mısır'a geri dönerek hızla sosyal yaşama etkiye bulunmaya başlamıştır. İslami örgütlerin güçlenmesinin ve askeri bir şekilde ortaya çıkmasının en net görüldüğü yerler ise Lübnan'da Lübnan İç Savaşı ve Sovyet-Afgan Savaşıdır.

Lübnan iç savaşı İran Devrimi'nden önce başlamış, ancak daha uzun süre sürmüştür. El-Fetih'in Ürdün'den Lübnan'a geçmesiyle başlayan süreç, İslami yükselişin de etkisiyle zaman içerisinde Hıristiyan-Müslüman çatışmasına dönüşür. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Kara Eylül olarak adlandırılan Ürdün'deki çatışmaları kaybederek Lübnan'a kayması ile birlikte bu ülkede bulunan 300,000 Filistinli mülteciye katılır (Cleveland, 1994: 344). Filistinlilerin silahlanması, ülkenin güneyini ele geçirmeleri ile birlikte bu bölgeye İsrail müdahalesi başlamıştır. Bu arada Filistinlileri tehdit olarak algılayan Lübnan Hıristiyanları da silahlanmaya başlamışlardır. Savaşın başlamasıyla birlikte İsrail ve Suriye de müdahale etmiştir ve İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ile birlikte bölgede Hizbullah kendini göstermeye başlar. 1990 yılına kadar süren savaştan sonra ülkenin büyük kısmı Suriye nüfuzu altına girerken, güneyde İsrail kontrol bölgesi oluşturmuştur. Birleşmiş Milletler hatları oluştururken, Hizbullah aktif eylemlere geçmiş, Filistin Kurtuluş Örgütü ise bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

İslami yükseliş kendini İran'da da göstermiştir. 1979 İran Devrimi, sadece İran için değil, tüm Orta Doğu, dünyadaki Müslüman devletler ve Orta Doğu ile ilgilenen dış güçler için şiddetli bir öneme sahiptir. İran'da bu devrim "sarsıcı bir

olay" olarak adlandırılıyor ve ülkedeki politik, sosyal, iktisadi ve hukuki yapıyı tamamen dönüştürmektedir (Cleveland, 1994: 398). İslam Devrimi, Avrupalı kalkınmadan umudunu kesmiş ve İslami bir modele özlem duyan tüm Müslümanları heyecanlandırmıştır. Ancak diğer Orta Doğu liderleri bu dönüşüme sıcak bakmamaktadır. Ayrıca çoğunluğu Sünni olan Orta Doğu'da Şii bir devrim olması nedeniyle İran kendine taraftar bulamamıştır (Cleveland, 1994: 398).

İslami görüşün Batıya en büyük yan etkisi de gene İran'da görülmüştür. İran, İsrail-Filistin meselesini cihat olarak görmektedir ve İsrail taraftarı olarak gördüğü Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile diplomatik ilişkiler kesilme noktasına gelmiştir. Şah'ın aksine Ayetullah petrol politikalarında ABD'ye yakın değildir. 70 yıldır süren İran petrol politikaları artık değişmektedir.

İran ile başlayan İslami hareketlenmenin bölgeye etkisi büyüktür. Bunun en önemli sonucu ise İran-İrak savaşı ve Hizbullah'ın ortaya çıkışı olmuştur. Şah döneminde de gergin olan İran-İrak ilişkileri, İslami devrimden sonra daha da kötüleşir. İran'da gerçekleşen devrimle İran'ı zayıf gören Saddam Hüseyin İran'a saldırı emrini verirken, mevcut petrol piyasaları ve ideolojik gerekçelerle Birleşik Devletler, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin de desteğini arkasına almıştır. İki tarafın da yenişememesiyle biten savaş, her iki ülkenin de petrol ülkesi olmasının da etkisiyle uluslararası ekonomiye derin izler bırakmıştır. Militan bir temelde devrim yapan İran, bu savaşla etki alanını Suriye ve Lübnan'a kadar genişletmiştir.

İslami yükseliş sadece İran ve Lübnan'da değil, hemen hemen her Müslüman nüfus barındıran bölgelerde, hatta Batı ülkelerinde gerçekleşmiştir. Pek çok yerde İslami düşünce politik ve sosyal bir hareket olarak gelişirken, uluslararası düzeyde cihatçı örgütler de gene bu dönemde güç kazanmışlardır. Bu dönemi anlamak günümüzdeki cihatçı akımların temellerini ve hedeflerini bilmek ve barış çalışmalarını da buna göre yönlendirmek açısından önemlidir.

Dünyanın dört bir yanında gerçekleşen sosyalist devrimler, yaşanan petrol krizleri ve Orta Doğu'da Batı karşıtlığı ile oluşan Sovyet yanlısı eğilimler, Batılıların bölgedeki İslami gruplara destek vermesine neden olmuştur. Burada oluşan süreç önemlidir. İslami hareketlerin önemli bir kısmı sadece siyasi ve toplumsal

düzyededir ve bölge yönetimlerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşılık cihatçı gruplar aynı Vehhabiler'de de olduğu gibi dış destekler ve katılımlarla güçlenmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Batılılarca yönetilen bölgede çeşitli yerel savaşlar gerçekleşse de sınırlar fazla değişmemiştir. En büyük değişiklik Necd Krallığı'nın Hicaz'ı fethi ile Suudi Arabistan'ın kurulması olmuştur. Böylece Vehhabiler İslamiyet'in kutsal topraklarına egemen olmuşlardır. Her ne kadar bölge Avrupalıların sömürgesi durumunda olsa da Müslüman kimlikleri bu dönemde de ön plandadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Filistin'de Yahudi devletin kurulması Haçlı Seferleri'nden bu yana ilk defa bölgede Müslüman bir devletin varlığı demektir. Orta Doğu'da ortaya çıkan çatışmaların ilk noktası bu yeni devletin varlığı olmuştur. Daha sonrasında soğuk savaş ile birlikte Orta Doğu tekrar önemli bir odak noktası haline gelmiştir. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) 1960 yılında kurulmasıyla bölge yeniden yüksek bir önem taşımaya başlamıştır. Bu örgütün 13 üyesinin altısı bu coğrafyada yer almaktadır. Günümüz uluslararası piyasaların üzerinde petrolün etkisi ve önemi göz ardı edilememektedir. Bu durum bölgedeki savaşı da açıklamaktadır.

Bölgedeki çatışma ortamı ve bu çatışma ortamına müdahale eden ülkeler daha sonra ekonomik krizlerle karşılaşmıştır. Bunlardan ilki Yom Kippur savaşında açık bir şekilde İsrail'in tarafını tutan Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Japonya, Hollanda ve Birleşik Krallığa uygulanan ambargodur. Bu ambargo sonrasında 1973 petrol krizi olarak anılacaktır. Bu petrol krizi ile pek çok Avrupa ülkesi ve Japonya Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu politikasını izlemeyeceklerini açıklamışlardır.

Bu kriz ile birlikte dünya Orta Doğu'nun etkisini ilk defa bu kadar derinden yaşamıştır. Uzun vadede bu ekonomik güç Orta Doğu'yu tekrar hedef haline getirmiştir. Aynı zamanda bu ambargo ile birlikte yapılan yeni ekonomik politikalar OPEC'in etki alanını da düşürmüştür. 1979 yılında İran İslam Devrimi ile birlikte ikinci petrol krizi meydana gelmiştir. Bu krizin ardından başlayan Irak – İran savaşı

ile petrol fiyatları 1980 yılının ortasına kadar yükselişi devam etmiş, meydana gelen küresel enerji krizi daha sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar uzanan bir domino etkisi yaratmıştır.

Gene Irak'ın Kuveyt'i işgali ile tekrar bir petrol krizi yaşanmış ve bu durum Batının Orta Doğu'ya yaklaşımını değiştirmesine yol açmıştır. Bu krizlerden uzak kalmanın en kolay yolu bölge yönetimlerini kontrol etmektir. Bu durum 1990 yıllarından itibaren Batılılar, petrole dayalı ekonomik dengeler oluşturmak amacıyla Orta Doğu'ya doğrudan müdahale etmişlerdir.

Soğuk savaşın bitmesiyle Orta Doğu'da güç dengeleri değişmiş ve oluşan otorite boşluğunda ise cihatçı gruplar güç kazanmıştır. Cihatçı grupların standart bir devlet anlayışı içinde olmayışı nedeniyle stabil bir ekonomik yapı oluşturulamamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası hızlı yükselişe geçen cihatçı akımlar zaman içinde bölgedeki iktidarlar ve küresel ekonomi açısından tehdit oluşturmaya devam etmişlerdir. Özellikle Arap baharı sonrası oluşan derin otorite boşlukları bu örgütleri taraflı devlet kuracak kadar güçlendirmiştir. Bu örgütlerin güçlenmesi bir tehdit olarak algılandığından uluslararası müdahaleler hızla gerçekleşmiş, bölge cihatçı örgütlerle bu örgütlere destek sağlayan ve karşısına kendi örgütünü koyan büyük güçlerin savaş arenası olmuştur. Bölge petrol yatakları nedeniyle dünya ekonomisini yönlendirecek öneme sahiptir. Özellikle uzun vadede azalan enerji kaynakları düşünüldüğünde buradan pay almak isteyen güçlerin ilgisini çekmektedir. Bu durum savaşın boyutunu büyütmektedir. Burada önemli olan öncelikle ekonomidir.

Bu müdahaleler ister istemez dünyadaki farklı ülkeleri de Orta Doğu'daki bu çatışmanın içine çekmektedir. Kısa zamanda Türkiye ve Avrupa'da gerçekleşen saldırılar Ortadoğu'daki çatışmanın nasıl bir küresel boyuta ulaştığının göstergesidir.

3.4.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Soğuk Savaşın bitişinin İslam dünyasına iki önemli etkisi olmuştur:

- 1) Sovyetler Birliği'nin desteklediği seküler, sosyalist hareketler önemli bir güç kaybına uğramıştır
- 2) İslam dünyası genelinde oluşan otorite boşluklarında Cihatçı hareketler hızla örgütlenmiş ve güç kazanmıştır.

Sovyetler Birliği, Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu altı cumhuriyet ve yedi özerk cumhuriyet barındırmaktadır. Birliğin dağılmasıyla Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da Müslüman kimliği ön plana çıkmıştır. Öte taraftan Rusya içerisinde de Müslüman topluluklar kimi yerde kimlik, kimi yerde de bağımsızlık mücadelesine girerek dini otoritenin uzun yıllardır yasaklandığı bölgelere dini etkileri taşımışlardır.

Benzer şekilde Yugoslavya'da da dağılma yaşanırken, bu coğrafyada Müslümanlara etkisi daha şiddetli olmuştur. Bosna-Hersek ve Kosova'da yaşananların yanı sıra, eski Marxist-Leninist ülkelerde dinin egemenlik alanının genişlemesiyle birlikte Müslüman azınlıklar sadece kendilerine has bir ayrımcılıkla karşı karşıya kalmışlardır. Müslümanların çoğunlukta olduğu Sovyet sonrası devletler, Bosna-Hersek, Kosova ve Arnavutluk'ta Müslümanlar hızla güç kazansalar da yönetimlerine doğrudan bir etkide bulunamamışlar, buna karşılık Yemen, Afganistan ve Somali'de cihatçı gruplar hızla güçlenmişlerdir.

Burada dikkat çeken bir husus, cihatçı oluşumların otorite eksikliği olduğu bölgelerde ortaya çıktığıdır. Diğer bölgelerde de özellikle Soğuk Savaş sonrası güçlenen cihatçı örgütler, otorite boşluğundan faydalanamadıkları için iktidarı ele geçirememiş veya ortak olamamışlardır.

Bu döneme gelindiğinde cihatçı örgütlerin hedefleri şunlardır:¹⁰

- İsrail devletini ortadan kaldırmak.
- İslam ümmetini tek bir devlet altında toplamak.

¹⁰ Foreign (Terrorist) Fighter Estimates: Conceptual and Data Issues, (2016), <http://icct.nl/wp-content/uploads/2015/10/ICCT-Schmid-Foreign-Terrorist-Fighter-Estimates-Conceptual-and-Data-Issues-October20152.pdf>

- Cihat yoluyla İslamiyet'i yaymak.

Bu hedefler doğrultusunda etki alanlarını genişleten örgütler, özellikle petrol bölgelerini ele geçirerek dünyanın dikkatini çekmiş, eylemleriyle de korku ve panik havası yaratmışlardır. Bu cihatçı tutum, çoğu zaman Müslüman topraklardan da tepki çekerek cihatçı hareketleri Müslüman devletlerle karşı karşıya getirmektedir.

Suudi Arabistan'dan sonra Afganistan'da da cihatçı bir yönetim oluşsa da, kendini İslam Devleti olarak adlandıran DAESH örgütüne kadar devamlı cihat halinde bir devlet yapılanması içerisine girilememiştir.

3.4.2. Arap Baharı

Çoğunlukla İsrail-Filistin çatışmaları ve petrol ile dünya gündemine giren Ortadoğu, tarihinde yaşadığı en büyük değişimlerden birini 18 Aralık 2010 tarihi ile yaşamıştır. Tunus'ta sebze arabasına el konulan Muhammed Buazizi'nin kendisini yakmasıyla başlayan ve başta işsizlik, ifade özgürlüğü ve kötü yaşam koşullarını hedef alan protestolar kısa sürede tüm Arap dünyasına yayılmıştır.

Toplumsal yapıları içerisinde çoğu totaliter bir siyasi yapıyla yönetilen Arap toplumları için Tunus'ta başlayan ayaklanma, yıllardır değişmeyen yönetimlerini değiştirmek için bir şans olarak görülmüştür. Tunus'ta başlayan protestolar, Moritanya, Somali, Cibuti, Filistin ve Suudi Arabistan'da ufak çapta protestolara; Cezayir, Sudan, Suriye ve Irak'ta büyük çapta protestolara; Fas, Ürdün, Kuveyt, Bahreyn, Lübnan ve Umman'da hükümet değişikliklerine; Tunus, Libya, Mısır ve Yemen'de de iktidarın tamamen devrilmesine yol açmıştır. Protestoları Libya, Suriye, Irak ve Yemen'de iç savaşlar, Mısır'da da askeri darbe takip etmiştir.

Arap Baharının oluşum sürecine bakıldığında, Arap-İslam toplumlarında gerçekleşmiş ilk kitlesel eylemlerdir. Özgürlük ve temel haklar düzeyinde başlayan eylemler çoğu bölgede hükümeti devirme hareketine dönüşmüştür. Dahası bu toplumsal hareketlerin çoğu, Tunus devlet başkanı Zeynel bin Abidin'in bir ay

içerisinde devrilerek Suudi Arabistan'a sürgüne gitmesiyle başlamıştır. Yani buradan şu çıkarım yapılabilir: Toplumsal hareketlerin çoğu devrilemez olarak görülen bir liderin devrilmesiyle devrimci bir nitelik kazanmaktadır.

Burada önemli olan bölgesel toplumsal dengeleri anlayabilmektir. Daha önce de söz edildiği üzere, Arap toplumunda modern kimlik dini kimlikle bir çatışma içerisindedir. İslam dünyasındaki çoğu modernleşme hareketi seküler bir yapı içerisinde gerçekleşmiştir ve hemen hemen tamamında bu hareketlerin başında askeri kişilikler vardır. Buna karşılık Arap Baharı ile ilk defa büyük kitleler, ortak hedefte bir araya gelmiştir.

Protestoların biçimine bakıldığında ise, en sert eylemlerin ve iktidarların devrilme durumunun ise seküler ve/veya militarist devletlerde olduğu görülür: Mısır'da, 1952'de Nasır önderliğinde yapılan devrimle sosyalist ve seküler bir devrim rüzgârı tüm Arap dünyasını sarmıştı. Özellikle Suriye, Irak, Libya gibi bölgeleri etkileyen bu rüzgâr, Arap-İslam dünyasında bugüne gelen seküler-Müslüman çatışmasının da temellerini atmıştır. Buna karşılık bu sürekli bir çatışma değildir. "Devlet-Müslüman Kardeşler arasındaki ilişkiye baktığımızda, sürekli bir dışlama ilişkisinden ziyade, her iki kesim için pragmatik bir ilişkinin varlığından bahsedebiliriz¹¹".

Uluslararası sistemin bir parçası olarak Arap devlet sisteminde 1970 ve 1980'li yıllarda meydana gelen sosyoekonomik ve dinsel değişimler ile, 1990'da sosyalist sistemlerin çöküşü, Arap dünyasında beklenmedik değişimlere yol açtı. 1960 ve 1970'lerde yaşanan sosyo-ekonomik kalkınma hamlesi zamanla çıkmaza girdi. Bundan sonra yaşanan ekonomik liberalizasyon, genel olarak Arap ülkelerinin çoğunda zengin azınlık, orta ve alt sınıflar arasındaki gelir uçurumunun artması, kamu sektörünün etkisizleşmesiyle işsizliğin ve yoksulluğun artması, şeklinde gelişti.¹²

Arap dünyasında yaşanan Ba'as iktidarı, Libya ve Mısır darbeleri ve Tunus'ta gerçekleşen devrim, sekülerleşme programlarına karşın pek başarılı olamamıştır. Bu ülke ve iktidarlarda modernleşme, hâkim partilerin kontrolindedir ve her ne kadar seçim olsa dahi devletler tek partiler tarafından yönetilmektedir. Totaliter bir biçimde

¹¹Güler, Hasan, Deniz, Çağlar, "Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Mısır "Baharı" ve Sonrası", *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 240.

¹²Somuncuoğlu, Ecehan, "2011 Ayaklanmalarının Arap Devlet Sistemine Etkileri: Siyasal Değişim ve Jeopolitik Bağlam", *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 161.

yönetimi ele almış bu iktidarların kendi modernleşme programları dâhilinde muhalefeti bastırmaları oluşan tepkinin başlangıcıdır. Dahası bu modernleşmenin seküler yollarla yapılıyor olması da, toplumlarda oluşan tepkinin İslami yollarla gerçekleşmesi açısından son derece normal sayılmaktadır.

Soğuk Savaş'ının bitmesiyle birlikte totaliter yapıların zaman içerisinde liberal-demokratik bir yapı içerisine gireceği ve bu değişimle toplumsal kalkınmaların hızlanacağı yönünde olan görüş zaman içerisinde iflas etmiştir. Totaliter sosyalist iktidarların baskısına yönelik tepki, aşırı İslamcı bir şekilde gerçekleşmeye yüz tutmuştur. Nitekim Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından el-Kaide ve Hizbullah gibi örgütlerin güçlenmesi ve bu örgütlerin belli bir halk tabanından destek alıyor olması Ortadoğu'yu farklı bir siyasi yapı içerisine itmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'daki otoriter yapılar hem Amerika Birleşik Devletleri hem de Sovyetler Birliği tarafından tercih edilir durumdadır. Bu durum ittifakları olan devletlerdeki yönetsel değişikliği güç duruma getirmektedir. Bu sayede Körfez ülkelerindeki devlet yapıları daha da sağlam bir hale bürünürken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Mısır, Libya, Irak ve Suriye gibi devletler yeni bir küresel politika içerisine girmek zorunda kalmışlardır. Dahası Enver Sedat'ın Müslüman Kardeşleri Mısır'a çağırması ile İslami siyaset önemli bir hareket alanı kazanmıştır.

Arap devlet sisteminin Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulmasından sonra 1980'lere kadar sürekli hareket halinde bir Arap toplumu söz konusuydu. Bağımsızlık mücadelesi, milliyetçilik, pan-Arapçılık ve İslamcı dalga gibi rakip ideolojiler ve kültürel blokların içinden geçen Arap toplumu, 1990 ve 2000'lerde bunların hepsini tüketti. Bunu giderebilmek için otoriter rejimlerin, uzun süredir baskı altında olan İslamcı siyasete alan açması (en örgütlü toplumsal ve siyasal güç olarak), İslamcı hareketlerin söylemleri ve siyasetlerini dönüştürerek sisteme entegre olmalarını zorunlu kıldı.¹³

Oluşan bu gibi siyasi hareketler, kültürel etkilerle de bölgeselleşerek Arap dünyasını saran bir "Bahar" hareketinin önünü açmıştır. Buradaki en büyük sıkıntı ise Arap hareketlerinin ortak hareketten uzak oluşudur. Eylemler her ne kadar tüm Dünya'nın dikkatini üzerinde toplamayı başarsa da, Ortadoğu hareketleri bölgesel

¹³Somuncuoğlu, Ecehan, "2011 Ayaklanmalarının Arap Devlet Sistemine Etkileri: Siyasal Değişim ve Jeopolitik Bağlam", *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 165.

etkilerle sınırlı kalarak küreselleşememiştir. Totaliter yapılarda oluşan iktidar boşluğu ise kısa sürede çok farklı ve radikal hareketlerin kendine alan bulmasına neden olarak "Arap Kışı"na yol açmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA BARIŞ ÇALIŞMALARI

4.1. BARIŞ ÇALIŞMALARININ TEMELLERİ

İnsanlık tarihinde savaş çok önemli bir yer tutmuştur. Toplumsal çatışma belli bir problemi ortadan kaldırmak üzere meydana gelmesine karşılık her zaman yeni problemleri de meydana getirmiştir. Çatışmanın en önemli noktalarının biride geleneklerce ve inançlarca yasaklanmasına rağmen geleneklerin ve inançların devamlılığı için savaş yapılmaya devam edilmektedir. İnsanlık tarihinde çok uzun yıllar barış çalışmaları olmamıştır.

Barış çalışmaları çok disiplinli bir alandır ve siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, antropoloji, teoloji, psikoloji ve felsefe gibi pek çok alanı içermekte olup, bu çalışmaların yapılmasında birden fazla yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler zaman zaman askeri müdahalelerle sağlanmaya çalışılırken, günümüzde daha yaygın olan sivil toplum kuruluşları ve gönüllülerle uluslararası kuruluşlar önemli yer teşkil etmekte ve her yıl bu organizasyonlara fon ayrılmaktadır. Organizasyonlar üzerinden sağlanmaya çalışılan barış çalışmaları 1959 yılında kurulan Oslo Barış Çalışmaları Enstitüsü ile akademik bir boyut kazanmıştır. Nitekim bir bölgede barışı sadece gönüller ve sivil toplum kuruluşları çalışanları veya barış kuvvetlerine bağlı askerlerle sağlamak mümkün değildir. Her bölge ve her çatışma ortamı kendine özgü bir iç dinamik barındırmaktadır. Bunun tarihsel sürecini incelemek, sahasına inmek ve çözüm yollarının neler olabileceğini belirlemek akademisyenlerin görevidir.

Bu çalışmaları yapmadan önce bilinmesi gereken üç önemli nokta vardır:

1. Çatışmanın nedenlerini anlamak
2. Savaş, soykırım, terör ve insan haklarının ihlallerini engellemek veya çözmek

3. Barışçıl ve adil bir toplum ortamı kurmak

Bilinmesi gerekir ki barış sadece savaşın yokluğu demek değildir. Ayrıca adil yaşam koşulları, eğitim koşulları, güvenlik ve insan haklarının sağlanması tam anlamıyla barış çalışmalarını karşılar.

Barış sadece çatışma ortamının ortadan kaldırılmasıyla sağlanmış olmaz. Altta yatan problemlerin bulunması ve çözülmesi gerekir. Bunu da sivil toplum kuruluşları veya uluslararası örgütler sağlamak yeterli olamaz. Burada önemli olan barış sağlanmak istenen bölgedeki insanların bilinçlendirilmesi de önemli yer teşkil eder. Bu barış ortamı sadece okullarda gösterilebilecek bir ders değil, her yaştan insana verilecek devamlılığı sağlanan bir eğitimle mümkündür. Barış çalışmalarına işte bu açıdan yaklaşmak gerekir.

Barış çalışmaları ile ilgili bilinmesi gereken şeyler, yukarıda belirtildiği üzere çok disiplinli olması, bu noktada eleştiriler teorilerin kullanılması, çok seviyeli olması yani sadece devletler ve uluslararası değil etnik gruplar, komşular, aile, hatta bireyler arası yaklaşım içinde bulunulması ve çok kültürlü olması bu çalışmaların önemli temel taşlarıdır. Normatif bir disiplin olan barış çalışmaları sık sık değer yargılarında da bulunur.

Barış çalışmalarının başlangıcına tam bir tarih verilemez. Buna karşılık ilk yazılı anlaşma olan Kadeş Anlaşması devletlerarası barışın sağlanmasında ilk yazılı belge olarak önemli bir yer teşkil eder. Modern anlamda ilk barışa yönelik organizasyon 1863 yılında Cenevre’de kurulan Kızılhaç örgütüdür. Bu organizasyonun sembolünü takan sıhhiyelerinin vurulmaması ve yaralıların bu sıhhiyelerce taraf gözetilmeksizin tedavi edilmesine yönelik kurulmuştur. Daha sonra 1868 yılında da İslam dünyasında Kızılhaç’a denk gelen Hilal-i Ahmer Cemiyeti yani Kızılay Osmanlı imparatorluğunda kurulmuştur. Bu iki organizasyon daha sonra 1919 yılında birleşmiştir.

1901 yılından itibaren Norveç’te verilmeye başlanan Nobel Barış ödülü de bu barış çalışmalarına yönelik bir diğer hamle olmuştur. Batıda savaşa yönelik bakış açısında değişim birinci dünya savaşında gerçekleşmiştir. Barışın öncelikli olduğuna

yönelik düşünce özellikle 1919 yılında Paris Barış Konferansında dile getirilmiştir. Milletler Cemiyetinin kuruluşu bu barış çalışmalarına yönelik bir diğer hamle olacaktır. Ancak ikinci dünya savaşının patlak vermesi bu hamlelerin yetersiz olduğunu göstermiş ve Birleşmiş Milletlerinin kurulmasına önayak olmuştur. Bugünde halen barış çalışmalarında önemli bir yere sahip olan Birleşmiş Milletler soğuk savaş sırasında üye devletlerin içine girdiği çatışma sonucu bu işlevini tam anlamıyla yerine getirememiştir.

Tüm bunlara karşılık birinci dünya savaşı sırasında Fransa'da gönüllü ambulans şoförlüğü yapan Amerikalı gençler daha sonra yardım ettikleri Fransızların kendilerini ziyarete gelmesiyle başlayan gençler arası kültürel değişim programları gibi organizasyonlar daha sonra ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları ve gönüllüler barışa yönelik daha tarafsız ve etkin olmuşlardır.

Günümüzde iki adet barış tanımı vardır:

- Negatif barış – sadece savaşın önlenmesi durumu
- Pozitif barış – herhangi bir adaletsizliğin ve insan hakları ihlallerinin olmaması durumudur.¹⁴

Barış çalışmalarının çıkış noktasında aktivistlerin ve reformcuların oynadığı etkin rol göz ardı edilemez. Özellikle 69 kuşağı ve Amerika Birleşik Devletlerindeki Vietnam savaşı karşıtı protestolar barış çalışmalarını daha da popüler haline getirmiştir. Bugünde bu tarz sosyal çalışmalar yapılmakla beraber sosyal uyuma yönelik çalışmalarda yapılmaktadır.

Günümüzde barış çalışmaları askeri ve sivil olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan askeri barış çalışmaları ilk defa Birleşmiş Milletlerle 1948 Arap – İsrail savaşı ile başlar. Daha öncesinde Milletler Cemiyetinin kontrol ettiği Saar Uluslararası Kuvvetleri ilk barış gözlem kuvvetidir. Bugün on altı bölgede aktif Birleşmiş Milletler barış gücü bulunmaktadır. Daha öncede elli beş bölgede bulunmuş ve görevini tamamlamıştır. Soğuk savaş sırasında 1940lardan itibaren

¹⁴R.J. Rummel, “The Positive Peace Principle”, **Understanding Conflict and War: Vol.5: The Just Peace Chapter 11** (2016)
<https://www.hawaii.edu/powerkills/TJP.CHAP11.HTM>

ulusal ve uluslararası savaş ortamını engellemek için görevlerde bulunan Birleşmiş Milletler barış gücü soğuk savaş bittikten sonra daha fazla bölgede görev almıştır.

Tüm barış harekâtları Birleşmiş Milletler nezdinde yapılmamaktadır. Nijerya önderliğinde yapılan ECOMOG harekâtları, NATO harekâtları, Afrika Birliği harekâtları, Hindistan Barış Gücü, Avustralya/Yeni Zelanda ortaklığında yapılan harekâtlar ve Mısır – İsrail Barış anlaşması uyarınca Sina yarımadasında kurulan çok uluslu askeri kuvvetler Birleşmiş Milletler dışında kurulan barış harekâtlarına birkaç örnektir.¹⁵¹⁶¹⁷

Bu barış harekâtlarında askerlerin eğitimi de çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu müdahaleler sadece askeri müdahalelerle sınırlı kalmaz. Bölge emniyetinin sağlanması da bu birliklerin görevidir. Savaş içerisindeki toplumlarda oluşan yönetim eksikliği bu boşluğu dolduracak yeni çatışan grupları ortaya çıkaracaktır. Bu durum içerisinde sadece barış birliklerinin değil medyanın da önemli bir sorunu vardır.

Askeri barış çalışmalarının ne kadar işlevsel olduğu önemli bir sorunsaldır. Barışın gerçekleştirilebilmesi için yapılan askeri müdahale daha çok olan çatışmanın durması için bir zorlama aracıdır. Bu zorlama bir dönem için işe yarıyor gibi gözükse de geçici bir çözüm sağlamaktadır. Bu yüzden askeri müdahaleler şiddetli çatışma ortamlarında anlık çatışmayı durdurucu güç olarak kullanılmakta veya gerçekleşen ateşkes ortamında güvenliği muhafaza eden bir hakem durumundadır.

Burada en çok merak edilen konu ise Birleşmiş Milletlerde güvenlik konseyi daimi üyelerinin yaptırımlarla bölgelerde ne kadar tarafsız olabildiğidir. Dahası bu devletlerce farklı çıkar gruplarının gözetilmesi, askeri müdahalelerin ve yaptırımların tarafsız bir biçimde ve isabetli bir şekilde yapılabildiği yönünde soru işaretleri uyandırmaktadır.

¹⁵Eboe Hutchful, “The ECOMOG Experience with Peacekeeping in West Africa”, **Monograph No 36: Whither Peacekeeping in Africa?**, April 1999 (2016)
<https://www.issafrica.org/pubs/Monographs/No36/ECOMOG.html>

¹⁶NATO Organization (2016)
<http://www.nato.int/cps/en/natohq/structure.htm>

¹⁷Peace and Security Department (PSD) of the African Union Commission (AUC), 22 November 2014 (2016)
<http://www.peaceau.org/en/page/40-department>

Yukarıda görüldüğü üzere askeri müdahaleler barışın sağlanmasında her zaman etkili rol oynayamamaktadır. Bu nedenle ivil toplum kuruluşları ve diğer gönüllü barış organizasyonları daha işlevsel bir sonuç alabilmektedirler. Ancak bölgeye dışarıdan gelen bu kişiler ve gruplar, bölge halkları tarafından istenmeyebilir. Yabancılara karşı oluşacak bu tarz önyargılardan dolayı, bu kuruluşlarında yapması gereken bölgelerde yerel alt kuruluşlar meydana getirilmektedir. Bu yerel kuruluşlar bölgedeki önyargıları kırabilmekte ve insanlar için alternatifler sunmaktadırlar.

Barışın oluşturulma sürecindeki en önemli noktalardan biri gündelik hayatın devamlılığının sağlanmasıdır. Bu amaçla verilen eğitimlerle ve projelerle yeni istihdam olanakları yaratılmakta ve hatta yerel ekonominin canlanması sağlanmaktadır. Bu yatırımların ve projelerin neye göre ve nasıl yapılacağı barış çalışmacılarının alanına girer.

Özellikle son 30 yılda fark edilmiştir ki doğal afetler de toplumun yapısını değiştirmektedir. Bu nedenle barış çalışmaları doğal afetler sonrasında da bölge halkının ihtiyaçları ve gereksinimleri doğrultusunda müdahalelerde bulunmaktadır. Kısaca günümüzde barış çalışmaları sadece savaş ekseninde bulunmaktan çıkmış olup, her türlü toplum yapısını etkilenen afetlerde de görev almaya başlamışlardır. Gene de halen savaş bölgeleri öncelikli çalışma alanlarıdır. Burada doğanın aksine insana müdahale edebilmenin ve insanı değiştirmenin mümkün olmasının etkisi vardır.

Barış çalışmaları asla bir bölge ile sınırlı kalmaz. Savaş alanlarındaki çatışmalar kimi zaman küresel boyutlara sıçrayabilmekte, uluslararası ticareti etkileyebilmekte ve mültecileri meydana getirmektedir. Uluslararası sözleşmelerle kendilerine çeşitli haklar sağlanan mülteciler, savaş bölgelerinin dinamiklerini de beraberlerinde götürmektedirler. Yani savaş artık küreseldir. Barış çalışmaları da tek bir noktada sabit kalamamaktadır. Dahası çatışan gruplar arasındaki diyalogları sağlamak ve birbirlerine karşı mücadele veren insanları aynı noktada toplayabilmek oldukça zor bir iştir. Bu yüzden tarafların bir birlerini kabul etmesini sağlamak öncelikli görevlerden biridir. Bu çalışmaların sağlanmasında ortak değerlere dikkat

edilmesi, grupların tarihleriyle yüzleştirilebilmesi ve bunun sorumluluğunu tarafların alabilmesi çok önemlidir. İşte bu yüzden bu işbirliğinin oluşturulabilmesi için kurumsal alt yapılarda oluşturulmalıdır.

Tüm bu açılardan düşünüldüğünde yüzyılı aşkın bir süredir barış çalışmaları sürekli olarak gelişmekte ve hatta akademik bir boyut kazanmaktadır. Geriye kalan tek soru ise batıya özgü tanımlanmış olan uluslararası hukuk, insan hakları ve hümanizm kavramlarının tamamen farklı bir tarihsel süreçle ve dinamiklerle meydana gelen doğu toplumlarına nasıl aşılacağıdır.

4.2. ORTADOĞU'YA YÖNELİK BARIŞ ÇALIŞMALARI

Barış harekâtları düşünüldüğünde Birleşmiş Milletler kurulduktan sonra yapılan ilk barış harekâtı Ortadoğu'ya olmuştur. 1948 yılında bölgeye asker gönderen Birleşmiş Milletler, halen bölgede bulunmaktadır. Bu görev dünyadaki en uzun süren barış görevi özelliğini taşımaktadır. Ortadoğu'da bugün halen Birleşmiş Milletlerin üç farklı barış görevi bulunmakta, bu üç görev de İsrail-Arap çatışmalarına yönelik yapılmaktadır.

Ortadoğu'daki çatışma ortamı İsrail-Arap çatışması ile sınırlı değildir. Geçmişte Irak-Kuveyt, Irak-İran savaşları, birinci körfez savaşı, Lübnan iç savaşı gibi çatışma ortamlarıyla daha önce defalarca barış çalışmalarının merkezinde olan Ortadoğu, 11 Eylül sonrası Afganistan, Irak ve Arap baharı sonrası Libya, Yemen ve Suriye'de halen çatışma ortamları devam etmektedir. Buralardaki en büyük sıkıntı bu savaşların içinde yer alan Cihatçı örgütlerin diğer uluslararası organizasyonları tanımamasıdır. Aynı zamanda barış çalışmalarındaki bir diğer önemli bir hususta bölgedeki resmi otoritelerin çalışmalara izin vermesidir.

İsrail – Arap sorunu dışında Ortadoğu'da böyle bir ortam tam olarak sağlanamamış ve çalışmalar bu sebeple komşu ülkeler ve mülteciler üzerinde devam etmektedir. Bölge çatışmalarına sık sık diğer ülkeler tarafından da müdahale edilmesine rağmen sivil toplum kuruluşlarının eksikliği tam anlamıyla bir barış

görüşmelerinin başlamasını engellemektedir.

Burada bir diğere önemli husus Cihatçı akımların bu tarz görüşmelere yanaşmamasıdır. Yeni Selefi akım kendisini mutlak doğru kabul etmekte, karşısındakini ötekileştirmekte ve tüm bunlarda barış görüşmelerinin başlayamamasına neden olmaktadır. Barışın tek taraflı sağlanamayacağını düşündüğümüzde, barış görüşmeleri için taraflar gerekmektedir. Burada önemli olan nokta bölgelerde Cihatçıların üçüncü bir taraf olarak ortaya çıkmasıdır.

Bugün Cihatçı akımların etkin olduğu bölgelerde barış görüşmelerinin sağlanamamasının sebeplerinden biride uluslararası görüşmelerde kimlerin muhatap alınacağı konusunda hemfikir içinde olunamamasıdır. Uluslararası konjoktürde taraflar üzerinde anlaşamama ve uluslararası güçlerin kimi muhatap alınacağı konusunda anlaşamaması bölgeyi çıkmaza sokmaktadır. Barış çalışmalarının sadece askeri yönden oluşu da her müdahalenin yeni bir problem oluşturmasına sebebiyet vermektedir.

Uluslararası ilişkiler ve ekonomi düşünüldüğünde dünya bir kriz çağı yaşamaktadır. Bu krizlerin çıkış noktası da hareketliliktedir. Bu hareketliliğin oluşması için gereken, otorite boşluğudur. "Orta Doğu ülkelerinde yönetim sistemi içerisindeki tüm yapılar, dar oligarşik düzene hizmet etme amacıyla oluşturulmuşlardır¹⁸". Saddam Hüseyin ve Muammer Kaddafi gibi otoriter liderlerin yokluğu boşluk ortamı yaratmıştır. Bu boşluk ortamı radikal grupların güçlenmesine neden olmuştur. Radikal grupların bu güçlenmesi önceden yerel boyutta var olan mezhep çatışmalarının yayılmasına da yol açmıştır. Ancak son zamanlarda Cihatçı örgütlerin saldırgan yapısı nedeniyle zaman zaman farklı inanç ve etnik gruplar bu Cihatçı örgütlere karşı ortak hareket etmektedirler.

Bugün Ortadoğu'daki Cihatçı akımlarla olan çatışmalardan dolayı mülteci olmak zorunda kalan insan sayının çokluğu nedeniyle barış çalışmalarının bölgeler dışında yaygınlaşmasına neden olmuştur. On milyondan fazla insan insani yardıma

¹⁸Şenol, Dolunay, Kala, Hasan, "Orta Doğu'nun Demokratikleşme Sürecinde Sosyal Medya ve Gençlerin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 108

ihtiyaç duymakla birlikte beş milyondan fazla insan evlerini ve işlerini kaybetmişlerdir. Bu yaklaşık rakamlar sadece Suriye için geçerlidir. Çevre ülkelerde ise dört milyondan fazla Suriyeli mülteci olduğu tahmin edilmektedir. Burada barış çalışmaları açısından yeni bir problem göze çarpmaktadır. Yeni bölgelerdeki yerel halk gelen mülteciyi her zaman olumlu karşılamaz. Hatta bu kişiler bazı yerli halklar tarafından iş çalan kişi veya ülkesindeki savaşı yeni bir coğrafyaya taşıyan kişi olarak görür.

Bu yeni mülteci akınları yeni bölgelerdeki sağlık politikasını, eğitim politikasını, güvenlik politikasını ve istihdam politikasını değiştirmeye zorlamaktadır. Mülteciler kolayca entegre olamayan, travma yaşamış bireylerden meydana gelen ani bir nüfus artışıdır. Bu artışın ne zaman başlayacağı ve tam olarak ne zaman tamamlanacağı bilinmemesi uzun vadeli bir politika oluşturulmasında zorluklar vardır. İşte sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler bu noktada müdahale eder. Uluslararası ticaretin devamlılığı açısından bu bölgelere yardım gönderilmesi hayati önem taşımaktadır.

Yeni Cihatçı akımlarda savaşın sürekli olduğu düşünülmesi ve küresel boyutta oluşu çatışmaları bölge ile sınırlı bırakmamaktadır. Savaş böylelikle her an her coğrafyaya sıçrayabilir. Bu durum hem barış çalışmalarının hassas olmasını gerektirirken hem de mültecilere yönelik olabilecek ayrımcılık önemli bir sorun oluşturmaktadır. Çatışmaların yeni coğrafyalara sıçramasıyla genellikle mülteciler günah keçisi olarak görülmektedir.

Anlaşılabileceği üzere Ortadoğu'ya yönelik barış çalışmaları Ortadoğu ile sınırlı kalamamaktadır. Barış çalışmaları yapan kuruluşlar ve organizasyonların sıcak savaş esnasında bölgelere gidemeyecek oluşu bu süreç boyunca çalışmaları sınırlarda toplamakta ve yardım kaçabilen insanlara gönderilebilmektedir. Dahası Cihatçı örgütler tarafından uluslararası antlaşmaları tanınmayışı savaşta esir düşen veya yaralanan asker ve sivillerin durumunu da risk altına sokmaktadır. Üstelik bölgeye her hangi bir yardım gönderilemeyeceği nedeniyle de bu durum tarafsız kaynaklarca değil, taraf olan grupların açıklamalarıyla takip edilebilmektedir.

Arap Baharı, Orta Doğu'ya yönelik başlayan çalışmaları tetiklemiş ve bu

çalışmaların sayısı hızla artmıştır. 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğinde Çokuluslu Kuvvetlerin Irak'ı işgali ile başlayan savaş süreci, Orta Doğu'yu İsrail-Filistin dışında ilk defa uzun süreli çatışma ortamının meydana gelmesiyle devam etti. İsrail-Filistin dışında barış örgütlerinin Orta Doğu'da en aktif olmaya başladıkları dönem de bu dönemdir. Nitekim II. Dünya Savaşı'nda itibaren hem Batı hem de Sovyetler Birliği için bölgede egemen olmak hem ekonomik hem de politik olarak çok önemlidir.¹⁹

Arap-İsrail çatışmaları nedeniyle hem uluslararası örgütler hem de barış kuruluşları Orta Doğu toplumsal yapısına aşınaydılar. Buna karşılık Irak Savaşı'nın bitişi bölgeye barış getirmedi ve yeni çatışma ortamları ortaya çıkmıştır. "Irak Geçici Yönetimi'ne atanan Iraklı siyasetçilerin, devlet kurumları ve idari yapılarının oluşumu sırasında kendi çıkar alanlarını oluşturmaları ve bu alanda geçmişteki siyasi ilişki modelini devam ettirmeleri, Irak siyasetindeki güvensizlik sorununun devam etmesine neden oldu"²⁰. Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle daha özgür hareket alanı bulan Şiiiler ile Cihatçı Sünniler arasında artan çatışma ortamı 2006 yılında daha sonra Irak ve Şam İslam Devleti adını alacak olan Irak İslam Devleti'nin doğmasına kadar gitti.

Saddam Hüseyin'in devrilmesi ile birlikte, Orta Doğu'daki çoğu otoriter rejim altında yaşayan toplumlarda özgürlük hareketleri de belirmeye başlamıştır. Bu hareketler iki yoldan gerçekleşmiştir: sosyalist kökenli iktidarlar altında ezilen İslami hareketler ve genel anlamda geniş politik özgürlükler hedeflemesi açısından liberal demokrat hareketler.

Orta Doğu'da uzun süreli otoriter iktidarların döneminde meydana gelen ayrımcılık ve yolsuzluk ile bu Arap ülkelerindeki halkların giderek yoksullaşması da Irak'ın işgali ile başlayan süreçte gelişen tepkilerin artmasında etkili olmuştur. Ayrıca gene Arap toplumlarında model olarak görülen Türkiye'nin de etkisiyle seküler yasalarla yönetilen bir devlette İslami kökenlere sahip bir partinin iktidarı ve

¹⁹Ertürk, Sabri A., "Eisenhower Doktrini'nden Büyük Orta Doğu Projesine, Batı'nın Orta Doğu'ya Yaklaşımı Konusunda Bir Bakış", *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 324.

²⁰Salihi, Emin, "Irak'ta 2003 Sonrası Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 197.

izlediği liberal politikalar Orta Doğu ülkelerinde de etkili olmuş ve otoriter rejimlere karşı hareketler hızla büyümeye başlamıştır.

Toplumsal olarak bakıldığında toplumsal etki şiddetine göre toplumsal bir tepkiye yol açmaktadır. Bu toplumsal tepki, özellikle Irak Savaşı sonrası, otoriter rejimlerin artan baskısı sonucu şiddetini arttırarak devam etmiştir. Özellikle Libya, Mısır ve Suriye gibi otoriter toplumlarda artan baskı, Arap Baharına öncül olacak tepkilerin de artmasına neden olmuştur. Enver Sedat döneminde Mısır'a geri çağırılan Müslüman Kardeşler, Arap Dünyası'na yayılarak otoriter rejimlere karşı gelişen tepkilerin merkezi olmuştur.

Arap Baharı ile birlikte Orta Doğu'ya yönelik barış çalışmaları da yeni bir boyut kazanmıştır. İlk başta barışçıl bir şekilde başlayan protestolar, otoriter iktidarların da sert müdahalelerine bağlı olarak şiddetli eylemlere dönüşmüştür. Libya'da eylemlere yönelik müdahalelerin şiddeti güçlü bir Geçiş Konseyi'nin oluşmasında etkili olmuştur. Daha sonrasında ise Libya'da barış çalışmaları da Birleşmiş Milletler öncülüğünde başlayacaktır.²¹

Geçiş Konseyi, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı güçler tarafından tanındı; Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Batı müdahalesini desteklediler ve ardından BM Güvenlik Konseyi sivilleri korumak amacıyla uçuşa yasak bölge ilan ederek NATO müdahalesinin yolu açıldı. Arap ayaklanmalarının bir istisnası olarak Libya'da Batılı aktörler Kaddafi'nin kaderini belirleyen oldu. NATO'nun işgal operasyonu ile geçiş sürecine geçen Libya'da devlet aygıtı çöktü.²²

Temelde NATO müdahalesi bölge barışını sağlamak için yapılmış bir müdahaledir. Buna karşılık askeri bir müdahaledir ve geçici bir çözüm olmuştur. Askeri müdahale ile yapılan barış hareketleri, toplumun nabzını tutmadan salt silah gücüyle getirilen barış olma durumuna sıklıkla düşmektedirler. Zaman zaman sorunu tamamen çözmüş gibi görünseler de, barışın sağlanması sivil örgütlerin toplumun içine girerek yaptıkları çalışmalarla mümkün olmaktadır.

²¹October 2011 Monthly Forecast (2016)

http://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2011-10/lookup_c_gIKWLeMTIsG_b_7751797.php

²² Somuncuoğlu, Ecehan, "2011 Ayaklanmalarının Arap Devlet Sistemine Etkileri: Siyasal Değişim ve Jeopolitik Bağlam", *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 155.

Bugün Orta Doğu'ya yönelik sivil barış çalışmaları var olan çatışma bölgelerinden kaçan veya o bölgelerde bulunan sivillerin temel ihtiyaçlarını sağlamaya yöneliktir. Bunun bazı sebepleri vardır. Mısır'da gerçekleşen yönetim değişiklikleri, özellikle de en son yönetimi alan askeri yönetim, bölgede yeniden otoriteyi sağlayarak kontrolü ele almıştır. Diğer iktidar değişikliği olan bölgelerde ise seçimle başa gelen yeni yönetimler görece bir düzen oluşturmuşlardır. Buna karşılık Irak'ta başlayan DAESH Cihatçı hareketi, istikrarın tam olarak sağlanamadığı Suriye, Yemen ve Libya'da da örgütlenmiştir.

Cihatçı hareketin merkezi olan Suriye, içinde bulunduğu çok sayıda tarafı içeren çatışma durumu halindedir ve günümüzde yapılan barış çalışmalarının merkezi durumundadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, özgür bir ortamda yapılacak seçimler, anayasa ve DAESH ile El-Nusra gibi terör örgütlerini dışarıda bırakacak bir ateşkes üzerinde çalışmalar yapmaya başlamış ve rapor yayınlamıştır.²³

4.3. ORTA DOĞU'DAKİ BARIŞ ÇALIŞMALARININ ORTA DOĞU SOSYAL YAPISINA ETKİSİ

İnsan ilişkileri bir karşılıklı etkileşim sürecidir. Bu etkileşim asla tek taraflı olmaz. Orta Doğu'da gerçekleşen etkileşim de buna bağlı olarak iki yönlüdür. Sadece yerel halk değil, bölgeye gelen çalışmacılar da karşılıklı olarak bu süreçten etkilenirler. İsrail-Filistin süreci ile başlayarak Birleşmiş Milletler barış müdahalesi ile başlayan modern Orta Doğu barış çalışmaları, bölgede yaşanan çatışmaların kapsamına bağlı olarak sürekli olarak gelişmiş ve genişlemiştir.

Bugün Orta Doğu'ya baktığımızda, yerel çatışmalar dışında, iki temel barış çalışmaları alanı görülmektedir: İsrail-Arap çatışmalarına yönelik çalışmalar ve Cihatçı gruplara bağlı olarak gelişen savaş alanlarına yönelik çalışmalar. Ancak Orta Doğu'daki barış istenci XX. Yüzyıldan çok daha önceye gitmektedir ve bu yolda

²³ United Nations Security Council Unanimously Adopts Resolution 2254 (2015), Endorsing Road Map for Peace Process in Syria, Setting Timetable for Talks, (2016)
<http://www.un.org/press/en/2015/sc12171.doc.htm>

yapılmış olanlar Orta Doğu kimliğinde yer etmiştir.

Erken Çağlardaki imparatorluk anlayışının doğduğu yer de Orta Doğu'dur. İlk Çağ'dan itibaren Mezopotamya başta olmak üzere Orta Doğu'da devletler bölgeyi kontrol ederek ticaret yollarının denetimini ellerinde tutma mücadelesinde oldular. Bu mücadele binyıllar boyunca bölgeyi bir yandan savaşa boğarken bir yandan da çok kültürlü bir yapı sağlamıştır. Çok tanrılı dini yapı ve o dönem şehirleşmiş toplumlar için bilinen Dünyanın ortasında yer alan Orta Doğu'da uzun süre barış dönemi sağlanamamıştır.

Orta Doğu tarih boyunca yaşadığı savaşlarla şekillenmiş bir bölgedir. Buna karşılık modern yaşamın getirdiği barış gibi kavramların daha geniş anlamlara ulaşması ile bu şekillenme çeşitlenmiştir. Tarihe bakıldığında savaşlar, neden oldukları nüfus hareketleri, sosyal -ekonomik değişimler ve farklı etnisite-din-dil gruplarının iç içe geçmesi gibi sonuçlarla yüzeysel olarak görüldüğünden çok daha fazla sonuçlar vermektedir. Buna karşılık bugün barış çalışmaları ile de bu sonuçlar doğmakta ve bölgesel hareketler buna bağlı olarak sürekli değişim geçirmektedir.

Burada barış çalışmaları ile ilgili dikkat edilmesi gereken birkaç husus vardır: Barış çalışmaları ile göç hareketlerinde de değişim meydana gelmiştir. Öncelikle barış çalışmaları ile dönemlik bir kültürel alış-veriş gerçekleşmektedir. Bu kimi zaman kültürel hegemonyaya neden olduğu gibi çoğu zaman yardıma gidilen bölgeyi anlamaya yöneliktir. Öte yandan bu çalışmalar Orta Doğu'da yeni istihdam alanları da doğurmaktadır. Hatta savaş alanları düşünüldüğünde savaştan kaçan halklara rağmen, bu çalışmalar nedeniyle, dünyanın farklı bölgelerinden bu savaş alanlarına doğru bir işgücü akımı da gerçekleşmektedir.

Bu çalışmalar ve istihdam alanı çok geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Tezin konusu da düşünüldüğünde, zamansal olarak da bir kısıtlamaya gidilerek Arap Baharı ve sonrasında Orta Doğu coğrafyasındaki Cihatçı hareketlerin bulunduğu bölgeler ve bu bölgelere yönelik gerçekleşen uluslararası barış çalışmaları üzerinde durarak hem coğrafi hem de zamansal kısıtlamalara gidilmesi faydalı olacaktır.

4.3.1. Arap Baharı'nda Barış Çalışmaları

Arap Baharı tüm Orta Doğu coğrafyasını içine alacak bir biçimde geniş bir alanı içine alan sosyal - kültürel bir değişim hareketidir. İç dinamikleri ve aktörleri de göz önüne alındığında bölge tarihi açısından da ilk olma özelliği taşımaktadır.

Her ne kadar “Arap Baharı” terimi kullanılsa da bu kitlesel eylemler Arap toplumundan çok daha fazlasını içermektedir. Arap Baharı, adından da anlaşılacağı üzere Arap-İslam toplumları içerisinde gerçekleşmiştir ve Müslüman Arap toplumu bu özgürlükçü harekette önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan karşısında ayaklandıkları rejimlere hâkim elitler de Arap Müslüman liderlerdir, yani çoğunluktandırlar. Bu açıdan bakıldığında belirli bir azınlık grubunu temsil etmezler. Diğer bir açıdan bakıldığında da Arap devletlerinde yaşayan azınlıklar kimi zaman etnisiteleri, kimi zaman dinleri, kimi zaman da dilleri nedeniyle içinde buldukları toplumdaki dışlanmışlardır.

Arap toplumlarında yer alan bu çok sayıdaki azınlık grup da özgürlükçü bir nitelik taşıyan Arap Baharı hareketleri içerisinde yer almış, çoğu zaman da aktif rol üstlenmişlerdir. Üstlenilen bu aktif rol, Arap Baharına daha çok “Orta Doğu” hareketi kimliğini kazandırmıştır.

Arap Baharının yarattığı dinamikler ve toplumsal çatışma ortamı, Orta Doğu genelinde derin bir demografik hareketliliğe neden olmuştur. Bu demografik hareketlilikteki önemli nokta, her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren meydana gelen sürekli çatışma ortamından kaynaklanan devamlı bir göç ortamı olsa da, Arap Baharı ile birlikte göçler daha geniş bir alandan başlayarak coğrafi sınırlılıklar itibarı ile belirli noktalarda yaşanmış ve bugün de devam eden mülteci krizlerini meydana getirmiştir.

Barış çalışmaları da bu noktada devreye girmekte ve sadece aktif çatışma ortamının bulunduğu bölgelerde değil, güvenlik sebebiyle, bu bölgelere sınırı olan yerlerde de kendisine çalışma alanı oluşturmuştur. Yani oluşan etki alanı çatışma bölgesiyle sınırlı kalmayarak sınır bölgelere ve ülkelere, hatta mülteci krizleri ile

birlikte daha küresel bir alana yayılarak dünyaya açılmıştır.

Bu açılımın yaygınlık alanı genişledikçe, Orta Doğu'ya yönelik etkileri de çeşitlenmektedir. Bugün Orta Doğu'ya yönelik barış çalışmaları küresel bir nitelik taşımaktadır. İsrail-Arap Savaşlarının ardından yaşandığı gibi gene gerçekleşen bu hareketlenme bu sefer daha geniş bir alanda çeşitlenme yaratarak, yıllar boyu otoriter rejimler altında halk gözünde ötekileştirilen Batı ile Orta Doğu toplumu çok farklı koşullarda bir araya gelmektedir.

Günümüzde yaşanan bu karşılıklı etkileşimin boyutunu anlayabilmek için Batı-Doğu etkileşiminin tarihini bilmek ve tarih boyunca savaş algısının yerine barışın önemini geldiğini anlamak gerekir.

Daha önce ki bölümlerde tarihsel süreç içinde de belirttiğimiz gibi, Arap-İslam yayılması Arap yarımadasından çıktığında Sasani ve Bizans topraklarında ilerleyerek Orta Doğu'yu kısa sürede ele geçirmiştir. Bu dönemde çoğunluğu pagan olan Avrupa'da Hıristiyanlık Orta Doğu'nun Müslümanların eline geçmesiyle daha hızlı yayılmaya başlamıştır. Bu yayılışların temelinde oluşturduğu sonuç ise, Hıristiyan Batı ve Müslüman Orta Doğu'dur.

Hıristiyanların İber yarımadasını yeniden fethetmek için VIII. Yüzyılda başlattıkları akınlar, Avrupa'nın tamamen Hıristiyanlaşması ile birlikte, XI. Yüzyılda Katolik ve Ortodoksların birbirlerinden tamamen kopmasının ardından Kutsal Toprakları ele geçirmek için XII. Yüzyılda başlattıkları Haçlı Seferleri ile birlikte etkileşim hat safhaya ulaşmıştır. Bu karşılaşma ile birlikte Katolik Kilisesi ile kendi tek olarak sayan "Batı", Bizans-Pers-Arap Orta Doğusu ile sürekli bir etkileşime girmiştir.

Herhangi bir uluslararası kuruluş aracılığı ile diplomasinin yapılmadığı bu dönemlerde, etkileşimin birinci yolu savaştır. Nitekim Haçlı Seferleri ile birlikte Avrupalılarda gerçekleşen teknolojik sıçrayışın yanı sıra, Orta Doğu yoğun bir dönüşüm içerisine girmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan Doğu Katolik Kiliseleri bu etkileşimin en somut örnekleridir. Doğuda İskenderiye, Antakya, Bizans, Ermeni ve Keldani usulleri ile pek çok Katolik Kilisesi kurulmuştur.

Bu kiliseler Katolik inanç sistemi ile yerel tapınma usullerinin bir birleşimidir. Bu birleşim de uzun yıllar Orta Doğu'yu şekillendirmiştir. Haçlı Seferlerinin ardından kurulan Haçlı Krallıklarında, özellikle de Kudüs'te, o bölgedeki Hıristiyanlar için bir yardım örgütlenmesi kurulmuştur. Hastabakıcılardan oluşan Hastane Şövalyeleri, temelde bölgeye gelen hacılara tedavi amacıyla kurulmuş ve zamanla kendilerine bağışlanan topraklarla güçlenmişlerdir. Diğer taraftan da Tapınak Şövalyeleri bölgeye gelen hacıları korumak için kurulmuş askeri bir tarikatı ve Kudüs Krallığı'nın Eyyubi'ler tarafından tekrar fethedilmesiyle ortadan kalktı.

Buna karşılık Müslümanlarda da benzer yapılanmalar içerisine girilmiştir. Avrupa'daki feodalizmin yerine Müslümanlarda bulunan ikta sistemi benzer bir biçimde Orta Doğu'daki halklarının ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. İkta sisteminde belirli bir bölgeyi devlet denetiminde yöneten kişi, yönettiği bölgenin hem güvenlik hem de sivil ihtiyaçlar düzeyinde karşılamak durumundadır. Bu yapı nedeniyle Katolik Kilisesi gibi devlet yönetiminin dışında kalan bölgesel tarikatlara ihtiyaç duymayan Müslümanlar, devlet kontrolünde ihtiyaçları karşılamış ve bölgeleri kalkındırmıştır.

Her iki sistem de bölgede yoğun bir etkileşime girmişlerdir. Bu etkileşim Orta Doğu'da, özellikle de Bereketli Hilal'de kendine has bir toplumsal yapı oluşmasına neden olmuştur. Toplum, her gelen yardım veya akınla çeşitlenmiş ve daha kompleks bir sosyal durum ortaya koymuştur. Bölgenin dönemin iki önemli gücü olan hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından kutsal oluşu, tarafların bölgeye askeri akınlarının yanı sıra, toplumsal çatışma durumlarının ardından da yoğun bir yapılanma ve yardım içerisine girmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Birleşmiş Milletler, Filistin Mandasının paylaşılması konusunda hükümleriyle, XIX. Yüzyıldan itibaren gerçekleşen Yahudi yerleşmeleri ile Araplar arasında gelişen çatışmaların önüne geçmeye yönelik ilk adımını atmıştır. Çatışmalarının önlenmesine yönelik alınan bu karar, barış çalışmalarının da ilk adımını oluşturur, ancak Filistin örneğinde de görüldüğü üzere her zaman başarılı olamamaktadır.

Barış çalışmalarının, Birleşmiş Milletler kararlarının alınmasından daha uzun bir süreç gerektirdiği ve devamlı araştırmalara ihtiyaç duyması zaman içerisinde fark edilmiştir. Bu nedenle dağınık yapılan barış çalışmaları zamanla edinilen tecrübelerle, ihtiyaç duyulan bölgenin sosyo-kültürel yapısına uygun biçimde sistematik hale getirilmiştir.

Orta Doğu tarihine bakıldığında ise günümüzde yaşanan etkileşim düzeyi tarihin en üst seviyesindedir. Yapılan barış çalışmaları, dünyanın her kıtasından kaynak almakta ve Lübnan, Türkiye gibi durumu daha stabil olan ülkelerde merkez edinerek ihtiyacı olanlara yardım sağlanmaktadır.

Bugün barış çalışmaları ile sadece Batı'dan değil, dünyanın her yerinden gelen bir etkileşim söz konusudur. Bugün Batı açısından da bakıldığında, özellikle Avrupalı sivil toplum kuruluşları, Orta Doğu ile ilişkilerini barış çalışmaları ve bölgeye olan ekonomik yatırımlarla yürütmektedirler. Artık barış çalışmaları yapılan savaşların yerini almaktadır ve bu sayede Orta Doğu'daki Batı önyargısı ile Batılıların Orta Doğu önyargısı yıkılmaktadır.

Özellikle oluşan önyargıların temelinde yer alan 11 Eylül saldırısı ve Muhammet karikatür krizi ile gerilen Hıristiyan-Müslüman ilişkileri, Orta Doğu'ya yönelik gerçekleşen askeri müdahaleleri ile kopma noktasına gelmiş gibi görüle de, bu gergin ilişkilere rağmen aradaki bağı güçlü tutmayı başaran barışa yönelik kuruluşlar, bölge halklarına yönelik destekleriyle başarılı olmuşlardır.

Barış çalışmalarının bir diğer önemli işlevi de, yaşadığı çatışma ortamından dolayı ağır ekonomik darbe yemiş bölgelerde bir istihdam kaynağı olmasıdır. Çatışma bölgelerinin, sınır bölgelerinde çatışmadan dolayı kaçan insanların mülteci olarak buldukları bölgelerde yoğun bir istihdam kaynağıdır. Bu istihdamın da sadece ekonomik açıdan düşünülmemesi gerekir. İstihdam yoluyla mülteciler, yerel halk ve kuruluşun uluslararası çalışanları ortak çalışma alanları sayesinde daha yoğun bir etkileşime girmekte ve "öteki" bireyleri daha yakından tanımaktadırlar.

Özellikle Soğuk Savaş'ın ardından daha da gelişen bu çalışmalar da yerli

halka daha çok yer verilerek barış konusunda daha kapsamlı bir anlayış ortamı yaratılmakta ve yapılan çalışmaların hedefleri yerel kültüre göre belirlenerek bu çalışmaların etkisi arttırılmaktadır.

Cihatçı örgütlerinin uluslararası kuruluşları tanımayışı ise bu çalışmaların alanını çatışmanın sınırında olan bölgelere kaydırmaktadır. Yani bugün çalışmalar özellikle mülteciler üzerinden yürütülmekte, mültecilere ve yerli halka istihdam kaynağı oluşturmakta ve böylece yoğun demografik değişimden kaynaklanan ekonomik sıkıntıların kısmen de olsa üzerinden gelinebilmektedir. Tüm bunlara karşılık çalışmaların başarısı barış örgütlerine olduğu kadar, ülkelerin mülteci politikalarına da bağlıdır.

4.3.2. Barış Çalışmaları

Orta Doğu'daki barış çalışmalarının en önemli etkisi ise demografik hareketliliktedir. Demografik hareketliliğin iki aşaması vardır:

- Barış çalışmaları öncesi gerçekleşen hareketler.
- Barış çalışmaları ile birlikte gerçekleşen hareketler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren dikkati çeken en önemli savaş dönemi demografik değişim doğum oranlarındaki artıştır. Bu artış barış çalışmaları ile devam etmekte, kimi zaman da hızlanmaktadır. Burada barış çalışmaları ile birlikte gelen umut ortamının ve gelen yardımlarla temel ihtiyaçların tekrar görece giderilmeye başlamasının büyük etkisi vardır.

Bir diğer önemli değişim ise göçtür. Savaş dönemlerinde kriz bölgelerinde yaşayan nüfus hem güvenlik hem de temel ihtiyaçlar nedeniyle yaşadıkları bölgelerden göç etmektedirler. Bu göçte, ailelerin yaşadıkları ev ve iş ortamlarını kaybetmeleri de etkilidir. Barış çalışmaları ile birlikte özellikle Suriye'den Türkiye'ye gelen göçlere bakıldığında belirli bir artış görülebilmektedir. Bu durumun temel sebebi ise barış çalışmaları ile birlikte sadece mülteci kamplarındaki değil, göç

edilen ülke veya bölgedeki mültecilerin tamamını kapsayan projeler yapılmasıdır. Böylelikle temel ihtiyaçları giderme ve güvenliğin sağlanması konusunda daha stabil olan noktalara göç başlatabilir.

Yeni istihdam kaynakları barış çalışmalarının en önemli etkisidir. Orta Doğu'daki sosyal yapı, barış çalışmaları ile yeni istihdam kaynakları bulur ve bölgeye yönelik bir ilgiye neden olarak yerel istihdamı sağlar. Bugün özellikle Irak ve Suriye'ye yönelik barış çalışmalarında, mültecilerin ve bölgenin kültür yapısına hâkim olan yerli nüfusun istihdamı önemli rol oynar. Yerli istihdam, yapılacak saha araştırmalarının sürecini hızlandırırken diğer yandan yerlilerin barışa ulaşma konusunda bilgilenecek uyum konusunda sürekli bir eğitim sürecine girmelerini sağlar. Yani barış çalışmaları konusundaki istihdam, aynı zamanda formal olmayan bir eğitim sürecidir.

Barış çalışmaları, çalışma yapılan bölge ve çevresine de uluslararası bir ilgi çekerek krizin küresel hale gelmesine yardımcı olur. Bu küreselleşme, krize daha kısa sürede tepki verilmesini sağlamakta ve çatışma ortamının sona erdirilmesi için uluslararası desteklerin temelini oluşturmaktadır. Nitekim küresel boyuta gelen pek çok kriz, askeri müdahale, barış çalışmalarına ekonomik ve sosyal yardım sayesinde daha kısa sürede sona ermektedir.

Kültürel etkileşim barış çalışmalarının belki de en önemli yönüdür. Yüzyıllar boyunca birbirini ötekileştiren Orta Doğu ve Batı toplumları, barış çalışmaları ile birlikte çatışma durumuna karşı birlikte hareket ettikleri sosyal bir ortam içerisinde bir araya gelirler. Söylentiler üzerinden birbirini ötekileştiren farklı kültür grupları böylelikle bir araya gelerek ortak hareket etmeye başlarlar. Bu ortaklık aynı zamanda ait oldukları toplumlara dönüşlerinde de diğer kültürü de taşıma olanağı verir.

4.4. ORTA DOĞU BARIŞ ÇALIŞMALARININ ETKİSİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

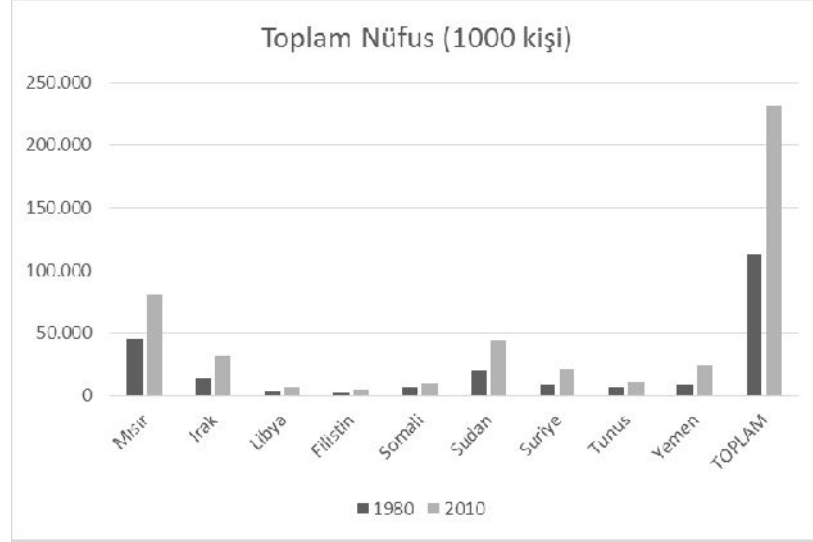
4.4.1. Demografik Yapı

4.4.1.1. Nüfus

Toplam Nüfus (1000 kişi)

Ülkeler	1980	2010
Mısır	44.952	81.121
Irak	13.744	31.672
Libya	3.063	6.355
Filistin	1.510	4.039
Somali	6.436	9.331
Sudan	20.071	43.522
Suriye	8.907	20.411
Tunus	6.457	10.481
Yemen	7.945	24.053
TOPLAM	113.085	230.985

Tablo 1 – Arap Bölgesi'nde nüfus (Mirkin, 2013: 12)

Grafik 1 – Arap Bölgesi'nde nüfus

Orta Doğu'nun demografik yapısını incelediğimizde, toplam nüfusta olan artış yukarıdaki tablo ve grafikte görülmektedir. Dikkati çeken nokta ise otuz yılda gerçekleşen nüfus artışı %100 ve üzerindedir. Bu oran sadece Mısır'da %100'ün biraz altında kalırken, Somali'de neredeyse %50 civarındadır. Bunun temel sebebi ise 1986 yılında başlayan ve günümüzde de halen devam eden iç savaştır. Savaş ve buna bağlı oluşan göç durumlarının nüfus artışına etkisi tabloda rahatlıkla görülebilmektedir.

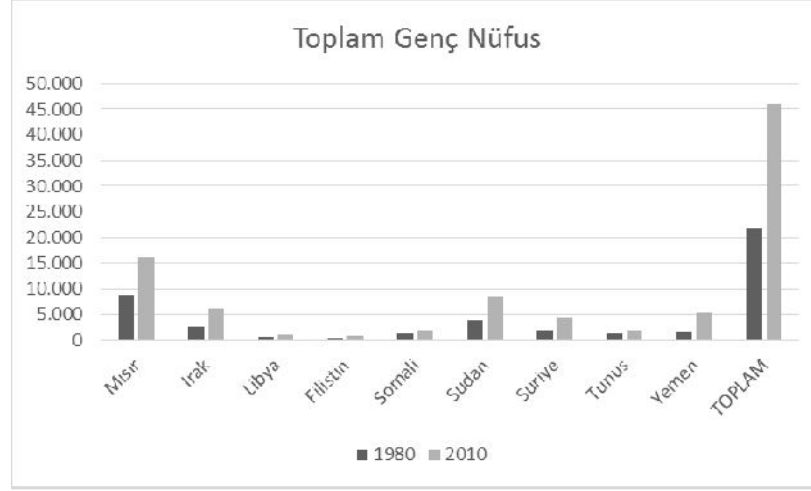
4.4.1.2. Genç Nüfus

Toplam Genç Nüfus (15 - 24 Yaş arası) (1000 kişi)

Ülkeler	1980	2010
Mısır	8.889	16.009
Irak	2.495	6.205
Libya	558	1.124
Filistin	289	858
Somali	1.225	1.732
Sudan	3.764	8.568
Suriye	1.748	4.166
Tunus	1.362	1.994
Yemen	1.524	5.327

TOPLAM	21.854	45.983
--------	--------	--------

Tablo 2 – Arap Bölgesi’nde genç nüfus (Mirkin, 2013: 14)

Grafik 2 – Arap Bölgesi’nde genç nüfus

Arap dünyasına genel olarak baktığımızda nüfusun genç olduğunu görürüz. Özellikle Mısır ve Suriye’de genç nüfus genel nüfusun yaklaşık %20’sini oluşturur. Bu durum dinamik bir nüfus ortaya koyar. Arap ülkelerinde genel olarak görülen yoğun genç nüfus aynı zamanda Arap Baharının tetikleyicileri olmuşlardır. Çalışabilir genç nüfusun fazlalığı bir istihdam problemi ortaya koymuş ve zaman içerisinde genç nüfusun idarecilere karşı protestolarının kaynağı olmuştur.

Hâlihazırda yoğun işsizlik ile boğuşan Arap dünyası, üzerine gelen işsiz genç nüfusun artması ve Libya gibi ülkelerde yatırımın dış kaynaklı olmasıyla yeri işgücünün tepkisini çekmekteydi. Özellikle yaşadıkları savaşlar sonrası genç ve dinamik nüfus ihtiyacı duyan Suriye ve Mısır gibi ülkelerde iş sektöründeki büyümenin aynı hızla olmayışı oluşacak yoğun tepkilerin hazırlayıcısı olmuştur.

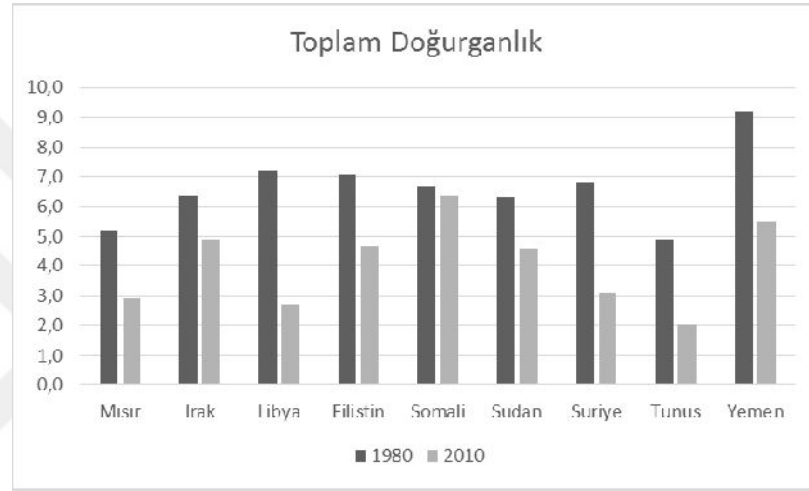
4.4.1.3. Doğum Oranları

Toplam Doğurganlık (Kadın başına çocuk sayısı)

Ülkeler	1980	2010
Mısır	5,2	2,9

Irak	6,4	4,9
Libya	7,2	2,7
Filistin	7,1	4,7
Somali	6,7	6,4
Sudan	6,3	4,6
Suriye	6,8	3,1
Tunus	4,9	2,0
Yemen	9,2	5,5

Tablo 3 – Arap Bölgesi'nde doğurganlık (Mirkin, 2013: 15)

Grafik 3 - Arap Bölgesi'nde doğurganlık

Hem Arap hem de İslam dünyasının bir özelliği de yüksek doğum oranıdır. Buna karşılık ülkelerin gelişimi hızlandıkça doğum oranları da düşmektedir. Suriye, Mısır ve Tunus gibi şehirleşmenin yüksek olduğu ülkelerde doğum oranı hızla düşmüştür.

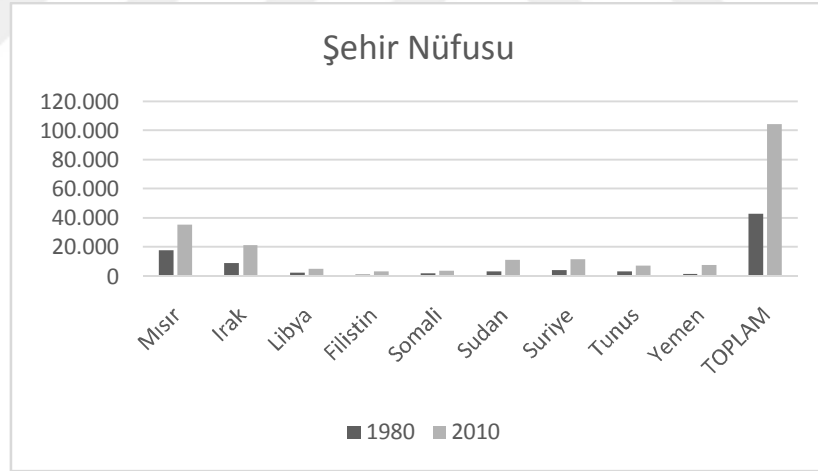
Savaş sonrası yeniden toparlanma sonucu bazı ülkelerde ise bu düşüş daha az olmuştur. İki İntifada yaşayan Filistin, İşgale uğrayan Irak ve Uzun iç savaş sonucu bölünen Sudan'da doğum oranındaki düşüş az olmuştur. Bunun temel sebebi ise tarihte de görüldüğü üzere savaş sonrası oluşan krizlerde toplumların aileye bir dönüş gerçekleştirmesidir. Hemen hemen dünyanın her yerinde savaş sonrası bir nüfus patlaması olmuştur. Buna karşılık doğum oranının büyük düşüş gerçekleştiği Mısır, Libya, Tunus, Suriye gibi ülkelerde ise temel ihtiyaçtan ziyade diğer kavramlar önem kazanmıştır. Arap Baharının en sert yaşandığı ülkelerin gene bu dört ülke olması da bu durumla bağlantılıdır.

4.4.1.4. Şehir Nüfusu

Şehir Nüfusu (1000 kişi)

Ülkeler	1980	2010
Mısır	17.438	35.186
Irak	9.005	21.073
Libya	2.147	4.929
Filistin	943	2.994
Somali	1.722	3.479
Sudan	3.013	11.083
Suriye	4.106	11.363
Tunus	3.265	6.928
Yemen	1.314	7.635
TOPLAM	42.953	94.670

Tablo 4 – Arap Bölgesi’nde şehirli nüfus (Mirkin, 2013: 16)

Grafik 4 - Arap Bölgesi’nde şehirli nüfus

Arap Baharına bakılırsa, otoriter rejimlere karşı protestoların ve ayaklanmaların çoğunlukla kent alanlarında olduğu görülür. Mısır, Tunus, Suriye, Libya gibi ülkelerde kent nüfusu neredeyse iki kat artmıştır. Kent nüfusundaki artış, genç nüfustaki artışla doğru orantılıdır. Sanayileşmenin hızlanması ve Soğuk Savaş’ın ardından artan liberal ekonomik politika ile kent yaşantısı genç nüfus için daha çekicidir.

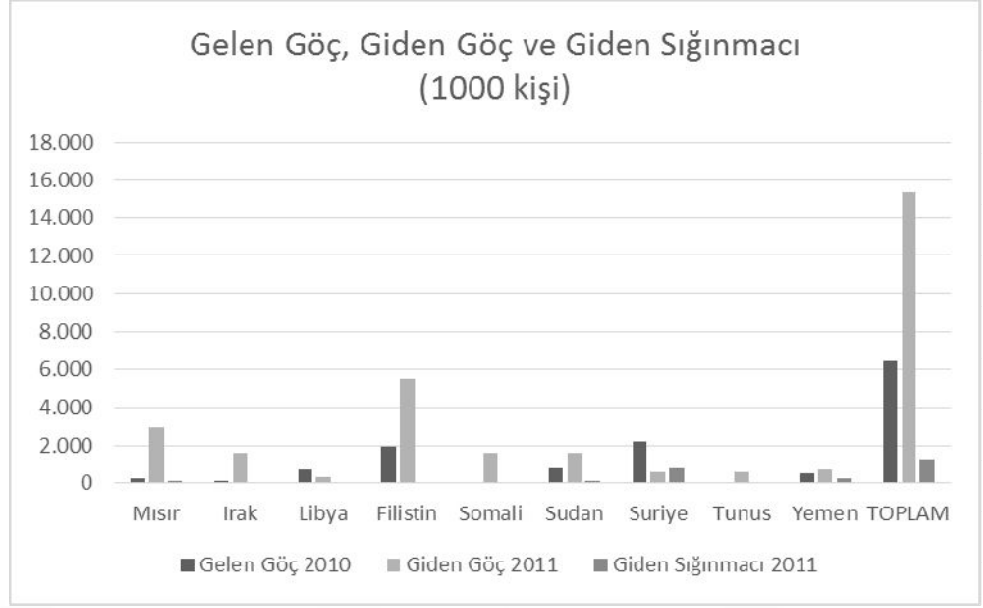
Genç nüfusun özellikle geliri düşük kırsal bölgeleri terk ederek kente yerleşmesiyle artan Arap kent nüfusu, daha özgür fikirlerin gelişmesi için kendine alan bulmuş ve Arap Baharının temeli olan bu özgürlükçü hareketlerin merkezi olmuştur. Gerçekten de Kahire, Şam gibi merkezler bu protestoların en yoğun görüldüğü bölgelerdir. Buna karşılık olarak cihatçı hareketlerin güçlendiği bölgeler sıklıkla kırsal bölgelerdir.

4.4.1.5. Gelen Göç, Giden Göç ve Sığınmacılar

Gelen Göç, Giden Göç ve Giden Sığınmacı
(1000 kişi)

Ülkeler	Gelen Göç 2010	Giden Göç 2011	Giden Sığınmacı 2011
Mısır	245	2.913	95
Irak	83	1.598	35
Libya	682	300	8
Filistin	1.924	5.543	0
Somali	23	1.534	2
Sudan	753	1.599	113
Suriye	2.206	582	755
Tunus	34	570	3
Yemen	518	728	215
TOPLAM	6.468	15.367	1.226

Tablo 5 – Arap Bölgesi'nde uluslararası gelen ve giden göç ile sığınmacılar (Mirkin, 2013: 18)

Grafik 5 - Arap Bölgesi'nde uluslararası gen ve giden göç ile sığınmacılar

Arap dünyası XX. Yüzyılda yoğun bir biçimde bağımsızlık kazanmasının ardından Avrupa'ya yönelik göçler de başlamıştır. Özellikle Dünya Savaşları sonrası Avrupa'da yaşanan iş gücü açığı nedeniyle Fas ve Tunus üzerinden Avrupa'ya göç eden Orta Doğulular, daha sonraki tarihlerde yaşanan savaşlarla bu göçü daha yoğun bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.

Birleşmiş Milletler verilerine göre dünyada en çok dışarıya göç veren yirmi ülkenin dokuzu Arap ülkesidir. Soğuk Savaş'ın bitişiyle artan göç trafiği, 2010 yılına gelindiğinde ise düşüş göstermiştir. Özellikle Libya ve Suriye gibi ülkeler, hızlı kalkınmaları sayesinde dışarı göç vermektense göç almışlardır (Mirkin: 2013, 17). Avrupa Birliği ile ticari ilişkiler doğrultusunda kurulan Akdeniz İçin Birlik örgütü ile birlikte özellikle Tunus, Mısır, Suriye, Libya gibi ülkeler büyümelerini hızlandırmış ve daha fazla göçmen barındırmaya başlamışlardır.

Belirli Arap ülkelerine yönelik göçlerle birlikte Arap ülkelerinin pek çoğunda istihdam millileştirilmek zorunda kalmıştır. Buna karşılık bazı körfez ülkeleri ve Libya gibi nüfusu düşük olan Arap ülkelerinde ise dış yatırımcıya bağlı yabancı istihdamı artarak devam etmiştir. Bu açıardan bakıldığında Arap Baharı sadece yerli halkı değil, Libya gibi düşük nüfuslu ülkelerdeki yabancı yatırımcıları ve diğer Arap ülkelerindeki Afrikalı ve Güney Asyalı göçmen işçileri derinden etkilemiştir.

Göçmenler dışında Arap dünyasında yoğun bir mülteci nüfusu da bulunmaktadır. Uzun yıllar süren İsrail-Arap mücadelesi sonucunda hemen hemen tüm Arap ülkelerinde Filistinli mülteciler bulunmaktadır. 2011 yılında Arap ülkelerinde 1,7 milyon mülteci bulunmaktadır ki bu dünyadaki mülteci nüfusunun %17'sidir. Buna karşılık aynı yıl 4,8 milyon Filistinli, 1,4 milyon Iraklı, 1,1 milyon Somalili ve 500 bin Sudanlı mülteci durumundadır. Filistinliler Birleşmiş Milletler Yakınoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı'nın güvencesi altındadır (Mirkin, 2013: 20).

2012 yılına gelindiğinde ise Arap Baharı sonrası kimi bölgelerde ortaya çıkan çatışma ortamı sonucu demografik olarak dinamikler tamamen değişmiştir. Bu yıl Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği verilerine göre 500 bin Suriyeli mülteci durumuna düşmüşlerdir. Bu mültecilerin 122 bini Türkiye, 121 bini Lübnan, 116 bini Ürdün, 54 bini Irak ve 7 bini Mısır'dadır (Mirkin, 2013: 21).

4.4.1.6. İşsizlik

Toplam ve Genç İşsizlik
Oranı (%)

Ülkeler	Veri Yılı	Toplam	Genç
Mısır	2.011	11,9	30,7
Irak	2.006	15,3	43,5
Filistin	2.008	23,7	40,2
Sudan	2.009	20,7	-
Suriye	2.010	8,4	18,3
Tunus	2.011	18,9	30,0
Yemen	2.008	14,6	-

Tablo 6 – Arap Bölgesi'nde işsizlik (Mirkin, 2013: 23)

Arap Baharı'nda iki önemli dinamik vardır: yüksek genç nüfus ve yüksek işsizlik. Özellikle Mısır ve Tunus'ta görülen yüksek işsizlik, Güney Avrupa'daki

işsizliğe benzer bir durum göstermektedir. Aynı zamanda Arap dünyasında genç nüfusun istihdamı ise %37'de kalmıştır ve bu oran dünyadaki en düşük orandır. Arap gençleri bu nedenle eğitimlerine devam ederek işsizlik durumlarını erteleme eğilimine girmişlerdir. Ayrıca Birleşmiş Milletler verileri göstermektedir ki, eğitilmiş gençlerin işsizlik sorunu eğitimsizlerinki kadar çoktur. Hatta kimi Arap ülkelerinde eğitilmiş gençler eğitimsizlerden daha fazla işsizlik sorunu yaşamaktadırlar (Mirkin:2013,24).

Arap ülkelerinde yaratılan istihdam genellikle göçmen işçilere yöneliktir. Bunun başlıca sebebi ise ucuz iş gücüdür. Ayrıca kadın istihdamında da problem yaşanmaktadır. İşsizliğin yüksek oluşu daha düşük ücretlerde istihdam, düşük sosyal güvenlik imkânları, daha kötü koşullarda sözleşmelere yol açmakta ve sendikalar bu konularda yetersiz kalmaktadır. Arap Baharı sonrası yaşanan çatışma ortamlarıyla da istihdam problemleri artmıştır ve ilerleyen dönemlerde Arap dünyasındaki genç işsizlik oranının %25'i geçmesi beklenmektedir (Mirkin, 2013: 25).

4.4.2. Mülteciler ve Sığınmacılar

4.4.2.1. Türkiye'de Mülteciler ve Sığınmacılar

Arap Baharı ile gelen özgürlük dalgasıyla yapılan protestolara otoriter devletlerin yaptığı sert müdahaleler, bu protestoları daha güçlü direnişlere dönüştürmüştür. Bu direnişin yerini zamanla iç savaşa bırakması ve oluşan otorite boşluğunda özellikle Suriye, Libya ve Yemen'de cihatçı örgütler kırsal bölgelerde taraftar toplamışlardır. Bu cihatçı örgütler Libya ve Yemen'de fazla güçlenemezken, Suriye'de hızla güçlenmiş ve Suriye ve Irak'ta kendilerine bir merkez belirleyerek kendilerini devlet ilan etmişlerdir.

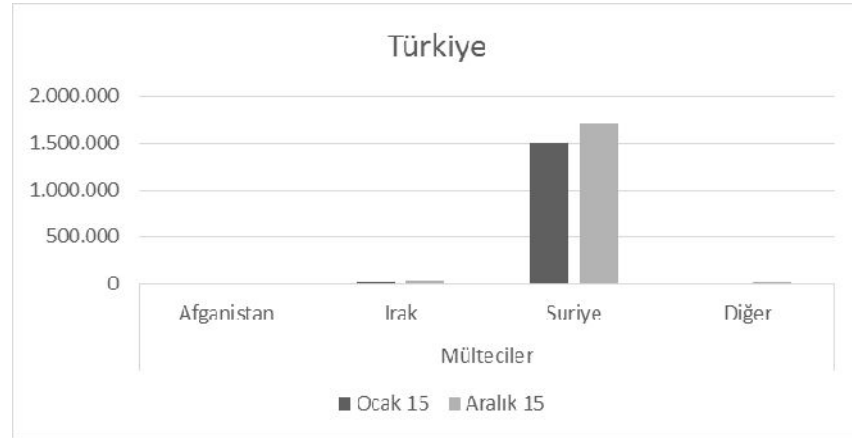
Arap Baharı ile başlayan protestolar ve çatışmalar, 2011 yılından başlayarak giderek artan oranda Türkiye'ye doğru bir göçe neden olmuştur. Bugün Suriyeliler dünyadaki en büyük mülteci nüfusudur ve Türkiye Suriyeli mültecileri en çok

barındıran ülkedir. Bu durum Türkiye'deki sosyal -ekonomik yapıyı etkilemekle beraber yeni toplumsal dinamikleri, sorunları ve çalışma alanlarını da beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de bulunan Göçmenler

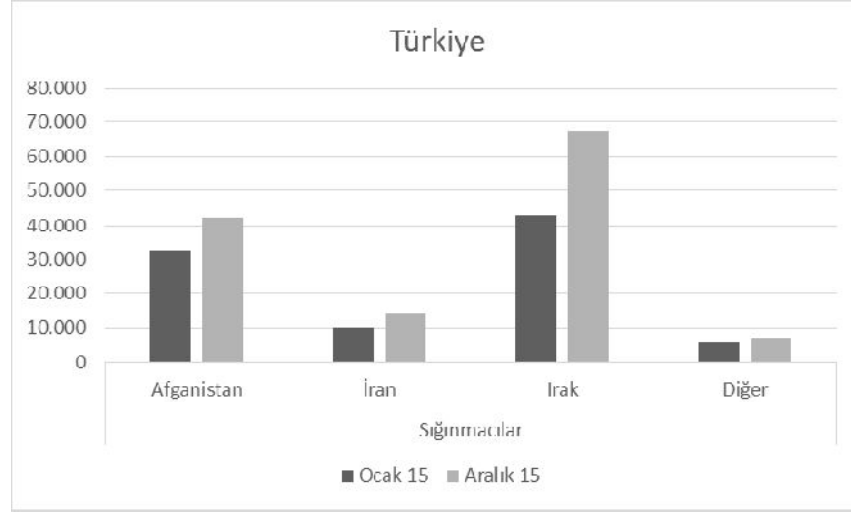
Göç Şekli	Ülke	Ocak 15	Aralık 15
Mülteciler	Afganistan	3.930	3.930
	Irak	25.470	37.470
	Suriye	1.500.000	1.700.000
	Diğer	12.070	17.070
Sığınmacılar	Afganistan	32.330	42.330
	İran	10.250	14.250
	Irak	43.070	67.070
	Diğer	5.820	6.820
Toplam		1.632.940	1.888.940

Tablo 7 – Türkiye’de mülteci ve sığınmacı nüfus²⁴

Grafik 6 - Türkiye’de mülteci nüfus

²⁴2015 UNHCR country operations profile – Turkey, (2016)
<http://www.unhcr.org/pages/49e48e0fa7f.html>

Grafik 7 - Türkiye’de sığınmacı nüfus

Yukarıda görüldüğü üzere Birleşmiş Milletler verileriyle Türkiye’de 1,7 milyon Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Mevcut savaş ortamı ve bu durumun Türkiye’yi de etkilemesi Suriyelilerin mülteci statüsünü almasını kolaylaştırmaktadır. 2015 yılında Suriye’deki cihatçı örgütlerin ilerleyişinin durması ve geri çekilmeye başlamasıyla Türkiye’ye olan mülteci göçü de yavaşlamış ve bir yılda sadece 200 bin mülteci Türkiye’ye gelmiştir.

Buna karşılık Türkiye’de 190 bin sığınmacı bulunmaktadır ve bu sığınmacıların statüsü henüz belli değildir. Birleşmiş Milletlerden gelen ekonomik destek de çoğunlukla Suriyeliler içindir ve bu durum bölgede etkilenen diğer sığınmacılara olabilecek yardımın daha sınırlı olmasına neden olmaktadır.

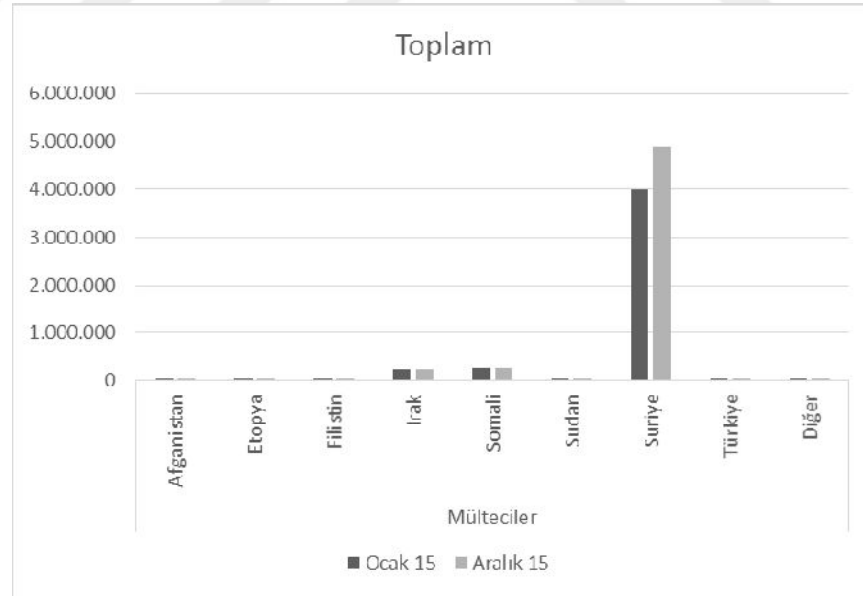
4.4.2.2. Toplam Mülteci ve Sığınmacılar

Toplam Göçmenler

Göç Şekli	Ülke	Ocak 15	Aralık 15
Mülteciler	Afganistan	5.130	4.930
	Etopya	6.300	6.800
	Filistin	12.000	12.400
	Irak	219.500	217.480

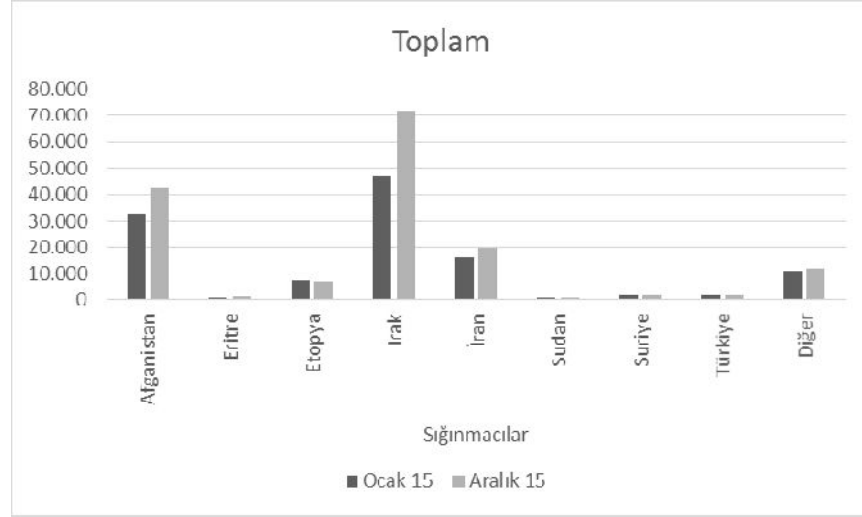
	Somali	236.900	238.800
	Sudan	170	170
	Suriye	4.005.200	4.888.670
	Türkiye	16.000	16.600
	Diğer	27.700	32.550
Sığınmacılar	Afganistan	32.450	42.410
	Eritre	600	700
	Etopya	7.500	7.000
	Irak	47.120	71.510
	İran	16.250	19.750
	Sudan	670	590
	Suriye	1.200	1.200
	Türkiye	1.400	1.500
	Diğer	10.800	11.790
Toplam		4.646.890	5.574.850

Tablo 8 – Orta Doğu’da toplam mülteci ve sığınmacılar²⁵

Grafik 8 - Orta Doğu’da toplam mülteci

²⁵2015 UNHCR country operations profiles – Turkey, Lebanon, Jordan, Iraq, Syria, Yemen, (2016) <http://www.unhcr.org/>

Grafik 9 - Orta Doğu'da toplam sığınmacı

Aralık 2015 itibarı ile dünyada 5.574.850 kişi mülteci veya sığınmacı konumundadır. Günümüzdeki mülteci ve sığınmacıların çoğunluğunun Orta Doğu'da olması, coğrafyada son beş yılda gelişen çatışma ve savaşların en temel sonucudur. Tabloda dikkati çeken bir diğer husus da, cihatçı örgütlerin aktif olduğu bölgelerden gelen sığınmacıların daha kolay mülteci statüsü elde etmesidir. Bunun temel sebebi ise, Birleşmiş Milletler'in cihatçı örgütlerin saldırı alanlarına ve sıcak savaş bölgelerine karşı daha hassas bir tutum sergilemesidir. Birleşmiş Milletler'in bu tutumu, savaştan etkilenen insanların mülteci statüsüne geçmelerini kolaylaştırarak daha kolay sağlık, eğitim gibi hizmetler almalarını kolaylaştırarak "yeni evleri"ne daha rahat uyum sağlamalarını kolaylaştırmakta ve mevcut barış çalışmaları ile de bu göçlerden doğabilecek yerel çatışmaların önüne geçilmektedir.

SONUÇ

Orta Doğu'nun bugün dünya toplumları üzerindeki etkisi düşünüldüğünde geniş bir çerçeve içinde incelenmesi gereken sosyolojik bir boyut taşıdığı düşünülmektedir. Orta Doğu haritası içindeki toplumların bugünkü durumunu değerlendirebilmek için toplumsal yapıyı tarihsel süreçteki koşullarına göre incelemek gereği doğmaktadır. Bölgeye yönelik barış çalışmaları, bu bölgenin tarihsel süreçte sosyal ve siyasi yaşamının oluşturduğu koşullardaki çatışmaların bir uzantısı olarak başlatılmıştır. Bugün barış çalışmalarında gelinen nokta tüm dünya insanının sorunu olmakla birlikte bölge insanının geçmişte yaşadıklarının bugünkü koşulları ve toplumsal yapıyı oluşturduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bölgenin coğrafi, tarihi, siyasi ve sosyal yapısı bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalı ve çalışmalar buna göre yönlendirilmelidir.

Bölgenin sosyal, siyasi, tarihi yapısı nedeniyle bu tez, Orta Doğu ve İslam tarihi incelemesi çalışmalarını da kapsamaktadır. Tüm insanlık tarihinde olduğu gibi Orta Doğu'da da sosyal yapının gelişimi ile birlikte karşılıklı mücadele ve işbirliği toplumu meydana getirmiş ve bölgedeki yerleşik kültür çerçevesinde şekillendirmiştir. Orta Doğu'nun toplumsal yapısı ve bu yapının en güçlü şekillendiricilerinden olan İslam inancının tarihi, yapısı ve iç dinamikleri ele alınarak, bu yapının içerisinden çıkan birbirinden çok farklı düşünce akımları ve bunların eylemlerini açıklamak mümkün olmuştur.

Çalışma sırasında İslam tarihinin yanı sıra Batı ve dünya tarihine de değinilmiştir. Burada görülmektedir ki Orta Doğu'nun etkileşimi tarih boyunca asla tek taraflı olmamış, interkültürel bir yapı içerisinde kendi dinamikleri veya dış dinamiklerin etkileriyle yeniden ve yeniden dönüşüme uğrayarak bugünün sosyal yapısını meydana getirmiştir.

Birinci bölüm boyunca görmekteyiz ki, İslamiyet'in ilk devletleriyle birlikte askeri bir toplumun temelleri atılmıştır. Bu durum tüm dinlerin yapısında doğal

olarak bulunmaktadır. Bireyin dini mesajları algılayışı, içinde bulunduğu dönem, coğrafya ve topluma göre farklılık göstermektedir. Mezhepleri şekillendiren de bu algı farkıdır. Çünkü İslamiyet yapısı gereği misyoner aracılığı ile değil, cihat ile yayılan bir inanç olmuştur. Cihat kavramı ise tarih boyunca farklı yorumlanarak, farklı askeri toplumların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İslam peygamberinin ölümünden itibaren başlayan politik görüş farklılıkları ve bu görüşlerin döneme, coğrafyaya ve topluma göre dönüşüm geçirmeleri de İslam toplumlarının içerisindeki çatışmaların yapısını ortaya koymak açısından önemlidir. Devletlerin savaşçı yapısı bu görüş farklılıklarının sert bir biçimde çatışmasına neden olmuştur ve bu durum günümüz Orta Doğusunun savaş ortamını açıklayabilmek açısından önemlidir.

İslam ortaya çıktığı andan itibaren içinde yer aldığı toplumların siyasal ve sosyal süreçlerinde etkin bir rol oynamıştır. Batı'daki kiliselerin aksine doğrudan bir ruhban sınıfı oluşturmayan bu yapıda din, yöneticileri yönlendiren bir yasa koyucu ve diplomatik ilişkileri düzenleyen bir araç olmuştur. Nitekim cihatçı akımların ortaya çıkışında dahi politik bir sığınak ihtiyacı vardır.

Araştırmanın konusu olan modern cihatçı akımları ve barış çalışmalarını açıklarken, sömürgecilik dönemi ve modern Orta Doğu hareketlerini açıklamak zorunludur. Günümüzdeki cihatçı örgütlerin üzerinde durdukları ana kavram da haksızlığa uğrayan “biz” ve haksızlığı yapan “onlar” algısıdır. Bir tür ezen ezilen ilişkisine dayandırılan çatışmaların temelinde ötekileştirme politikası hakimdir. Bu politika, bir grup insanı inanç üzerinden bir araya getirerek bir aidiyet duygusu oluşturmaktadır. Orta Doğu'nun güçler dengesi, grubun dışında kalanlarla uzlaşmacı bir yol izlemek yerine, savaşı tercih etmekte bunu da inanca dayandırmaktadır. Nitekim bu örgütlerin güçlenmesindeki ana etken de bu ayrılıkçı politikalarıdır.

Modern Orta Doğu'nun oluşumunda Batı etkisi de göz ardı edilemez. Batılı devletlerin etkisinde modernleşen Orta Doğu devletlerinde oluşan Batı karşıtı hareketler de iki siyasi temelde gelişir: anti-emperyalist sosyalist hareketler ve İslami cihatçı hareketler. Sosyalist hükümetlerle bağımsızlıklarını elde eden ve modernleşmeye devam eden Arap devletlerinin otoriter rejimlerinde oluşan tepki

İslami liberal bir politika çerçevesinde gelişmiştir. Baskı altına alınan din ve özgürlükler geniş bir tepki uyandırmaya başlasa da, gelişimi ancak Soğuk Savaş sonrası Arap rejimlerinin dış desteğinin kesilmesiyle mümkün olmuştur.

Araştırmanın ikinci bölümünde anlaşılır ki, cihatçı akımlar gelişebilmek için çağa ayak uydurmak zorunda kalmış ve zaman zaman kendi görüşleri adına diğer Müslüman toplumlara karşı ehl-i kitap olarak gördükleri Batılı devletlerle işbirliği içerisine girmişlerdir.

Modernleşme süreci Orta Doğu toplumsal yapısı üzerinde en derin etkiyi bırakan dönemdir. Batı ve Sovyet modelleri üzerinden kalkınan Orta Doğu toplumlarının ortak yönü baskı altına alınan İslami düşünce olmuştur. Bu durum Orta Doğu’da gelişen yeni bir İslami düşünce ortaya koymakla beraber yer yer bu fikir akımları sert baskılar görmüş, kimi yerlerde ise bu baskılar karşısında cihatçı fikirler yeniden gelişmeye başlamıştır. Bu noktada Afganistan iç savaşı bir dönüm noktasıdır. Afganistan’da Sovyetler Birliği’ne karşı yapılan savaşta modern çağda ilk kez dünyanın farklı yerlerinden Müslümanlar “cihat” amacıyla bu bölgeye gelmiştir. Bu durum bağımsızlık savaşını milliyetçilik çizgisinden çıkararak dinsel bir boyuta taşınmasına yol açmış bu savaş diğer cihatçı örgütler için de model olmuştur.

Orta Doğu toplumlarına bakıldığında Soğuk Savaş sonrası gelinen süreç, İslami düşüncenin otoriter devlet yapılarının alternatifi olduğu düşüncesidir. Öte taraftan gelişen cihatçı örgütlerin oluşturduğu tehdit düşünüldüğünde, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası, daha ılımlı olan liberal İslami politika, dünyanın geriye kalanı tarafından da destek görmeye ve merkezler açmaya başlamıştır.

Yüksek oranda şehirleşmenin başlaması, eğitilmiş nüfusun artması ve artan işsizlik, otoriter rejimlerin baskısı altındaki genç nüfusun çıkış yolu olarak İslami düşünceye kaymaları doğal görülmelidir. Nitekim Batı toplumları her ne kadar İslam inancına yönelik önyargılı düşüncelere sahip olsa da, genç nüfus üzerinde etki sahibi olan bu yeni düşünce biçimi oldukça liberaldir. Yeni gelişen ılımlı İslam düşüncesi, otoriter rejimlere baskı unsuru olmayı başarmış, sosyalist sistemi zamanında benimsemiş Libya, Mısır, Suriye ve Yemen gibi ülkelerde inancın en azından aile hukukunda etkin olması sağlanmıştır.

Araştırmada da görülmektedir ki, Orta Doğu sosyal yapısının kırılma noktası Arap Baharı olmuştur. Arap Baharı sonrası değişim hızı artan toplumsal dinamiklerle özgürlük hareketleri tüm Orta Doğu'ya yayılmasına rağmen otoriter rejimlerin verdiği tepkiler kimi yerlerde toplumu iç savaşa sürüklemiştir. Savaş ortamında otoritenin tamamen ortadan kalkması ise kentteki eğitilmiş genç nüfusun yaklaşımından farklı olarak, kırsal bölgede tamamen askeri temelli cihatçı örgütlerin gelişimine neden olmuştur.

Savaş ortamlarındaki en büyük sıkıntı, temel ihtiyaçların sağlanamamasıdır. Umutsuz durumdaki insanların başka ülkelere göçüne neden olan bu önemli etken, ihtiyaçların kentlere oranla daha az sağlandığı kırsal bölgelerde, ihtiyaca muhtaç insanların farklı ideolojilerle kuşatılmasına neden olur.

Türkiye'ye ve dünya siyasetine etkisi nedeniyle araştırmada özellikle üzerinde durulan Suriye örneğine bakıldığında, uzun yıllar sonra Orta Doğu ilk defa böylesine uzun süren bir savaş ortamının oluştuğu görülmektedir. Cihatçı örgütler ilk defa dünyada böylesine etkide bulunacak eylemlerde bulunmuş ve tek taraflı devlet kurmuşlardır. Bu durum, dünyanın başka yerlerinde görülmemiş kadar çok barış örgütlerinin bölgeye gelerek çalışmasında etkili olmuştur.

Şu anda Orta Doğu'daki cihatçı örgütler, günümüze kadarki en yüksek oranda cihatçıyı bölgeye çekmektedir. Yaşanan otorite boşluğunda bu bölgede, bir devletin kurulması ve halifelik ilan edilmesi, para basılması, iç savaşta etkin rol oynanması, uluslararası boyutta gerçekleştirilen eylemler oluşmuştur. Bunların yanı sıra sosyal medyanın oldukça aktif kullanılması gibi cihatçıları çeken gelişmeler bölgeyi etkilemektedir. Lahey'deki Uluslararası Terörle Mücadele Merkezi'nin raporuna göre 82,9 bin kilometre karelik bir alanı kontrol eden cihatçı örgütlere başka ülkelerden 16 bin yabancı cihatçı katılmıştır. Afganistan'da da halen başka ülkelerden 1000-1500 yabancı cihatçı bulunmaktadır (Schmid, 2015: 2-3).

Şu anda Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği verilerine göre 4,8 milyon Suriyeli, mülteci durumundadır. Mültecilerin %45'i 18-59 yaş arasındaki çalışabilir genç nüfustur. %39'u ise 0-11 yaş arası çocuklardan meydana gelir.

Suriyeli mültecilerin sayısı 2013 yılı başında 400 bin civarındayken, bu tarihten sonra hızla yükselmiştir. Suriye'deki iç savaşın en acı boyutu ise mültecilerin durumudur. 4,8 milyon mültecinin sadece 489 bini Birleşmiş Milletler mülteci kamplarında yer bulabilmiştir.²⁶ Yani 4,3 milyon mülteci, kaçtıkları ülkelerdeki şehirlerde ve kırsalda yardıma muhtaçtır.

Barış örgütlerinden Mercy Corps verilerine göre ise, Türkiye'de 2,62 milyon, Lübnan'da 1,07 milyon, Ürdün'de 638 bin, Irak'ta 246 bin ve Mısır'da 119 bin mülteci bulunmaktadır. Bu verilere göre Lübnan'da her beş kişiden biri mültecidir. Suriye içerisinde ise 6,6 milyon kişi evini terk etmiş ve yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bugün Suriye'de hala 13,5 milyon kişi yardıma muhtaçtır.²⁷

Gene barış örgütlerinden DRC verilerine göre ise Türkiye'de 25 mülteci kampı bulunmakta ve bu kamplarda 269 bin kişi yaşamaktadır.²⁸ Bu rakam Türkiye'deki toplam mülteci sayısı düşünüldüğünde Türkiye'deki mültecilerin sadece 1/10'u mülteci kamplarında bulunabilmektedir. Bu çerçevede sosyal uyum ve eğitim konularında problem yaşanabilmektedir. Her ne kadar mültecilerin geldiği ülke kültürel olarak Türkiye'ye yakın olsa da farklı bir kültürdür ve özellikle çocukları uğrayacakları kültür şokundan korumak, Türkiye toplumunu bilinçlendirerek Suriyelilere yönelik ayrımcılığın önüne geçmek gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin verilerine göre 40 devlet, vakıf ve uluslararası örgütün katılımıyla oluşturulan Bölgesel Mülteci ve Yeniden Yapılanma Planı (3RP) ve İnsanı Müdahale Planı (HRP) çerçevesinde oluşturulan fon, Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır ve bölgedeki diğer ülkelerde bulunan aralarında Islamic Relief Worldwide'nin de bulunduğu 78 barış ve yardım örgütlerine aktarılmaktadır. Ancak gereken mali yardımın henüz %22'si yapılabilmektedir.²⁹ IRW gibi örgütlerin katılımı da göstermektedir ki, cihatçı örgütlerin

²⁶Syria Regional Refugee Response, (2016)
data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php

²⁷Syrian Refugee Crisis – Families Fleeing Violence, (2016)
<https://www.mercycorps.org/articles/iraq-jordan-lebanon-syria-turkey/quick-facts-what-you-need-know-about-syria-crisis>

²⁸DRC Turkey, (2016), <https://drc.ngo/where-we-work/middle-east-and-north-africa/turkey>

²⁹ 3RP Regional Refugee & Resilience Plan 2016-2017 - In Response To The Syria Crisis, Regional Strategic Overview, (2016)
www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2015/12/3RP-Regional-Overview-2016-2017.pdf

yaptığı eylemler diğer Müslümanlar tarafından da tepkiyle karşılanmaktadır.

Bugün Orta Doğu'daki savaş ortamı halen devam etmektedir. Savaşan taraflar arasında sağlanan ateşkeslere karşın cihatçı örgütler savaşı sürdürmektedir. Bu nedenle göçler devam etmektedir. Barış örgütleri, yaptıkları çalışmalarla istihdam sağlamakta, çalıştıkları ülkelerdeki insanları savaş konusunda bilinçlendirmekte ve gelen göçmenlerin ötekileştirilmesinin önüne geçmektedir. Mültecilerin bulunduğu ülkelerdeki yönetimlerin yaptıkları yardımlar ve bu ülkelerdeki sivil toplum örgütlerinin çalışmaları da önemlidir. Toplumsal bilinçlenme ile ortak coğrafyayı yüzyıllardır paylaşan toplumlar birbirlerini daha iyi tanımakta ve önyargılarını kırmaktadırlar. Bu durum ileride olabilecek çatışmalara karşı bir önlem olarak da düşünülebilir. Bu çalışmalarla birlikte mültecilerin bulunduğu ülkeler ekonomik olarak rahatlarak daha kapsamlı projelerle mevcut durumu kontrol edebilmektedirler. Barış örgütlerinin çalışmaları ilerleyen yıllarda da bugün savaşla yardıma muhtaç duruma gelmiş Orta Doğulular için daha iyi bir geleceğin kurulmasını sağlamada yardımcı olacak ve devletlerin de katılımıyla bu süreç hızlanacaktır.

KAYNAKÇA

2015 UNHCR country operations profile – Turkey, (2016),

<http://www.unhcr.org/pages/49e48e0fa7f.html>

2015 UNHCR country operations profiles – Turkey, Lebanon, Jordan, Iraq, Syria, Yemen, (2016),

<http://www.unhcr.org/>

3RP Regional Refugee & Resilience Plan 2016-2017 - In Response To The Syria Crisis, Regional Strategic Overview, (2016),

www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2015/12/3RP-Regional-Overview-2016-2017.pdf

Arslan, Ahmet, *İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

Bakar, Çağrı, *Savaş Barışa Dahil: Oslo Barış Süreci Çerçevesinde Filistin – İsrail Sorunu*, ORSAM Yaz Okulu, Ankara Üniversitesi S.B.F., (2016),

http://www.orsam.org.tr/tr/truploads/yazilar/dosyalar/2010723_cagri.bakar.orsam.osl-osureci.pdf

Balcı, Mehmet Emin, *Peter Berger'in Din ve Bilgi Sosyolojisi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.

Berger, Peter L., Luckmann, Thomas, *Gerçekliğin Sosyal İnşası - Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayıncılık, İstanbul,

2008.

Birekul, Mehmet, “Bilginin Toplumsal İnşası: Bir Sosyal Gerçeklik İnşası Olarak Bilginin İslamileştirilmesini Yeniden Düşünmek”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 2012, s. 50-70.

Cleveland, William L., *A History of the Modern Middle East*, West View Press, Boulder, 1994.

DRC Turkey, (2016),

<https://drc.ngo/where-we-work/middle-east-and-north-africa/turkey>

Ertürk, Sabri A., “ Eisenhower Doktrini’nden Büyük Orta Doğu Projesine, Batı’nın Orta Doğu’ya Yaklaşımı Konusunda Bir Bakış”, *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 319 – 325.

Evkuran, Mehmet, “İslam Dünyasında İdeal Düzen Arayışları – Sivil Toplumun İmkkanı ve Problemleri Üzerine Bir Tartışma”, *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 75 – 89.

Foreign (Terrorist) Fighter Estimates: Conceptual and Data Issues, (2016),

<http://icct.nl/wp-content/uploads/2015/10/ICCT-Schmid-Foreign-Terrorist-Fighter-Estimates-Conceptual-and-Data-Issues-October20152.pdf>

Gibb, Hamilton A.R., *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. Kadir Durak, Atilla Özkök, Hayrettin Yücesoy, Kenan Dönmez, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

Güler, Hasan, Deniz, Çağlar, “Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Mısır “Baharı” ve Sonrası”, *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 235 – 247.

Hodgson, Marshall G.S., *İslâm’ın Serüveni – Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve*

Tarih, Birinci Cilt, İslâm'ın Klasik Çağı, çev. İzzet Akyol, Senai Demirci, Ahmet Demirhan, İhsan Durdu, Metin Karabaşoğlu, Ercüment Karataş, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Hodgson, Marshall G.S., *İslâm'ın Serüveni – Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, İkinci Cilt, Orta Dönemlerde İslâm'ın Yayılışı*, çev. Alp Eker, Mutlu Bozkurt, Birol Çetinkaya, Ahmet Demirhan, Fethi Gedikli, Ahmet Güler, Metin Karabaşoğlu, Muhammed Şeviker, Ali Varlı, Taner C. Yıldırım, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Hodgson, Marshall G.S., *İslâm'ın Serüveni – Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Üçüncü Cilt, Ateşli Silah İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, çev. Ercüment Akat, Mete Akçok, Birol Çetinkaya, Deniz Diker, Nurdan Hacıislamoğlu, Metin Karabaşoğlu, Ercüment Karataş, Feray Özen, Ümit Sönmezler, Muhammed Şeviker, Sedef Tanım, Akile Zorlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Hutchful, Eboe, “The ECOMOG Experience with Peacekeeping in West Africa”, **Monograph No 36: Whither Peacekeeping in Africa?**, April 1999 (2016)
<https://www.issafrica.org/pubs/Monographs/No36/ECOMOG.html>

Korkmaz, Sıddık, “Teori ve Pratik Açısından Vehhâbilîğin Siyasî Yönü - Kuruluşundan Günümüze Suudi Arabistan ve Siyasi İlişkileri”, *Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri, 2. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 377 – 390.

Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Antlaşma – Tevrat, Zebur, İncil), çev. Kitabı Mukaddes Şirketi Çeviri Kurulu, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2007.

Lapidus, Ira M., *İslâm Toplulukları Tarihi, Cilt I, Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla*, çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Lapidus, Ira M., *İslâm Toplulukları Tarihi, Cilt II, 19. Yüzyıldan Günümüze*, çev. Yasin Aktay, Mevlüde Ayyıldızoğlu – Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Maalouf, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.

Mazman, İbrahim, “İslâm Dünyasında Düzen ve Değişme Gelenek Ve Radikalizm Bağlamında Tepkiler”, *Modernizm ve Gelenekselcilik Arasında Din*, Editörler: Şamil Öçal, Cevat Özyurt, Hece Yayınları, Ankara, 2013, s. 241 – 261.

Mirkin, Barry, *Arab Spring: Demographics in a Region in Transition*, Arab Human Development Report, UNDP Regional Bureau for Arab States, Research Paper Series, New York, 2013.

NATO Organization (2016),
<http://www.nato.int/cps/en/natohq/structure.htm>

Neuman, W. Lawrance, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri – Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2. Cilt*, çev. Sedef Özge, Yayın Odası Yayınları, İstanbul, 2006.

October 2011 Monthly Forecast (2016),
http://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2011-10/lookup_c_glKWLeMTIsG_b_7751797.php

Özyurt, Cevat, “Orta Doğu’da Kimlik ve Şiddet”, *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 365 – 390.

Peace and Security Department (PSD) of the African Union Commission (AUC), 22 November 2014 (2016),
<http://www.peaceau.org/en/page/40-department>

Punch, Keith F., *Sosyal Araştırmalara Giriş – Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.

Rummel, R.J., “The Positive Peace Principle”, **Understanding Conflict and War: Vol. 5: The Just Peace Chapter 11**, (2016)

<https://www.hawaii.edu/powerkills/TJP.CHAP11.HTM>

Said, Edward W., **Şarkiyatçılık – Batı'nın Şark Anlayışları**, çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Salihi, Emin, “Irak'ta 2003 Sonrası Süreklilik ve Değişim”, **Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 183 – 202.

Schmid, Alex P., **Foreign (Terrorist) Fighter Estimates: Conceptual and Data Issues**, International Centre for Counter – Terrorism Policy Brief - The Hague, 2015.

Somuncuoğlu, Ecehan, “2011 Ayaklanmalarının Arap Devlet Sistemine Etkileri: Siyasal Değişim ve Jeopolitik Bağlam”, **Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 153 – 172.

Syrian Refugee Crisis – Families Fleeing Violence, (2016),

<https://www.mercycorps.org/articles/iraq-jordan-lebanon-syria-turkey/quick-facts-what-you-need-know-about-syria-crisis>

Syria Regional Refugee Response, (2016),

data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php

Şenol, Dolunay, Kala, Hasan, “Orta Doğu'nun Demokratikleşme Sürecinde Sosyal Medya ve Gençlerin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, **Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 105 – 113.

UNIC Ankara, Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler, Beşinci Bölüm – İntifada ve barışa doğru yeni adımlar, 1987 – 2003 (2016),

<http://www.unicankara.org.tr/filistin/5.html>

United Nations Security Council Unanimously Adopts Resolution 2254 (2015), Endorsing Road Map for Peace Process in Syria, Setting Timetable for Talks, (2016), <http://www.un.org/press/en/2015/sc12171.doc.htm>

Weber, Max, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul, 2012.

Yıldız, Harun, “Selefi Düşünce ile Vehhâbilik Ekseninde Orta Doğu’yu Düşünmek”, *Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri, 2. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 391 – 405.

Yeşilyurt, Yaşar, “Orta Doğu’yu Anlamak: Değişim, Demokrasi ve İslam”, *Uluslararası 1. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri, 1. Cilt*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 301 – 317.

Yılmaztürk, Büşra, *Mircea Eliade’nin Kutsal Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.